

ТАРАС
ШЕВЧЕНКО

У
ТВОРИ

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПЕРЕДСМЕРТНИЙ АВТОПОРТРЕТ Т. ШЕВЧЕНКА
(1861 р., олійні фарби).

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Т. ШЕВЧЕНКО

ТОМ V

„НАЗАР СТОДОЛЯ“
ТА РІЗНІ ТВОРИ

ЗА РЕДАКЦІЮ ПАВЛА ЗАЙЦЕВА

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ

ТРЕТІЙ НАКЛАД

diasporiana.org.ua

Видавництво

Миколи

Денисюк

Чікаго

1962

TARAS SHEVCHENKO

WORKS

VOLUME V

MYKOLA DENYSIUK PUBLISHING COMPANY
CHICAGO, 1962

Всі права застережені

Library of Congress Catalog Card Number: 59-12164

Copyright, 1959,

Mykola Denysiuk Publishing Company, Chicago, Ill.

MANUFACTURED IN THE U S A

Крім українських поезій, листів, повістей російською мовою та журналу, в літературній спадщині Т. Шевченка є ще різні твори, що їх доводиться об'єднати механічно в одну групу.

У цьому VI-ому, збірному, томі нашого видання ці *varia* вперше зібрано по змозі всі. Тут і автобіографія поета, і його драматичні спроби, і поеми російською мовою, і різні інші писання. Деякі з них взагалі вперше введено тут до збірки творів Шевченка, як от „Букварь“, археологічні записки тощо. Попередні редактори вже вміщували деякі з них у своїх виданнях (драми та поеми російською мовою), але текст цих творів ніколи не був виданий з належною докладністю.

Найчастіше видавали „Назара Стодолю“ (в збірках та окремо), але при численних передруках закралася в текст цієї драми пропуски та довільні зміни, авторські ж ремарки традиційно подавано в скороченому й неточному вигляді. В нашому виданні текст цієї поеми наново перевірений з перводруком.

Текст поем російською мовою подаємо в редакції, усталеній ще року 1912 редактором цього видання.

Дсдержуючи прийнятої засади, твори, писані Шевченком мовою російською, друкуємо в перекладі на українську мову.

Редакція доклала всіх зусиль, щоб переклад точно відтворював текст оригіналів. У перекладі автобіографічного нариса поета свідомо збережено

церковно-слов'янiзми та архаїзми, як характеристичний для Шевченка стилізаційний засіб. З причин зрозумілих поетичні твори російською мовою („Сльпая“, „Тризна“ та „Никита Гайдай“) залишено без перекладу.

Уперше по 75 роках передруковуючи складений Шевченком український „Букварь“, редакція вирішила репродукувати його фото-цинкографічним способом, вповні зберігаючи зовнішній вигляд першого видання. Цим самим редакція складає ювілейну пошану його великому авторові, який, видаючи цю маленьку книжечку, вклав і свою лепту в працю поколінь над просвітою українського народу.

Надаючи особливої ваги малознаним широкому загалові сторонам діяльності поета, його педагогічній та краєзнавчо-археологічній праці, редакція подбала про те, щоб моменти ці були з особливою докладністю освітлені у відповідних статтях.

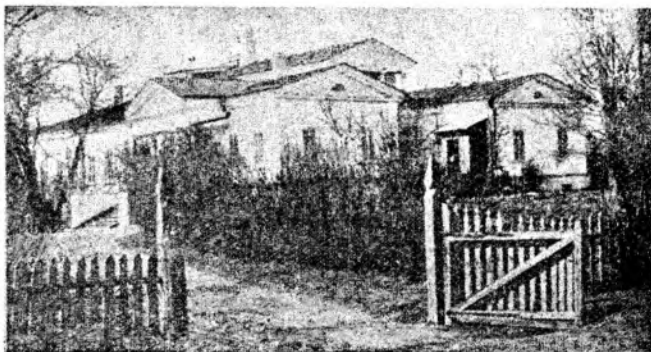
Редакція вважає за потрібне зазначити, що позбавлена була змоги вмістити в цьому томі всі записані Шевченком пісні та всякі замітки, пороблені ним у 5-х записниках-альбомах. З них лише три вже описані, та й ті — недокладно, а всі вони зберігаються в Чернігові та в Києві і тому були для нас недоступні. Уміщуємо тут тільки статтю про них.

Зважаючи на велике біографічне значення документів, підписаних власноручно Шевченком, уміщуємо їх теж у цьому томі без усяких змін і поправок.

АВТОБІОГРАФІЯ

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРИС Т. ШЕВЧЕНКА.

Тарас Шевченко — син кріпака Григорія Шевченка. Народився року 1814, лютого 25 в селі Керелівці звинигородського повіту, київської губернії в маєтку дідича Василя Василевича Енгельгардта. На восьмому році стративши батька й матір, притулився він у школі в дяка за школяра-попихача. По многотруднім двохлітнім іспитанії подужав він Граматку, Часловець і, наслідок, Псалтир. Дяк, упевнившись у досужестві свого школяра-попихача, посилав його вомісто себе читати Псалтир по усопших душах кріпацьких, за що й платив йому десятую копійку, »яко поощреніє«. Та не вважаючи на таку принадну для нього увагу суворого спартанця-вчителя, в один із многих днів (і ночей), коли спартанець-учитель з другом своїм Йоною Лимарем були, як ніч, п'яні, школяр-попихач, без жалю обнаживши задняя свого наставника й добродія, всипав йому добру порцію березової каші та, помстившись донесхочу і вкравши якусь книжечку з кунштиками, тієї самої ночі втік до містечка Лисянки, де й знайшов собі вчителя-малюра — отця дякона, теж спартанця. Терпляче носив школяр-приблуда три дні відрами воду з Тикича й розтирав мідянку на блясі, та на четвертий день утік. Утік він до села Тарасівки до дяка-малюра, славного в околиці тим, що малював великомученика Никиту та Івана-Воїна: останньому для більшого ефекту примальовував він на лівому рукаві дві салдатські нашивки. Отож до цього апеллеса і звернувся школяр-приблуда з твердим наміром перетерпіти всі проби, аби хоч крихту навчитися

Палати Енгельгардта в Вільшаній.

В палатах цих Шевченко був покосним козачком.

Його великого мистецтва. Та ба! Апеллес, оглянувши уважно ліву долоню прибуду, відмовив йому, як одрізав, не бачучи в ньому хисту не те що до малярства чи шевства, ниже до бондарства. Згубивши зовсім надію хоч абияким малярем стати, з розбитим серцем повернувся прибуда до свого рідного села з наміром стати за погонича або пасти громадську ватагу та, доглядаючи вівці та свині, читати крадену книжку з кунштиками.

Та й цього не сталося. Дідичеві Павлу Василевичу Енгельгардтові, що саме тоді одідичив маєток батька свого, як нешлюбний його син, треба було меткого хлопця, і обідраний школяр-прибуда потрапив просто в пістрову куртку, у такі самі шаравари та, наслідок, у покосіві козачки.

Бувши козачком, він нишком зрисував украденим у конторщика олівцем образи суздальської школи, що прикрашували панські покої. Мандруючи з обозом за своїм дідичем до Києва, Вильна та до Петербургу, крав він по заїздах портрети різних історичних героїв, як от: Соловья-розбійника, Кульнева, Кутузова, козака Платова

П. В. Енгельгардт.
(Портрет 30-х рр. роботи Ш-ка.)

та інших, маючи думку достеменно скопіювати їх на дозвіллі.

Нагода й дозвілля випали в Вильні. Се було 1829 року, грудня 6. Пан та пані поїхали в ресурси на баль. У домі все затихло, послуло. Тоді він розгорнув крадені скарби та, вибравши з них козака Платова, почав з побожною пильністю копіювати. Уже дійшов був до маленьких козачків, що гарцюють коло дужих копит коня козака Платова, аж ось розчинилися двері, — пан і пані повернулися з балю. Розлючений пан намяв йому вуха, надавав ляпасів — за те, мовляв, що міг він не тільки дім, а й ціле місто спалити. Другого дня пан казав кучерові Сидоркові відшмагати його гарненько, що й »було ісполнено сугубо«.

Року 1832 в С.-Петербурзі, на невідступну його просьбу, дідич законтрактував його на чотири роки «разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру», такому собі Ширяєву. Ширяєв був загарливіший за всякого дяка-спартанця. Та не вважаючи ні на які утиски, ясними літніми ночами втівав він до Літнього Саду зрисовувати там бридкі незграбні статуї, — достойну прикрасу Петровського саду. В цьому саді та в той самий час почав він і свої віршотворні етюди. Із численних спроб надрюкував він згодом тільки одну баладу «Причинна». Підчас одного з таких сеансів спізнався він із художником Іваном Максимовичем Сошенком. З ним він і досі в найщиріших братерських відносинах. За порадою Сошенка почав він малювати портрети з натури акварелею. Для численних спроб терпеливо служив йому за модель земляк його і друг — Іван козак Нечипоренко, дворак того ж таки Енгельгардта. Якось той самий Енгельгардт побачив у Нечипоренка роботу свого кріпака-артиста, що йому, мабуть, дуже вподобалась, бо він почав загадувать йому списувати портрети з своїх улюблених коханок, за що часом і нагорожував його «рублемъ серебра» — не більше.

В 1837 році І. М. Сошенко представив його конференц-секретареві А[кадемії] Мистецтв В. І. Григоровичу, маючи на думці визволити його з лихої долі. В. І. Григорович просив за нього В. А. Жуковського, а В. А. Жуковський, довідавшись попередю від дідича про ціну, просив К. П. Брюлова намалювати його, В. А. Жуковського, портрет для імператорської фамілії, щоб пустити його на лотерію серед царської родини. Великий Брюлов охоче погодився. Портрет намальовано. В. А. Жуковський за допомогою графа М. Ю. Вельгорського улаштував лотерію на 2500 карбованців асигнаціями. За сю ціну куплено свободу Т[араса] Ш[евченка] року 1838, квітня 22.

З того самого дня почав він одвідувати класи А[кадемії] Мистецтв і незабаром став одним із улюблених учнів-товаришів великого Карла Брюлова.

Року 1844 заслужив він звання «свободного художника», а 1847 року був арештований разом із Костомаровим, Кулішем та багатьома іншими через донос студента К[иївського] У[ніверситету] Петрова¹⁾, а 30 травня того самого року з каземату «Третьяго Отдѣленія» Т. Г. Шевченка за-слали до Орської кріпости й потім до форту Новопетровського »сь строжайшимъ заперещеніємъ писать и рисовать«.

Року 1858 серпня 22 на заступництво графині Настасії Іванівни Толстої звільнили його з Новопетровського форту та на її ж заступництво »Все-милостивѣйше повелѣно быть ему подъ надзоромъ полиціи и заниматься своимъ художествомъ«.

Року 1859 влітку, по довгій і тяжкій розлуці, побачив він свій прекрасний рідний край, кріпаків-братів і сестру та восени щасливо повернувся до Академії Мистецтв, де, завдяки особам, що нею правлять, із замилюванням правдивого художника займається гравюрою аква-тінта та аква-форта.

По довгих двохлітніх проволоках Головний Цензурний Комітет дозволив йому надрюкувати тільки ті з його творів, що були дрюковані до 1847 року, викресливши з них десятки сторінок (прогрес!).

1860 року,
в першій половині січня.

¹⁾ Без суда і слідства розіслали їх по різних фортецях. [Прим. Шевченка]

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЛИСТ Т. ШЕВЧЕНКА

до

редактора часопису «Народное Чтеніє»

О. О. Оболенського.

Шановний Добродію

Олександрє Олександровичу!

Я цілком співчуваю Вашому бажанню познайомити читачів «Народнаго Чтенія» з історією життя людей, що своїми талантами й ділами визначилися серед темної й безсловесної маси простолюддя. Відомості такі, на мою думку, приведуть багатьох до усвідомлення своєї людської гідності, без чого успішний громадський розвиток нижчих верста населення Росії — неможливий. Моя власна доля, правдиво освітлена, могла б навести не тільки простолюдця, але й тих, од кого простолюдець цілком залежить, на глибокі міркування, корисні для обох сторін. Ось чому я відважуюсь одслонити перед цілим світом кілька сумних фактів свого життя. Я бажав би розповісти про них у такій повноті, в якій покійний С. Т. Аксаков описав свої дитячі й юнацькі літа, тим більше, що історія мого життя — частина історії мого рідного краю. Та мені не вистане духу, щоб входити в усі його подробиці. Це могла б зробити людина, яка сама осягнула душевний спокій та яку зовнішні обставини заспокоїли щодо долі подібних до неї. Все, що можу тепер зробити, щоб виконати Ваше бажання, це — оповісти Вам у коротких словах фактичний хід мого життя. Коли Ви прочитаєте ці рядки, Ви, сподіваюся, виправдаєте почуття, від якого стискається моє серце й дубіє рука.

Я — син селянина-кріпака Григорія Шевченка. Народився 1814 року, лютого 25 в селі Керелівці, звинигородського повіту, київської губернії, в маєтку одного діди́ча. Втративши батька й матір на восьмому році життя, притулювався я у школі в приходського дяка за школяра-попихача. Школярі ці в дяків — те саме, що хлопчики, яких батьки або інша яка влада віддають у науку до ремісників. Права майстра над ними не мають ніяких окреслених меж: вони його повні раби. Виконувати всі домашні роботи та всі можливі забаганки самого господаря та членів його родини — це їх безумовний обов'язок. Вашій фантазії зоставляю: уявити, чого міг вимагати від мене дяк — завважте, гіркий п'яниця, — і що я мусів виконувати покірно, як раб, не маючи ані одної істоти в світі, що дбала б або могла подбати про мою долю. Та хоч як там було, а за два роки тяжкого життя в так званій школі вивчив я Граматку, Часловець і вкінці Псалтир. Під кінець мого шкільного курсу дяк посилав мене, замість себе, читати Псалтир по усопших кріпацьких душах і ласкаво платив мені за те десятку копійку, «яко поощреніє». Поміч моя давала змогу моєму суворому вчителеві ще більше, ніж перед тим, віддаватися улюбленому своєму зайняттю, разом із своїм другом Йоною Лимарем, так що, вертаючись із свого молитвословного подвига, я мало не завжди заставав їх п'яних, як ніч. Дяк мій поведився жорстоко не зо мною одним, а й з іншими школярами, і всі ми його глибоко ненавиділи. Безглузда дякова причіпливість зробила нас підступними й мстивими щодо нього. Ошукували ми його при кожній нагоді й робили йому всякі, які могли, капості. Цей перший деспот, на якого я натрапив у своєму житті, на все життя прищепив мені глибоку відразу й погорду до всякого насильства одної людини над другою. Мільйон разів цей виплодок деспотичних семінарій ображав моє дитяче серце, і я вкінці учинив з ним те, що взагалі чинять безборонні люди, коли їм терпець увірветься, — помстився й утік. Якось напіткавши його непритомно-п'яного, я вжив проти нього його власної зброї — різок і, скільки сил дитячих вистарчило, заплатив йому за всі його люті вчинки. З усіх пожитків п'яниці-дяка найдоро-

гоціннішою річчю завжди здавалася мені якась книжечка з «кунштिकाми», себто ритованими образками, певне найгіршої роботи. Я не взяв за гріх або не встоявся перед спокуюю — вкрав цю дорогоцінність і вночі втік до містечка Лисянки.

Там я знайшов собі нового вчителя в особі маляра-диякона, який, як я скоро переконався, своїми правилами та звичаями дуже мало відрізнявся від мого попереднього наставника. Три дні терпеливо носив я на гору відрами воду з річки Тийича та розтирав на блясі фарбу-мідянку. На четвертий день терпцю мого не стало, і я втік до села Тарасівки до дяка-маляра, славного в околиці тим, що малював великомученика Никиту та Івана Воїна. Отож до цього апелеса і звернувся я з твердим наміром перетерпіти всі проби, нерозлучні, як думав я тоді, з усякою наукою. Гаряче бажав я хоч у найменшій мірі засвоїти собі його велике мистецтво. Та ба! Апеллес оглянув уважно мою ліву руку й одмовив мені, як одрізав. Він сказав мені, на мій великий жаль, що я не маю хисту ні до чого, — навіть до шевства або бондарства. Згубивши зовсім надію стати колинебудь хоч абияким малярем, із розбитим серцем вернувся я до рідного села. Мав я на увазі скромну долю, яку уява моя наділяла проте якоюсь простодушною принадлистю: хотів я стати, як каже Гомер, «пастирем стад непорочних» з тим, щоб, доглядаючи громадської ватаги, читати свою любу крадену книжку з кунштिकाми. Та й тут мені не пощастило. Дідичеві, що дістав у спадщину маєток свого батька, треба було моторного хлопця, і обідраний школяр-приблуда потрапив просто в пістрову куртку, в такі самі шаварари та, наслідок, — у покоеві козачки.

Покоеві козачки — це винахід, вигаданий цивілізаторами задніпрянської України — поляками; дідичі інших національностей переймали й переймають у них козачків, як вигадку, безперечно розумну. В колись козацькому краї приручити козака з дитинства — це те саме, що в Ляпландії покорити волі людській бистроногого оленя... Був колись час, що польські дідичі тримали козачків не тільки за льокаїв, а ще й як музиків та танцюристів. Козачки, для пан-

ської потіхи, співали двозначні веселі пісеньки, створені народньою музою з журби, під п'яну руку, й пускалися перед панамі, як кажуть поляки, «сюди-туди-навприсюди». Сучасні представники вельможної шляхти з почуттям освіченої гордості називають це протегуванням української народности, що ним завжди визначалися їх предки. Мій дідич, як російський німець, дивився на козачка більш практично і, протегуючи мою народність на свій манір, накладав на мене обов'язок тільки мовчати та нерухомо дожидати в кутку передпокою, поки залунає його голос, наказуючи мені подати люльку, що стоїть тут же коло нього, або налляти в нього перед носом шклянку води. Через природне зухвальство своєї вдачі, я порушував панський наказ, приспівуючи ледвечутним голосом сумні гайдамацькі пісні та крадькома зрисовуючи картини суздальської школи, що прикрашували панські покої. Рисував я олівцем, який — признаюсь у тому — зовсім безсумлінно вкрав у конторщика.

Пан мій був людина діяльна, він безупинно їздив то до Києва, то до Вильна, то до Петербургу й тягав мене за собою в обозі, щоб я сидів у передпокої й подавав йому люльку, та для інших таких потреб. Не можна сказати, щоб я за тяжке вважав моє тодішнє положення: воно тільки тепер кидає мене в жах і здається мені якимсь диким і безладним сном. Мабуть чимало людей у Росії буде колись по-моєму дивитися на своє минуле. Мандруючи з своїм паном з одного заїзду до другого, користав я з кожної нагоди, щоб украсти з стіни лубочну картинку й таким робом зібрати собі дорогоцінну колекцію. Моїми особливими улюбленцями були історичні герої, як от: Соловій-Розбійник, Кульнев, Кутузов, козак Платов та інші. Одначе не «жажда стяганія» понукала мене, а непереможне бажання зрисувати з них по змозі найточніші копії.

Якось, підчас пробування нашого в Вильні, 1829 року, грудня 6, пан і пані поїхали на баль у так звані ресурси (шляхетський клуб) з приводу іменин у Бозі спочилого імператора Миколи Павловича. В домі все затихло, послуло. Я запалив свічку в захисній кімнаті, розгорнув свої крадені

скарби, і, вибравши з них козака Платова, з побожністю почав копіювати. Час летів непомітно для мене. Уже я добрався був до маленьких козачків, що гарцюють коло дужих копит генеральського коня, аж ось за мною відчинилися двері, й увійшов мій дідич, що повернувся з балю. Він, розлючений, намяв мені вуха й надавав ляпасів — не за моє мистецтво, ні! (на мистецтво він не звернув уваги), а за те, що я міг би спалити не тільки дім, а й місто. Другого дня він ізвелів кучерові Сидоркові відшмагати мене гарненько, що й було виконано з належною ретельністю.

В 1832 р. минуло мені вісімнадцять років, а що надії мого дідича на мою льокайську моторність не справдилися, він, вволивши моє невідступне прохання, законтрактував мене на чотири роки «разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру» — такому собі Ширяєву, в С.-Петербурзі. Ширяєв обєднав у собі всі якості дяка-спартанця, дяка-маляра й другого дяка-хіроманта, та, не вважаючи на весь гніт потрійного його генія, бігав я ясними весінніми ночами до Літнього саду — зрисовувати статуї, що прикрашують цей простолінійний твір Петра. В один із таких сеансів познайомився я з художником Іваном Максимовичем Сошенком, з яким я й досі — в найщиріших братерських відносинах. За радою Сошенка, почав я портрети з натури акварелею. Для численних чернових спроб терпеливо служив мені за модель інший земляк мій і друг — козак Іван Нечипоренко, дворак нашого дідича. Якось дідич побачив у Нечипоренка мою роботу, і вона йому так подобалась, що він почав уживати мене для малювання портретів з улюблених своїх коханок, за які іноді винагорожував мене цілим «рублемь серебра».

В 1837 році Сошенко представив мене конференц-секретареві Академії Мистецтв В. І. Григоровичу з просьбою — визволити мене з моєї лихої долі. Григорович переказав його просьбу В. А. Жуковському. Той сторгувався наперед із моїм дідичем і просив К. П. Брюлова списати з нього, В. А. Жуковського, портрет на те, щоб пустити його на приватну лотерію. Великий Брюлов зараз згодився, і скоро портрет Жуковського був у нього готовий. Жуков-

ський, за поміччю графа М. Ю. Вельгорського, улаштував лотерію на 2.500 карб. асигнаціями, і за цю ціну куплено мою свободу 22 квітня 1838 р.

З того самого дня почав я відвідувати класи Академії Мистецтв і незабаром став одним із улюблених учнів-товаришів Брюлова. В 1844 році заслужив я звання «свободнаго художника».

Про свої перші літературні спроби скажу тільки, що почалися вони в тому самому Літньому саді, в білі безмісячні ночі. Сувора українська муза довго цуралась мого смаку, зіпсутого життям у школі, в передпокої дідича, по заїздах та по міських квартирах; але коли подих волі привернув моїм почуттям чистоту перших дитячих літ, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обійняла мене й привітала на чужій стороні. З перших моїх слабих спроб, написаних у Літньому саді, надрукована тільки одна балада «Причинна». Як і коли писав я поезії, що повстали після неї, — про це тепер не маю охоти розводитися. Коротка історія мого життя, що її змалював я, щоб догодити Вам, у цьому безладному оповіданні, коштувала мені, правду кажучи, дорожче, ніж гадав я. Скільки літ загублених! Скільки квіток зівлях! І що ж я купив у долі своїми зусиллями — не згинуті? Ледве чи не одне страшне зрозуміння свого минулого. Воно жахливе, воно тим жахливіше для мене, що мої рідні брати й сестра, про яких мені тяжко було згадувати у своєму оповіданні, ще й досі — кріпаки. Так, Пане Добродію, вони ще й досі кріпаки!

Прийміть запевнення й інш.

Т. Шевченко.

1860, лютого 18.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

НАЗАР СТОДОЛЯ

УКРАЇНСЬКА ДІЯ

ДІЄВІ ОСОБИ:

Хома Кичатий, сотник.

Галя, його дочка.

Стеха, молода ключниця у Кичатого.

Назар Стодоля, друг його.

Гнат Карий, друг його.

Хазяйка на вечерницях.

Сліпий кобзар, жиди-музики, молоді козаки, дівчата і свати від чигиринського полковника.

**Діється в XVII столітті біля Чигирина, в козацькій слободі,
в Різдвяну ніч.**

ДІЯ І.

Вечір. Середина світлиці, коштовно прибраної килимами й оксамитом. Осторонь — стіл, накритий дорогим килимом; навколо — лавки під оксамитом із золотою окравкою. На столі пляшки, келихи й усякі страви; горять воскові свічки.

Стеха пореається коло столу.

Стеха (*віступає від столу*). Усе! Здається, що все. Стривай лишень, чи не забула чого? Риба, мясо, баранина, свинина, ковбаса, вишнівка, сливянка, мед, венгерське — усе, усе! Тут і їстивне, і випити. Коли б лишень гості. Та що вони так довго баряться? І надоумило ж сідоусого у таке свято, коли добрі люди тільки колядують, сподіваться гостей, та й ще яких гостей! Старостів од такого ж старого дурня, як і сам. Побачимо, що то з того буде. Негріте залізо не зогнеш! А якби не крився та пораявся б зо мною отак тижнів за два до свят, то певна уже була б річ; а то схаменувся на самісінський свят-вечір та й ластиться: »і сяка, і така, і добра, і розумна ти, Стехо, — поможи! Я вже тобі і се, і те, і третє, і десяте«. Побачимо, побачимо, як попадеться нашому теляті вовка піймати. (*Помовчавши*). Не сказавши ні слова дочці, за кого і як хоче віддати, думає, що наша сестра — коза: поженеш, куди схочеш. Е, ні — стривай лишень, голубчику! »Ублагай її«, каже. Та і що таке той поганий хорунжий? А полковник, хоч старий — нехай йому добре сниться! — так же пан!... Оце б то вона й стямилася! Іншому дзус, а я — так возь-

усь. Дівці дівку не довго збить з пантелику, а ще
 ку, як моя панночка — і-і! Та вже ж, як кажуть,
 ймав, не піймав, а погнаться можна. Тоді, як тес,
 вже ж і погуляю!... А вона поплаче, посумує,
 далі й нічогісінько. Та й Назар таки не раз спласибі
 каже. (*Вічними дверима входить Галя*).

Стеха. А що? Як прибрано?... Тим бо й ба!

Галя. Що це ти, Стехо, робиш? Хіба у нас
 сьогодні гості, чи що?

Стеха. Та ще й які гості, якби ви знали!

Галя. Які ж там гості і відкіля?

Стеха. Угадайте.

Галя. Чи не з Чигирина?... Так?

Стеха. Із Чигирина, та хто такий?

Галя. Якінебудь старшини?

Стеха. То-то бо й є, що не старшини, і...

Галя. Так хто ж такий? Може... та ні! Сьо-
 годні не такий день. А мені батюшка учора і гово-
 рив щось таке.

Стеха. Говорив, та не договорив. А я знаю,
 тільки не скажу.

Галя (*обнімаючи Стеху*). Стехо, голубочко,
 ластівко моя! Скажи, не муч мене.

Стеха. А що дасте? Скажу...

Галя. Ще сережки або перстень, або що
 хочеш подарую, тільки скажи!

Стеха. Нічого не треба, дайте тільки свій
 байбарак надіти сьогодні на вечерниці.

Галя. Добре, надівай, та так, щоб батюшка
 часом не побачив.

Стеха. Оце ще! Хіба ж я справді дурна?
 Слухайте ж. (*Півголосом*). Сьогодні придуть ста-
 рости.

Галя (*радісно*). Від Назара! Від Назара!

Стеха. Та там вже побачите, від кого.

Галя. Хіба ж не від Назара, Стехо? Що ж
 оце мене й справді лякаєш?

Стеха. Я вас не лякаю, я тільки так кажу.

Г а л я. Ні, ти щось знаєш, та не хочеш сказати.

С т е х а (*хитро*). Я нічого не знаю. Де мені, ключниці, відати про панські діла?

Г а л я. Ти смієшся з мене! Я заплачу, єйбогу, заплачу і батюшці скажу.

С т е х а. Що ж ви скажете?

Г а л я. Що ти мене перелякала... Теперечки не дам байбарака. А що, поживилась?

С т е х а. Оце, які бо ви боязкі! вже і повірили!

Г а л я. Ну, що ж? від Назара?

С т е х а. Та від кого ж більш? вже пак не від старого Молочая, нашого полковника.

Г а л я. Цур йому, який нехороший! Як приїде до нас, то я зараз із хати втікаю. Мені навдивовижу, як ще його козаки слухають. Тільки в його, паскудного, і мови, що про наливку та про вареники.

С т е х а. А хіба ж се й не добре?

Г а л я. Звісно! козаку, та ще й полковнику! Ось, мій Назар, мій чорнобривий, усе про війну та про походи, про Наливайка, Остряницю та про синє море, про татар та про турецьку землю. Страшно-страшно, а хороше так, що слухала б — не наслухалась його та все дивилась би в його карі очі. Мало дня, мало ночі.

С т е х а. Наслухаєтесь ще й налюбуетесь. Опісля, може, і обридне.

Г а л я. О, крий Боже! До самої смерти, поки вмру, все дивилась би та слухала його. Скажи мені, Стехо, чи ти любила коли, чи обнімала коли козацький стан високий, що... дрижать руки, мліє серце? А коли цілуєш... що тоді? Як се, мабуть, любо! як се весело! (*Радісно співає й танцює*).

Гой, гоя, гоя!

Що зо мною, що я?

Полюбила козака —
Не маю покоя.

Я його боялась...
Що ж опісля сталось!
На вулиці пострічалась
Та й поцілувалась.

А мати уздріла...
Яке тобі діло!
Віддавайте заміж,
Коли надоїла!

Стеха. Гарно, гарно! А од кого це вивчились?

Галья. Та од тебе ж. Хіба ти забула, як на вулиці на тій неділі танцювала? Тоді ще батюшки не було дома... згадала?

Стеха. Коли се? Оце ще видумали! (Стукаються у двері).

Галья (заметушившись). Ох, лишечко! хтось іде! (Вибігає).

Стеха. Хто там?

Хома (за дверима). Я, я! відчиняй мерщій. (Стеха відчиняє двері; увиходить Хома, обтрушуючись).

Хома. Що? не було? Оце ж, яка хуртовина!

Стеха. Кого не було?

Хома. Кого? гостей!

Стеха. Яких гостей? од пол...

Хома. Ці!... еге ж.

Стеха. Ні, не було.

Хома. Гляди ж, ані телень!... Отець Данило, спасибі, розрішив. Не забудь тільки завтра вранці послать йому вишнівки — знаєш? — тієї, що недавно доливали. Нехай собі пє на здоровя. Та що де їх нема так довго? Чи не злякались, бува, завірюхи? А вітер неначе стиха.

Стеха. Злякаються вони! де ж пак! І в горобину ніч приїдуть для такої панночки, як наша.

Х о м а. Звичайно, звичайно.

С т е х а. Іще пак — такий старий... а панночка...

Х о м а. Сама ти стара, сороко безхвоста!

С т е х а. Дивись! зараз і розсердились. Хіба я на вас?

Х о м а. Так що ж, що не на мене? Так на мого... ну... полковника.

С т е х а. Е, бач що! А панночка? чи ви ж з нею говорили? що вона?

Х о м а. А що вона? її діло таке: що звелять, те й роби. Воно ще молоде, дурне, а твоє діло навчить її, врозумить, що любов і все таке прочеє — дурниця, нікчемне. Ти вже, думаю, розумієш?

С т е х а. Та се розумію, та з якого кінця почати, не знаю. Вона, бачите, полюбила Назара так, що й сказати не можна. Ось і сьогодні мені говорила. Моли, каже, Стехо, Бога, щоб швидше я вийшла заміж за Назара, — половину добра свого віддам!

Х о м а. А ти й повірила!

С т е х а. А чому ж і ні? вона така добренька.

Х о м а. Дурна ти, дурна! А як же я сам тобі все добро віддам, тоді що буде? га? Що ти думаєш? (*Голубить її*). То-то бо й є, дурочка ти безсережна!

С т е х а. Що мені робить, коли я дурочка?

Х о м а. А то, що велять. Чуєш? усе, що в мене є — твоє.

С т е х а. Не треба мені вашого добра; я і без нього була б щаслива, якби ви не забули бідної Стехи і тоді, коли зробитесь великим паном. Я вас так вірно люблю, так вбиваюсь за вами, а ви... (*Удає, що журиється*).

Х о м а. От же і нагадали козі смерть! Знов своє. Сказав, так і зроблю.

С т е х а. Чи мало що люди обіщають, коли їм припаде нужда!

Х о м а. Годі не-знать-що базікать! Піди ли-
нь до Галі та поговори з нею хорошенько по-
всему і коли теє... то завтра і між нами онеє.

С т е х а. Казав пан: кожух дам, та й слово
ого тепле. І я тільки гріх на душу возьму.

Х о м а. Який тут гріх? Дурниця все те!

С т е х а. Забожіться, що женитесь, тоді, ей-
богу, все зроблю! А без мене, кажу вам, нічого не
уде, ейбогу!

Х о м а. От же ейбогу, далєбі!

С т е х а. Женитесь?

Х о м а. Еге!

С т е х а. На мені?

Х о м а. Як коржа, так коржа! — Як спечемо,
так і дамо. Уже ти мені в печінках сидиш з своїми
витребеньками.

С т е х а. Які тут витребеньки?

Х о м а. Ну, добре! добре! тільки слухай.
Треба діло скомпонувати так, щоб вона не знала,
від кого старости; а то — чого доброго — усе піде
шкереберть.

С т е х а. Та вже мені не вчиться, як ділом
повернуть. Наговорю такого дива моїй панночці,
що твій кобзар. Старий, скажу, чоловік, як поду-
масш, усім, усім лучче від молодого. Молодий...
та що й казати? нікуди не годиться, а до того ще
докучливий та ревнивий, а старий тихий-тихий і по-
кірний.

Х о м а. Так, так! О, ти дівка розумна! Іди ж
до Галі, та, гляди, гарненько побалакай з нею.

С т е х а. А потім, чи можна мені буде піти
на вечерниці? Я вже зовсім упоралась. Пустить,
будьте ласкаві, хоч в послідній разочок.

Х о м а. У тебе тільки й на думці, що вечер-
ниці. О, вже мені та Мотовилиха!

С т е х а. Мотовилиха? Чи не казала вам вона,
старпа паплюга, чого? Що ж, що я з козаками тан-

цюю? А як ви жартуєте з молодицями, так я й нічого!

Х о м а. Іди ж, іди та поклич мені Галю, а з тим сама полагодь рушники.

С т е х а. Та вже усе наготові. *(Виходить).*

Х о м а. Злигався я з дияволом... *(Оглядається).* Що ж? не можна без цього. У такому ділі, як не верти, треба або чорта, або жінки. *(Трохи помовчавши).* Чого доброго, ще, може, й мене обдурить, тоді і остався на віки вічні в дурнях. Та ні, лиха матері! Аби б тільки ти мені своїми хитрощами помогла породнитися з полковником, а там уже, що буде — побачимо. Иш, ти, мужичка! куди кирпу гне! Стривай! *(Довга мовчанка).* Думай собі, голубко, та гадай, що... а воно зовсім не так буде. Закинь тільки удочку, сама рибка піде. Шутки, — тесть полковника!... А що далі — се наше діло. Аби б через поріг, то ми й за поріг глянем. У якихнебудь Черкасах, а, може, у самому Чигирині, гуляй собі з полковничою булавою! і слава, і почот, і червінці до себе гарбай: все твоє. А пущє всього червінці. Їх люди по духу чують; хоч не показуй, все кланятимуться... Ха-ха-ха! от тобі й сотник! Ще в Братськім серце моє чуло, що з мене буде великий пан. Було, говорю, одно, а роблю друге: за се називали мене двуличним. Дурні, дурні! Хіба ж, як говорим про огонь, так і лізти в огонь? або як про чорнобриву сироту, так і жениться на їй? Брехня! від огня подальш. Женись не на чорних бровах, не на карих очах, а на хуторах і млинах, так і будеш чоловіком, а не дурнем. *(Увіходить Галя).*

Г а л я (весело). Добривечір, батюшка! Де це ви так довго барились? Ви мене кликали, чи що?

Х о м а. Та кликав, кликав. *(Оглядає її).* Що ти не всі стрічки почіпляда? Та нехай! поки буде й сих. Послухай, мені треба поговорити з тобою

Важнім ділі. Ти знаєш, ми сьогодні старостів подіваємось?

Г а л я. Сьогодні — на первий день празника, на самісіньке Різдво?

Х о м а. Так що ж? Отець Данило, спасибі, озрішив. Гляди ж, не піднеси гарбуза!

Г а л я. Як се можна! Хіба він дуже старий, чи що? Ось послушайте, якої нісенітниці наговорила мені Стеха. Сміх, та й годі!

Х о м а. А що вона тобі наговорила?

Г а л я. Каже, буцімто старі... та ні, не скажу, валебі, не скажу, бо ка-зна-що! Вона й сама не знає, що говорить.

Х о м а. Хіба ж не правда? Старий чоловік краще молодого.

Г а л я. Та й вона те ж казала.

Х о м а. А тобі як здається?

Г а л я. Як таки можна? то старий, а то молодий!

Х о м а. Так по-твоєму молодий краще?

Г а л я. А то ж пак.

Х о м а. Поміркуй лишень гарненько, так побачиш, що батькова правда, а не твоя. Ну, що молодий? Хіба те, що чорні уси? та й тільки ж. Не бік тобі ним любуваться: прийде пора — треба подумати об чім і другім. Може, коли захочеться почоту, поваження, поклонів. Кому ж се звичайніше? полковниці... се я так приміром говорю... чи не якійнебудь жінці хорунжого; бо у його тільки худоби, тільки й добра, що чорний ус. Повір мені, дочко, — на тебе ніхто і дивиться не захоче.

Г а л я. Та я й не хочу, щоб на мене другі дивились.

Х о м а. Не-знать-що верзеш ти! Хіба ти думаєш, що не обридне цілісінький вік дивиться на тебе одну? Хіба ти одна на Божім світі? Є й кращі тебе. Того і гляди, що розлюбить.

Г а л я. Назар? мене? О, ні, ніколи на світі!

Х о м а. Я й не кажу, що воно справді так буде, а так, наприклад, — щоб ти тямала, що ми всі на один шталт шиті.

Г а л я. О, ні! не всі! він не такий, він не розлюбить.

Х о м а. А що ж! хіба він тобі побожився?

Г а л я. Атож!

Х о м а. А ти й повірила?

Г а л я. Я і без божби повірила б.

Х о м а. Дурне ти, дурне! Чи знаєш же ти, що хто багацько обіщає, той нічого не дає? Ой, схаменись та послухай батьківського совіту! Добре, що я вже такий: щось обіщав, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого, — що тоді, га? Пожальуй, він і так тебе возьме: мало яких дурнів нема на світі! та що ж в тім? Подумай, що тоді ти робитимеш?

Г а л я. Те, що і всі роблять, — заробляла б.

Х о м а. А що лучче: чи самій робити, чи дивитися, як другі на тебе роблять?

Г а л я. Як кому.

Х о м а. То-то і горе, що ти ще дурне. Я тобі б і багацько дечого сказав, та ніколи: того і гляди, що старости на поріг. А чи єсть у тебе рушники?

Г а л я (*весело*). Є, є! Як я рада! в мене серце не на місці! Чи й вам так весело?

Х о м а. Весело, дуже весело. Іди ж та не забудь сказати, що коли прийдуть колядувати, так щоб гнали їх у потилицю.

Г а л я. За що ж? Се ж діло законне! та воно ж і раз тільки в году!

Х о м а. А старости раз на віку.

Г а л я. Справді, щоб не помішали... Ще й законної речі не дадуть сповнить. Так побіжу ж я і скажу, щоб заперли ворота і хвіртку. (*Виходить*).

Х о м а (*ходить задумавшись*). Здається, діло

добре йде. Вона думатиме, що Назар свата, —
 адуру і согласиться; старости не промовляться;
 весілля можна одкинути аж геть до того тижня;
 а через таку годину і нашого брата, мужика, уго-
 мониш, щоб не брикався, не то що дівку. Коли б
 тільки який гаспид не приніс того горобця безпе-
 рого! тоді пиши пропало. Наробить бешкету!
 (З повагою). А подумаєш і те: яке йому діло до
 Галі? Се ж моя дитина, моє добро, слідовательно,
 моя власть, моя й сила над нею. Я отець, я цар її.
 Те цур йому, пек! Се діло ще не таке, щоб об
 йому довго думати. Не дуже треба площати, бо
 береженого Бог береже або, як там ще кажуть,
 рівніш згладиш, тісніш ляжеш.

Г а л я (вбігає радісно). Приїхали, приїхали!

Х о м а (здригнувшись). Оце ж, як ти мене
 злякала! Піди у свою кімнату та прийдеш, як
 кликну.

Г а л я. Чого у кімнату? Я тут зостанусь, ні-
 хто не побачить.

Х о м а. Незвичайно: закон не велить.

Г а л я. Ну, так я піду. (Виходить).

(Хома з повагою сідає за стіл. За дверима
 стукають тричі. Увійходять два свати з хлібом
 і, низько кланяючись хазяїнові, кладуть хліб на
 стіл).

С в а т и. Дай, Боже, вечір добрий, вельмож-
 ний пане!

Х о м а. Добривечір і вам! (Дає знак сватові.
 Той кланяється. Хома шепче йому на вухо й потім
 далі говорить). Добривечір, люди добрі! Просимо
 сідати; будьте гостями. А відкіля се вас Бог несе?
 Чи здалека, чи зблизька? Може, ви охотники які?
 може, рибалки або, може, вольнії козаки?

С в а т (тихо покашлює). І рибалки, і вольнії
 козаки. Ми люди німецькії, ідемо з землі турець-
 кої. Раз дома у нашій землі випала пороша.
 Я й кажу товаришу: »Що нам дивиться на погоду?

ходім лишень шукати звіриноґо сліду«. От і пішли. Ходили-ходили, нічого не найшли, аж гульк — назустріч нам іде князь, підніма угору плечі й говорить нам такії речі: »Ей ви, охотники, ловці-молодці! будьте ласкаві, покажіте дружбу. Трапилась мені куниця — красна дівця: не їм, не пю і не сплю від того часу, а все думаю, як би її достати. Поможіть мені її піймати; тоді, чоґо душа ваша забажа, усе просіте, усе дам: хоч десять городів або тридевять кладів, або чоґо хочете«. Ну, нам того й треба. Пішли ми по слідам по всім городам, по усіх усюдах, і у Німещину, і у Турещину; всі царства й государства пройшли, а все куниці не знайшли. От ми і кажемо князю: »Що за диво та звірюка? хіба де кращої нема? Ходім другої шукати«. Так де тобі! Наш князь і слухати не хоче: »Де вже — каже — я не їздив, в яких царствах, в яких государствах не бував, а такої куниці, сиріч красної дівці, не видав«. Пішли ми впять по сліду і якраз у се село зайшли; як його дражнють, не знаємо. Тут впять випала пороша. Ми, ловці-молодці, ну слідить, ну ходить; сьгодні вранці встали і таки на слід напали. Певно, що звір наш пішов у двір ваш, а з двору в хату та й сів у кімнату; тут і мусимо піймати, тут застряла наша куниця, — в вашій хаті красная дівця. Оце ж нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець. Пробі, оддайте нашому князю куницю, вашу красну дівцю. Кажіть же ділом, чи оддасте, чи нехай ще підросте?

Х о м а (удаючи, ніби гнівається). Що за напасть така! Відкіля се ви біду таку накликаєте? Галю! чи чуєш? Галю! порай же, будь ласкава, що мені робити з оцими ловцями-молодцами?

(Галя виходить на середину світлиці, зупиняється і, соромливо спустивши очі, перебирає пальцями запаску).

Х о м а. Бачите ви, ловці-молодці, чого ви наговорили: мене старого з дочкою пристидили!.. Гай-гай! так ось же що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а зате, щоб ви нас не лякали, буцім ми передержуємо куніцю, або красну дівицю, вас повяжемо. Прийшов і наш черед до ладу слово прикладать. Ну, годі ж тобі, дочко, посупившись стояти: чи нема в тебе, чим сих ловців-молодців повязати? чуєш бо, Галю? А, може, рушників нема? може, нічого не придбала? Не вмiла прясти, не вмiла шити — вяжи ж чим знаєш, — хоч мотузком, коли ще й він є.

(Галю виходить до своєї світлиці й зараз вертається, несучи на срібній тачі два вишивані рушники, і кладе на хліб, що принесли свати; потім підходить до батька, низенько кланяється й цілує руку; далі бере тачу з рушниками й підносить сватам — спершу одному, потім другому. Свати, взявши рушники, кланяються Хомі).

С в а т. Спасибі ж батькові, що свою дитину рано будив і усякому добру учив. Спасибі й тобі, дівко, що рано вставала, тонку пряжу пряла, придане придбала.

(Галю бере рушники й перев'язує через плече одного й другого, потім одступає й боязко поглядає на двері).

Х о м а (до Галі). Догадався, догадався! Ти хочеш і князя звязати. Нехай завтра обоє його звяжемо. Бач, мабуть, злякався, що не показався. Стривай, попадешся, не втечеш!

С в а т. Він і сам прилетить, як зачує, що так похваляється.

Х о м а. Ну, поки вже долетить, нам нічого ждати. Просимо сидати. Що там є, поїмо; що дадуть, попемо та побалакаємо дещо. А тимчасом, ти, Галю, не гуляй, в корці меду наливай та гостям піднеси хліба-соли, преси з привітом і з ласкою.

(Свати, як годиться, сідають за стіл. Галя приймає від батька чару та пляшку й підносить старшому сватові. Сват не приймає).

С в а т. Ми вам такої халепи натворили, що боїмося, щоб ви нас не потруїли... Призволяйтесь самі. *(Кланяється).*

(Галя, боязко й соромливо позираючи на батька, пригублює й подає сватові).

С в а т *(піднявши чару).* Тепера так! Пошли ж, Боже, нашим молодим щастя і багатства, і доброго здоров'я, щоб і внуків женити, і правнуків дождати.

(Свата перебиває хор колядників під вікнами. Всі уважливо слухають. Хома з досадою покручує вуса; Галя весело поглядає на вікно).

С в а т *(поки колядують, промовляє):* Гарно колядують наші козаки!

К о л я д к а.

Бачить же Бог, бачить творець,
Що мир погибає,
Архангола Гавриїла
В Назарет посилає!
Благовістив в Назареті —
Стала слава у вертепі.
О, прекрасний Вихлиєме!
Отверзи врата Едема.

Х о м а *(до Галі, гнівно).* Я ж тобі наказував, щоб нікого не пускали! Задумалась, забула!
(Увіходить Назар з молодими козаками).

Н а з а р. Дай, Боже, вечір добрий! помагайбі вам на все добре!

(Всі козаки повторюють те саме. Назар, не здіймаючи шапки, переляканий, зупиняється; поглядає то на гостей, то на Галю. Всі мовчать).

Х о м а *(збентежений).* Спасибі, спасибі... Милости просимо. Просимо сідати.

(Мовчанка тягнеться далі. Галя, посміхаючись, крадькома поглядає на Назара).

Назар. Сядемо, сядемо, аби було де: ми гості непрохані. Може, помішали, — так ми і підемо, відкіля прийшли. *(Дивиться на сватів).* Так бач, через що полковник послав мене з грамотами в Гуляй-Поле! *(Дивлячись на Галю).* Весело, весело! наливай швидше горілки, і я випю за твоє здоров'я! Не лякайся, не лякайся, наливай.

(Галя, перелякана, випускає з рук тацю й пляшку).

Хома *(скаженіючи).* Хто сміє знущатися нед мою дочкою?

Назар. Я! хіба не бачиш? Я, Назар Стодоля! той самий, за кого ти вчора обіщав видать дочку свою, той самий, якого ти знав ще з тієї пори, як він тебе вирвав ізпід ножа гайдамаки! Згадай іще, що я той самий, хто й самому гетьману не дасть себе на посміх! Пізнав?

Хома. Пізнав. *(Байдужно).* Що дальш?

Галя. Хіба ж не ти прислав?

Хома. Мовчи! геть собі!

Назар *(зупиняє Галю).* Стривай, стій тут! І тебе обманюють?

Хома. Не обманюю, а так, як батько, велю.

Вона просватана за чигиринського полковника.

Назар *(зневажливо).* Полковника! Учора була моя, сьогодні полковникова, а завтра чия буде? Чуєш, Галю?

Галя *(падаючи Назарові на руки).* Чую! О, чом мені не позакладало!

Сват. Осмілююсь доложити...

Назар. Мовчи, поганець, шепотиннику!

Хома. Віддай мені дочку мою! *(Несміливо підходить до Назара).*

Назар. Геть, Юда!

Хома *(злякавшись).* Прохор, Максим,

Іван, Стехо! Гей, хто там є? Возьміть його, харцизюку, — він убє мене!

Назар. Нехай Бог тебе побє, дітопродавць! *(До Галі)*. Галю! серце моє! промов мені хоть одно слово: ти не знала — за кого? Скажи: не знала?

Галя *(притомніючи)*. Не знала, єйбогу, не знала!

Назар *(до Хоми)*. Чи чуєш ти?

Хома. Не чую; я оглух!

Назар *(до гостей)*. Люди добрі! коли ви не оглухли, так послухайте. Він мене називав своїм сином, а я його своїм батьком, і він се чув тоді, а сьогодні оглух. Де ж його правда? Чи чесний же він чоловік? правдивий, га?

(Гості мовчать).

Гнат *(підходить до Назара)*. Він не чоловік. Кинь його: таке ледащо не стоїть путнього слова! *(Бере його за руку)*.

Назар. Стривай! ні, він чоловік, він називав мене сином. *(До Хоми)*. Правда?

Хома. Не тобі вчити, як мені кого називати. Я її батько, а не твій: так у моїй волі оддати її, за кого схочу.

Назар. А як же вона не захоче, тоді що?

Хома. Я заставлю.

Назар. Чи можна ж кого заставить утопиться або повіситься? Хіба ти Бог, що маєш силу чудеса творить? Хіба ти диявол, коли ти не маєш жалю до рідної своєї дитини? Ти бачиш, у неї є серце, і ти замість його кладеш камінюку. Слухай: і ти ж колись був молодим, і, ти ж мав коли-небудь радість і горе. Скажи, що чуло, що казало твоє серце, коли тобою кепкували?

Хома. Го-во-ри!..

Назар *(в нестямі)*. Так ти глузуєш надо мною! Хіба я не стопчу тебе, як жабу? Брехуні! *(Швидко підбігає до нього й хапає його за горло)*.

Г а л я (*схопивши руку Назара*). Що ти робиш? Убий мене, н^а, ріж!

(*Назар мовчки опускає руки*).

Х о м а (*підбігає до сватів*). Ви бачили? хотів мене задушити!

(*Свати мовчать*).

Г н а т (*до Назара*). Ми не так розплатимось іншим часом. Ходім з сього базарю.

Н а з а р. Не підуй! мене відсіль ноги не винесуть.

Г н а т. Ну, так торгуйсь. Може, дешевше уступлять.

Г а л я. Боже мій, Боже мій, вони знущаються надо мною!

Х о м а. Не знущаються, а торгуються.

Г н а т. Годі, брате; ходім: ми опізнались.

Н а з а р. Стривай, не опізнались. (*Підходить до Хоми*). Прости мене, я згарячу забувся. Ти добрий чоловік. Прости, або заріж мене, тільки не кажи, що вона не моя, не кажи! Дивись: я гетьману ніколи не кланявсь. (*Падає навколїшки*). Для спасенія своєї душі, коли у тебе у серці є Бог, для угоди всіх святих, коли ти віруєш у кого, для спасенія твоєї дитини, коли вона тобі мила, зглянься на мене! Нехай старости з своїм хлібом йдуть додому. Христом Богом молю, не занести її, бідної. Кращої її нема; за що ти хочеш її убити? Н^а голову мою! возьми її, розбий обухом, — не треба мені її: тільки дай дочці своїй ще пожити на світі, не заїдай її віку, вона не винувата!

(*Хома, тремтячи, поглядає на гостей*).

Г н а т (*швидко підбігає до Назара*). Кого ти просиш? кому кланяєшся? перед ким падаєш? Я на тебе після сього й дивиться не хочу; прощай!.. Кланяється дияволу! Він тебе кипячою смолою напоїть! (*Хоче йти*).

Н а з а р (*придержує його*). Постій, — дай ще слово скажу!

Г а л я (*обнімаючи ноги батька*). Ви покійній матері, як вона умирала, біля домовини обіщали мене видать за Назара. Що ж ви робите? чим я вас прогнівила? за що мене хочете убить? Хіба ж я не дочка ваша? (*Обливається сльозами*).

Наз ар. Камінь! залізо! ти огню хочеш! Буде огонь, буде! для тебе все пекло визову... ти жди мене. (*До Галі*). Бідна, бідна! в тебе нема батька, в тебе кат єсть, а не батько! Бідненька, серденько моє, пташечко моя безприютна! (*Цілує її*). А я ще бідніший тебе: у мене й ката нема, нікому й зарізати! Прощай, моє серце, прощай! не забаримось побачиться. (*Галя, зацілюючи, падає Назарові на руки. Він цілує; Хома силкується вирвати її. Назар відштовхує його і знову цілує Галю*).

Наз ар (*до сватів*). Розкажіть полковнику, що бачили і що чули. Скажіть, що його молода при ваших очах цілувалась зо мною. (*Галя обнімає його й цілує*). Бачите, бачите! Прощай же, моє серце, моя голубочко! (*Цілує її*). Я знаю, що мені робить. Я знайду правду. Прощай! вернусь, сподівайся!..

(*Галя падає непритомна. Назар, затуливши лице руками, виходить. Гнат і козаки за ним. Хома і свати підбігають до Галі*).

ДІЯ II.

Середина простої, чепурно прибраної хати. На столі горять свічки. Хазяйка пораяється біля печі.

Х а з я й к а. Господи, Господи! як подумаєш, коли ми ще дівували, зачуєш денебудь вечерниці, так аж тини тріщать; а тепер... от, скоро і треті півні заспівають, а вечерниці ще й не зачинались. Нехай воно хоч і свято, звісно — колядують, а все таки час би. Ні, що не кажи, а світ перемінився. Хоть би і запорожці... ну, які вони запорожці? Тьфу на їх хисть та й годі! Чи такі були попереду? Як налетять, було, з своєї Січі, так що твої орли-соколи! Було, як схопить тебе котрий, так до землі не допустить, так і носить... Ой-ой-ой! куди то все дівалось?..

(Сумно похитавши головою, співає).

Зоря з місяцем над долиною

Пострічалася;

Дожидалася до білої зорі,

Не діждалася;

Я додому прийшла, гірко плакала,

Не молилася, —

Нерозумная, неутішная

Положилася.

Ой, не спала ж я, все верзлась мені

Нічка темная,

І вишневий сад, очі карії,

Брові чорнії.

На зорі-зорі я прочнулася

І сказала так:
 За Дунай-ріку чорнобривий твій
 На гнідім коні
 Полетів орлом!.. Я все плакала,
 Все сміялася.
 І додому козаки з-за Дунай-ріки
 Заверталися.
 Не вернувся мій... молоді літа
 За що трачу я?
 Зоря з місяцем пострічалася,
 І заплачу я.

Точнісінько моя доля! Неначе сю пісню про мене зложили. Де мої молоді літа? і сліду нема, мов поверх води поплили. (*Помовчавши*). Що ж се справді ніхто не йде? А вже мені ся навіжена Стеха! пішла за дівками та десь і застряла з козаками. І звела ж їх нечиста мати докупи! Нехай би сей Кичатий був парубок, а то ж уже старий чоловік... Не взяв би він собі в ключниці не молоду, а розумну, вірну, дотепну до всякого діла та стареньку! а то... як та дзиґа, так і снує. Як то він дочку свою ще пристроїть? Бач, у полковниці лізе! Чи довго ж то вона буде любитися його лисиною замість ясного місяця? Ох, ох! старі, старі! сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі; так ні, дажай їм жінку, та ще молоду. Як же пак, чи так!.. От Стодоля — молодець, я його знаю, він протопче стежку через полковничий садок. Та й дурний би був, коли б не протоптав. Про себе скажу, що... теє... хтось іде!.. Зараз, зараз! Насилу! (*Відчиняє двері*).

(*Увійходять Назар і Гнат*).

Х а з я й к а. Свят, свят, свят! Відкіля се, якою дорогою, яким вітром, яким шляхом занесло вас у мою хату?

Г н а т. Не питайся, голубко, стара будеш, хоч се, признаться, і не пристало твоїй пиці. Чого ж ти так насупилась?

Хазяйка. Сідайте, будьте ласкаві, сідайте!

Гнат. Ну, годі ж, не сердься. Мало чого з язика не спливе! Не все треба переймать, що поверх води пливе. У тебе сьогодні вечерниці?

Хазяйка. Хіба ж наші вечерниці для вас? Ви так тільки прийшли — посміяться.

Гнат. Так-таки і посміємося, коли буде весело.

Хазяйка. *(вказуючи очима на Назара)*. Буде весело, та не всім.

Гнат. Ну, се вже опісля побачимо. А поки — ке нам чогонебудь такого, для чого чарки роблять, та й зубам пошукай роботи. Проклятий скряга і повечеряти не дав. Ну, чого ж ти рот роззявила? Мерщій!

Хазяйка. Зараз. *(Ідучи [до полиці])*. Бідненький Назар! *(Дістає з полиці пляшку з вином та закуску і ставляє на стіл)*.

(Назар сумно дивиться на Гната).

Гнат *(до хазяйки)*. Тепер же знаєш що? візьми метлу та мети, вясни хорошенько місяць: бач, як насупило! А ми тимчасом побалакаємо, що треба.

Хазяйка. Що се, Бог з вами! хіба я відьма?

Гнат. Я так, навманя сказав. Заткни пальці в уха. Чи второпала?

Хазяйка. А!.. ви хочете нишком побалакати. Добре, я піду по Стеху. *(Вдягає свиту й виходить)*.

Гнат *(поглянувши їй услід)*. Пішла. Ну, що ж дивишся на мене, мов не пізнаєш?

Назар. Тепер би й рідного батька не пізнав.

Гнат. Розумні люди усе так роблять: і в хоромах, як у хаті мужик. *(Наливає чарку й підносить)*. Не хочеш? як хочеш! А я совітував би ча-

рочку-другу «адамових слізок», як казав, було, отець економ. Не забув Братський монастир?

Назар. Ні, скажи лучче, на що ти мене по-вів сюди?

Гнат. На те, щоб побалакати з тобою, як з козаком, а не з бабою. За козацьку волю і розум! *(Випиває)*.

Назар. Щасливий ти чоловік!

Гнат. Ти щасливіший мене.

Назар. О, якби ти посидів у моїй шкурі! Ходім, Ігнате! мені тут душно.

Гнат. Стривай, ще рано. Подивимся, як люди добрі веселяться, та посовітуємося, куди йти.

Назар. Мені одно, куди не поведеш.

Гнат. Ти впять баба. Чи пристали ж козаку такі речі?

Назар. Гірко мені, Гнате! ти смієшся, а в мене печінки верне. Хіба ж моє горе смішить тебе?

Гнат. Смішить.

Назар. А я думав, — ти добрий чоловік.

Гнат. А я думав, — ти козак, а ти, бачу, баба. Ну, скажи мені, чого ти дурієш? де твій розум? Чи стоїть же жінка, хоч би вона була дочка німецького цезаря, чи стоїть вона такого дорогого добра, як чоловічий розум?

Назар. Стоїть.

Гнат. Брехня! Ти знаєш, в яку ціну поставив цар Соломон золотий плуг? Він каже, що при нужді шматок хліба дорожче золота. А я скажу: чарка горілки козаку миліша усіх жінок на світі.

Назар. Ти мене, Ігнате, морочиш, а мені тепер треба щирого друга.

Гнат. Добре. Я він і єсть, бо кажу правду. А коли хочеш, то й брехать почну для тебе. Все, що хочеш.

Н а з а р. Не смійся, а ділом кажи, що робить мені. Тобі можна і говорити, і думати.

Г н а т. Ось що. Перш усього, випий горілки. Вона і без мене наведе тебе на розум. (*Наливає чарку*). Чи не забув ще ти, як розумно розсуджів латинський віршник... як пак його... ну той, за якого мене в Братстві випарили різками, як отець ректор піймав у мене за халявою його мудрі вірші. Він каже: »Дурниця все, опріч горілки, а іноді і жінка під руку«. Оце так! (*Випиває*).

Н а з а р (*зневажливо*). Бідний ти, сердешний чоловік! Я думав, що в тебе хоч крихта є добра, а в тебе нема й того, що має й скотина. О, якби ти зміг заглянути сюди (*показує на серце*), куди сам Бог не заглядів! Та ні! може ти тільки морочиш мене, може ти тільки так кажеш. Друг ти мій добрий, вірний мій, ти ж таки плакав колинебудь: плач зо мною тепер; хоч прикинься та плач. Не муч мене: в мене від горя серце рветься! Нехай вже ті сміються, що живуть у пеклі: їм любо; а ти ж таки чоловік. (*Спочутливо дивиться на нього*).

Г н а т. Так, я чоловік, а ти й справді баба; ще раз тобі скажу: ка-зна за чим вбиваєшся.

Н а з а р. Нема у тебе серця, камінь ти!

Г н а т. Як хочеш, так і думай, а я нещасніший од тебе, нещасніший од твоєї собаки: вона лащиться до тебе, а ти її кохаєш; а я?... І я, дурний, колись любив і к гадинам-жінкам ласкався, ридав гарячими сльозами, рад був і жизнь оддати за них... і що із того? чи хочеш знати?

Н а з а р. Не треба, не хочу, не говори! у тебе нема Бога в серці.

Г н а т. А був колись, та мохом серце обросло, як той гнилий нікчемний пень дубовий. Прийде і твоя пора, все згадаєш. (*Легідно*). Годі ж тобі, годі! не дивись так хмарно: далєбі, не полєгша. Дурниця все: і товариство, і любов, — цур

їм! нема їх на світі. Одні дурні і діти вірять латинським віршам. А лучче поговорим о ділі, а тимчасом налетять сороки чорноброві, випем, пожартуєм, і вір мені — вся дур із голови вилетить. Я се знаю: мене лихо навчило.

Назар (*встає з-за столу*). Та й я ізвідав горе, та нічому не навчився; тебе ж не хочу слухать: ти зліший диявола. (*Хоче йти*).

Гнат. Куди ж ти?

Назар. З тобою холодно, піду у пекло погрітись.

Гнат. Стривай, ти сам не знайдеш. Я шлях тобі покажу.

Назар. Найду й сам.

Гнат (*придержуючи його*). Ти і справді хочеш іти? Скажений, ти з глузду зїхав!

Назар. Я нікому не дам себе в обиду і дурного совіту не послухаю. Пусти мене!

Гнат. Насилу прочунявся. Та куди ж ти, навіжений?

Назар (*спалахнувши*). Мовчи, а то тут тобі і амінь.

Гнат (*не випускаючи руки Назара*). Так і я зумію, та що потім? З холодним мертвцем у домовину?

Назар. Хоч до чорта у пекло! Пусти мене, я піду у Чигирин до полковника.

Гнат. Чого?

Назар. Ублю його!

Гнат. А як не вбеш, тоді що? чи не мушиш ублагать його відкинутись від Галі? га?

Назар. Так, чи не так, а я піду.

Гнат. До диявола в гості! Чи не лучче ж, замість пузатого полковника, обняти тонкий та гнучкий стан Галі? Не хмурся та послухай, та роби так, як я тобі скажу, бо ти сьогодні нічого путнього не видумаєш.

Назар. Що дальше?

Гнат (оглядаючись). Чи глухі тут стіни?
(Півголосом). Украдьмо Галю, от і все. Чи добре?
Назар (трохи помовчавши, стискає Гнатові
руку). Прости мене...

Гнат. Ну, що ще?

Назар. Ти певний друг!

Гнат. Ну, об сьому послі. Кажі: так, чи не так?

Назар. Так! Я ввесь твій: говори, приказуй!

Гнат. Слухай же. Вона, звісно, виходила до тебе колинебудь пізно ввечером у садок, хоч може, й не одна?

Назар. З ключницею.

Гнат. Суца коханка! Чи не завалаявся у тебе в кишені який червінець?

Назар. Два.

Гнат. Ще лучче. Се ж буде ключниці на сережки, а плахту на словах обіщай. Тільки домовся з нею так, щоб вона про мене не знала, бо жінки наголо всі цокотухи: не для їх вигадано слово «мовчати»; до того ще й дорожче запросить.

Назар. Нічого не пожалую, усе віддам, що в мене є. Де тільки ключницю побачу?

Гнат. Вона буде тут. Адже ти чув, як ласка хазяйка Стеху за те, що довго бариться? Гляди ж, зробиш тут усе, як треба, а я дождатиму вас крій старої корчми з тройкою добрих вороних. Знаєш, за садком, на старій дорозі?

Назар. Знаю.

Гнат. Сю корчму і днем люди христючись обходять, а вночі ніхто не посміє; так кращого місця нічого й шукати; тільки порайтесь моторніш.

Назар. А як вона не захоче, — що тоді?

Гнат. Хто? ключниця, чи...

Назар. Та й та, й друга.

Гнат. Захочуть обидві, тільки ти зумій согласити. Ключниця за червінця піде колядувать

хоть до самого сатани; а Галя в одній сорочці піде за тобою на край світа; а як се дуже далеко, так ти спровадь її на Запоріжжя, а там і сам гетьман не більший од чабана. Адже ти не виписувавсь із запорожців?

Назар. Ні.

Гнат. Так якого ж злидня ще хотіть? А хто пак у тебе курінним отаманом?

Назар. Сокоріна.

Гнат. Знаю! о, голінний, завзятий чоловік! в кірці води диявола утопить, не то що в Дніпрі. А! здається, хтось іде.

Назар. О, якби твоє, брате, слово та Богу в уха!

Гнат. Нема нічого на світі легше: тільки повеселій, будь козаком. Мовчи. *(Голосно)*. Ну, випемо ж чарочку за шинкарочку. *(Пють)*.

Хазяйка. Як же я утомилась! насилу нашла її, прокляту Стеху!

Гнат. А що, змахнула пил з місяця?

Хазяйка. Смійтесь, а воно і справді погода утихомирилась.

Гнат. Оце ж тобі за труди. *(Подає чарку)*.

Хазяйка. Цур йому, як я втопилась!... Ні, спасибі! не під силу... Хіба вже для вас. *(Пробує потроху. Гнат знаками припрошує. Вона удає, що силкується і, кривлячись, випиває, а останні краплі випускає на стелю)*. Щоб вороги мовчали й сусіди не знали! *(Оддає чарку)*.

Гнат *(підносить Назарові; той показує, що не хоче)*. Не хочеш — як хочеш. А мені здається, що і на світі нема такого горя, якого б не можна було утопити в чарці горілки. Чарка, друга — і чорта у воду. Так, Катерино?

Хазяйка. Як кому іншому, то й кварта не допоможе.

Гнат *(до Назара)*. А ти справді не будеш пить?

Назар. Не буду.

Гнат. Вольному воля, а спасеному рай. За твоє ж здоров'я! *(Випиває)*. Праведно співається в тій пісні, що каже: коли б мужику не жінка, не знав би він скуки, коли б не горілка, де дівать би муки? Так у горілку її прокляту, у горілку! Розумний чоловік тебе видумав, так! *(До Назара)*. Та на тебе бридко й дивитися. Ну, ще ж одну та й годі вже. *(Наливає)*. Чи втямки тобі, як ми втікали з Братського на Запоріжжя та на дорозі зустріли одну чорнобривеньку, і ти чуть-чуть був не проміняв запорозької волі на її чорні брови? Бач, — ти забув? а я так все запрошедше знаю, та й, що буде, одгадаю.

Стеха *(вбігає швидко)*. Ох, моя матінко, як утомилась! Шуточки? оббігала усі усюди! *(Оглядається)*. Ах, Боже мій! я і не бачу. Добри вечір вам! От вже не думала й не гадала. Спасибі, спасибі! не погнушались наших слобідських вечериць. Так уже й не здивуйте: у нас усе абияк — не те, що у вас у Чигирині.

Гнат. Та у вас ще краще.

Стеха. Годі бо вам сміяться.

Хазяйка. Чи прийде ж хто?

Стеха. Як же? усі придуть.

(Гнат бере за руку хазяйку й відводить на бік. Назар встає з-за столу й підходить до Стехи).

Гнат *(до хазяйки)*. У мене щось голова розболілась; піду подивлюсь, який місяць. Чуєш? А про кобзаря, мабуть, і забули. Збігай лишень. Без його і гульня не гульня.

Хазяйка. Стехо! ти звала Кирика?

Стеха. Моя матіночко! і забула. Я зараз збігаю.

Гнат. Впять денебудь застрянеш... Збігай лучче сама.

Хазяйка. Добре. *(Хазяйка і Гнат виходять)*.

Назар (бере за руку Стеха). У мене є просьба до тебе, Стехо.

Стеха. Знаю, знаю, яка просьба: сказати панночці, щоб вийшла до вас, як пан засне; та тепер тільки не те вже, що перше було. Адже ви самі знаєте, що незабаром зробилось.

Назар. Це не помішає; мені тільки одно словечко сказати. (Дає їй червінця). На тобі, ще й плахта буде, коли послужиш.

Стеха (бере червінці). Не придумаю, як би се зробити. Лиха година те, що старий цілісіньку ніч очей не заплющить. Сердешна панночка! а як я плакала, як просила! ні, таки на своєму поставив старий сатана.

Назар. Так ти зробиш? дождити?

Стеха. Зроблю, зроблю, тільки...

Назар. Не бійсь! більш копи лиха не буде. А коли хочеш, так і ти з нами. Ну-лишень, чкурнем.

Стеха. Куди з вами?

Назар. Туди, де лучче жити, де будеш ти панією, а не ключницею: чи второпала?

Стеха. Глядіть, чи не дурите ви мене? І справді думають, що як вони багаті, так усе їх.

Гнат (за сценою). Катре, Катре! а погляди, що се на місяці?

Голос хазяйки. Хіба не знаєте? брат брата на вила підняв.

Гнат. Як же се? Далєбі, я не чув.

Хазяйка. Нехай у хаті розкажу, я змерзла.

(Підчас цієї розмови Назар порозумівається із Стехою на мигах і пошепки. Стеха киває головою, притакуючи, і відступає. Увійходять Гнат і хазяйка).

Стеха. А хіба ж ви сього не знаєте?

Гнат. Або забув, або й зовсім не знав; не гадаю.

Стеха. Так ось, бачите, як воно. Як Христа дочитались, старший брат на Великдень, коли ще

добрі люди на утрени стояли, пішов підкинуть волам сіна, та замість сіна проткнув вилами свого меншого брата: так їх Бог так і поставив укупці на місяці, на вид усьому хрищеному миру, щоб бачили, що й скотині гріх їсти у такий великий празник, поки пасок не посвяять, а не то що людям.

Х а з я й к а (*насмішкувато*). Ач, як мудро прочитала!

Г н а т. Чудо, не дівка! — розумна і красива. (*Обнімає Стеху*).

С т е х а (*прикидаючись, [що засоромилася]*). Що се, які справді безстыдні оці городські козаки! Усе б їм знущаться над нами та й тільки. (*Гнат цілує її*). Ну! от іще видумали що! Неначе це звичайно! Пустіть! далєбі, закричу.

(*З гомоном увіходять козаки й дівчата*).

В г у р т і. Ай, да Стеха! От, моторна: і тут успіла! А старий Кичатий?...

С т е х а (*вириваючись*). Ну, що? поживились? Не бійсь, таки не довелось поцілувати. Хто там горло дере, що успіла? Вони тільки так, — нічого не зробили.

Г н а т (*до козаків*). Ну, хто у вас отаман? Чи єсть музики?

Г о л о с и. І кобзар, і музики.

Г н а т. А останне: випить і закусити?

Г о л о с и. Як без сього? Усе є.

Г н а т. А, та й бравії ж молодці! що твої чигиринці. (*До дівчат*). Котора ж із вас піде зо мною танцювати?

Г о л о с и. Пропустіть, пропустіть, — музики йдуть.

(*Увіходять музики — жиди. Спереду сліпий дід із кобзою. Дівчата й козаки в неладі розступаются. Підчас метушні Назар розмовляє з Гнатом*).

Г н а т. Будь бо веселіший, не показуй виду. Стеха зуміє одкараскаться од них, тільки нам з тобою треба попереду утікати. Я, пожалуй, хоч і за-

раз піду, а ти зостанься тут поки, — так, для виду. Та чуєш: не дуже довго женихайся, а мерщій в корчму; я там буду.

Назар. Добре, тільки і ти проворніше...

Гнат. За мене не бійсь. Дивись, старії знакомії! Кузьма, яким се побитом тут опинились?

Один з козаків. З хуторів до церкви, а вечерниці по духу чуємо.

Гнат. Молодці! А ви, жидова, як сюди зайшли?

Жид. А так, сляхом. У Цигирині нема заробітку, а ми процули, сцо у пана Кицатого весілля буде, так і прийшли сюди.

Гнат *(набік)*. Жидівське ухо! *(Голосно)*. А нуте ж: учистьте запорозького козачка. *(До козаків)*. А з вас хто бойчіший? Удар, — я подивлюсь, чи так, як у нас, бувало, на Запоріжжі. *(Тихо до Назара)*. Годі, не дурій. Я ж кажу, усе буде добре.

Назар. Чи буде, чи ні, тільки зділай милость, не бався тут, іди швидше.

Гнат. Поспіємо ще з козами на торг. Не показуйся, будь ласкав, таким сумним: все зопсуєш. Подивимся козачка та й годі.

(Відходять якнайдалі й розмовляють між собою. Музики грають. Один козак вискакує з гурту й танцює козачка. Гнат і Назар тішаються, дивлячись).

Гнат. Ай, да молодець! от жвавий! що твій запорожець! *(Танець кінчиться)*. Ну, веселітеся ж, люди добрі, гуляйте, хлопці, а нам уже годі, пора їхать: до Чигирина не близько, а до світу треба быть там. Прощайте, козаки! прощайте, дівчата! прощай, хазяйко! А де ж та... Кичатого? *(Стеха ховається поміж козаками. Гнат, упіймавши її, цілує)*. Прощай, сердечко моє, моя розумниця, моя красавиця! прощай!

С т е х а (*вириваючись*). Ай-ай-ай! закричу,
єйже то Богу, закричу!

(*Назар і Гнат виходять. Хазяйка проводить їх*).

С т е х а (*причепурюючись*). Що за народ такий сі козаки! усе б їм цілуватися. Неначе й помоглося (*До хазяйки*). Тітко, тітко! а нумо ми з тобою! (*Танцює і співає*).

Через гору піду,
Скриюсь за горою...

На біду,
Де піду,

Козаки за мною.
Той почне говорить,
Той сережки сулить.

Кого знаю,
Привітаю,

Хто сережки дарить.

Ах, сережки мої,
Мої золотії!

Сердітєся,
Дивітєся,

Вороги лихії!

Х а з я й к а (*вириваючись*). Ох, мої зозуленьки! по старості літ мені б і не подобало.

(*Тимчасом Стеха жартує з козаками, хватєє за руку молодого козака, кружитьє і пританцює*).

Х а з я й к а. Оце, яка жартовлива! Та перестанеш ти, чи ні?

С т е х а (*танцює і співає*).

Тра-ла-ла, тра-ла-ла!
На базарі була,
Черевички купила,
Три червінці дала,
А четвертий пропила
І музику найняла.

Що ж, ви, родимець би вас вбив! тільки дурно гроші берете? Кусок би вам сала, а не грошей. (*В юрбі сміх*). А де ж наш Кирик? сюди його! він один лучче всіх цих голодранців. (*Виходить кобзар*). Ось він, мій голубчик. Ну-лишень, яку-небудь пісеньку з приговорками, або казочку-страховиночку, щоб цілу ніч не заснулось.

К о б з а р. Добре, добре. Хочеш — казочку, хочеш — пісеньку, що любиш.

Г о л о с и. Казку, казку!

Д р у г і. Ні, пісню, та таку, щоб жижки затрусилась. Ми ще не танцювали.

П е р ш і г о л о с и (*з ними Стеха найбільше*). Натанцюєтесь іще, поки до третіх.

С т е х а. До півнів ще не трохи. Казку! (*До хазяйки*). Казку, тітко?

Х а з я й к а. Звісно, казку, поки ще не так пізно; а опісля і слухать страшно буде.

К о б з а р. Коли казку, так казку, — мені все одно.

В г у р т і. Перещебетала таки, цокотуха.

Д р у г и й г о л о с. Ач яка!

С т е х а. А що, га! таки перещебетала!

(*Кобзар сідає на лаві. Круг нього з гомоном і сміхом товпляться в неладі козаки й дівчата*).

С т е х а (*підносить кобзареві чарку вина*). Випий, дідусю, для смілости.

К о б з а р (*випивши*). Спасибі тобі, дівко! (*Прокашлявшись*). Слухать — що їсти, в горшку не бовтати, усів не марати, слов не пропускать, другим не мішать.

(*Всі потиху шепочуться та сміються*).

С т е х а. Послухаю, послухаю, чи єсть же така страховина, щоб я злякалась.

Г о л о с. Чуєш ти! коли не будеш мовчать, так геть собі!

Д р у г и й. А то виженем!

С т е х а. А хто б посмів? Сотник вас усіх перевішає.

Г о л о с. Дзус йому, мурому! Гляди, щоб на одній осичині не повісили тебе з сотником.

Х а з я й к а. Та замовчіть же, Бога ради! (*До кобзаря*). Кажи, дідусю, кажи! їх не переслухаєш.

К о б з а р (*прокашлявшись*). У венгерській стороні, у цісарців, за шляхетською землею, стоїть гора висока, а в тій горі нора глибока; в норі сидить не звір, не птиця — турецька цариця. Сидить вона сто тисяч літ, не молодіє, не старіє, в тільки де-далі зліє; їсть вона од схід до захід сонця — не хліб печений, не курей і не якунебудь людську страву, а трощить маленьких дітей, за те, що, коли ще вона була у Турещині важкою, так їй сказав арменський знахар, що вона родить дочку, і дочка та буде, як підросте, в тисячу раз краще її. От вона, справді, як родила дочку, так зараз і зїла її, та з того часу сидить у норі і не вгаваючи усе їсть дітей; не розбира, хоть хрищені вони, а хоть не хрищені, — їсть усіх, їсть тобі всіх та й годі, — і дівчаток, і хлопчиків...

С т е х а (*швидко*). І хлопчиків! ах, вона триклята баба! Щастя її, що я не знаю тієї гори.

Г о л о с. А що б ти зробила?

С т е х а. Що? задушила б.

Г о л о с. Куди тобі, погане!

Д р у г и й. Ти й за двері сама боїшся вийти.

С т е х а. Хто, я?

В г у р т і. Та не мішай же слухать. Не хто ж більш, — ти!

С т е х а. Я боюсь? Хочеш, — зараз піду на гробовище? а коли хочете, так у стару корчму, що на старому шляху.

В г у р т і. Прудка дуже! за поріг не вийдеш, — умреш.

С т е х а. Я вмру? що ставиш?

В гурті. Мої музики на всю, а ти?

Стеха. Піввідра сливянки, три куски сала і паляниця.

В гурті. Добре! тільки щоб, знаєш, сливянка була з панського льоху.

Стеха. Та вже де не возьму, до сього вам діла нема, а поставлю. Де мій байбарак? *(Вдягає верхню одіж)*. Гляди ж, не цурайся слова! *(До кобзаря)*. Як я вернусь, так тоді докажеш, дідусю; а то я й не хочу. *(Виходить)*.

Кобзар. Добре.

В гурті. А щоб повірили, так принеси цеглинку, або кахлю з груби, або що хочеш, тільки з корчми.

Стеха *(за сценою)*. Добре, добре.

Голоси. От дівка голінна, так-так!

Другий. Чуприну їй та уси, тоді хоч у пекло.

Третій. Так подумують, що козак.

Хазяйка. Вже козир-дівка, не вам рівня. От же і піде; тоді плати.

Голос. Або сливянку пий, а салом і паляницею закусуй.

Хазяйка. Побачим, побачим, чия возьме. Чого сидіти? щоб не даром музикам платить, нулишень, потанцюєм лучче. А ну, вдарте, та не пожидівській, а по-нашому.

(Юрба в неладі розступається. Козак з дівчиною виходять танцювати. Музики заграли, і танець почався. Завіса поволі спадає).

ДІЯ ІІІ.

Середина розваленої корчми: стіни без стелі та кілька вцілілих кроков — все занесене снігом і осяяне місяцем. Кілька хвилин тихо. Здалека чути пісню; потім все ближче, ближче, і з'являється Стеха, несміливо приспівуючи: «Ах, сережки!» Вона зупиняється біля розваленої печі й боязко розглядається навколо.

Стеха. Як страшно! Де ж вони? І коней тож не видно. Чи не махнули вони собі? То-то буде добре! За два червінці продать своє щастя... (*Придивляється до слідів*). Ні, oprіч моїх, нічиїх не видно слідів. Що, як вони обманили, та другим шляхом?.. от тобі й сотничка! Побіжу мерщій до дому, чи не подіялось чого там. Розкажуть, що я помогла, — тоді усе пропало (*швидко вертається*).

(*Назустріч їй Назар несе на руках Галю*).

Стеха. Се ви? А тут так страшно... Чи не трапилось чого?

Назар (*опустивши Галю*). Нічого, не бійсь. А коні тут?

Стеха. Ні, я не бачила.

Назар. Збігай, подивись, і як нема, то біжи мерщій у слободу, чи не зустрінеш на дорозі.

Галля. Стехо! Чому ж ти не йдеш? Біжи ж скоріш; батюшка прокинеться! Біжи бо!

Стеха. Зараз, моя панночко; для вас на край світа полечу. (*Швидко виламує з печі кашлю*).

Галля. Що ти робиш?

С т е х а. Зараз. Це од вовків. (*Хутко відходить*).

Г а л я. Ходім на дорогу, — мені тут страшно.

Н а з а р. Не можна, моє серденько: там побачать, а сюди ніхто не ввійде.

Г а л я (*сумно*). Ну, роби як знаєш, а я... я все зробила... Боже! на зорі прокинеться батюшка... Ох, Назаре, Назаре, що я наробила!

Н а з а р. Лучче нічого не можна було зробити.

Г а л я. Батюшка мене проклене.

Н а з а р. Себе нехай проклинає... Ти змерзла, моя кришечко? Возьми мою кирею (*здіймає кирею й постилає на снігу*). Спочинь, моє серденько; поклади свої ніженьки у мою шапку. (*Галя сідає на кирею. Назар всуває її ноги у свою шапку*). Оттак тепліш (*цілує її*), тепліш, моє серденько.

Г а л я. О, мій голубчику, мій сокіл ясний! як мені тепло, як мені весело!.. Тільки я боюсь: батюшка мій такий сердитий!

Н а з а р. Не бійсь, моя пташечко, нічого, поки я з тобою. Не бійсь, тільки люби мене. Я подумав тоді... коли...

Г а л я. Коли? Що подумав? може, недобре?

Н а з а р. Не то, що не добре, та не тепер згадувать об чімнебудь недобрім, коли на серці така радість. А завтра... що завтра зо мною буде? Я вмру, мене задушить моє щастя, моя доля. (*Кладе їй на коліна свою голову. Галя перебирає його волосся. Назар, підвівши голову, ніжно дивиться їй у вічі*). О, мої очі, мої карі! Поглядіть на мене, мої зорі ясні! (*Трохи помовчавши*). Серце моє, ти не казала батюшці, що підеш заміж за полковника? не казала?

Г а л я. Опять! Який же ти справді!.. Я за-

плачу. Аджеж він нічого мені не говорив о полковникові, так як же б я йому сказала?

Назар. Бідненька! він продавав тебе, а ти нічого й не знала. Прости його. Нехай Бог милосердний на тім світі за се його осудить і покарає.

Галля. Я молитимусь за його гріхи. Може Бог йому простить.

Назар. Молись за кого хочеш, тільки не розлюби мене, моя галочко... Я вмру тоді.

Галля. Який ти чудний! Ти думаєш, що я тільки так тебе люблю? Ні, Назаре, я не люблю, я й сама не знаю, що роблю... Як би тобі розказать? Аж страшно! Знаєш що? Коли я дивлюсь на тебе, так мені здається, що ти — так се я, а що я — так се ти. Так чудно; не знаю, од чого воно се так. Коли зостанусь одна на самоті, то все про тебе думаю, думаю, і мені представиться, що ти в Чигирині перед гетьманськими хоромами на вороному коні гарцюєш, а усі гетьманші, полковниці ні на кого більш і не дивляться, опріч на тебе... У мене в очах так і потемніє... Я заплачу-заплачу, — так важко на серці стане. Од чого воно так, Назаре, ти не знаєш?

Назар. Знаю, моє серденько, знаю! Як люблю, як мені ти говориш! Промов ще раз, обійми мене (*обнімаються й цілуються*). Ще, ще один останній раз (*знесилений кладе їй голову на коліна*).

Галля. Як мені весело з тобою! Чи воно усе так буде весело? скажи мені, Назаре.

Назар (*не підводячи голови*). Увесь вік!

Галля. Куди ж ми поїдемо?

Назар. У рай.

Галля. Я се знаю, та де ж він?

Назар (*підвівши голову*). Не питай мене тепер, — я нічого не знаю. Ми поїдемо туди, де нема і не буде ні полковника, ні батька твого, де тільки одна воля! одна воля та щастя! О, як ми

будемо гарно жити! Збудую тобі хату світлу, світлу та високу; розмалюю її усякими красками — і чорними, і блакитними, і зеленими — усякими, усякими! наряжу тебе у шовк та в золото, посажу тебе на золотім кріслі, мов кралю, і довго, довго, поки вмру, все любуватимусь тобою. Та чи вмру ж я колинебудь? Ні, я ніколи не вмру! Коли ти будеш зо мною, то смерть не посміє і в хату нашу заглянуть.

Г а л я (*сумно*). Ох, ні, Назаре, не кажи так! Мені страшно стало, і серце так защеміло, так заболіло, неначе чує недобру годину, або яке горе.

Н а з а р. Яке горе? де воно? Для нас нема його на цілім світі.

Г а л я. Не знаю, Назаре; тільки мені щось на серці так важко, так гірко... Я все думала про батюшку.

Н а з а р. Нащо ж ти об йому думаєш? Не думай, і весело буде. Знаєш, як приїдемо ми в Кодак... Це запорозький город... От як приїдемо, — мерщій у церкву, повінчаємось; тоді і сам гетьман нас не розлучить, і будемо довго, довго там весело жити. Ти будеш пісні співати і танцювать, а я буду грать на бандурі і розказувать тобі про славні діла козацькі, про Саву Чалого, про Свирговського, про всіх, про всіх жвавих козаків наших. Далі, мені вигодуєш сина — молодця чорнобрового, пошлемо його в Січ; там поставлю його перед козацькою громадою і скажу: »Любуйтеся, дивітеся — се мій син! Мені його вигодувала, викохала моя Галя, такого молодця!«. Що, весело?

Г а л я. Весело, мій Назаре, мій миленький, а серце все таки болить. Мені здається, що батюшка вже прокинувся і мене шукає.

Н а з а р. Бог-зна об чім думаєш ти! Ось зараз будуть коні, і вони нас не найдуть, хоть нехай усю землю перевернуть. Не журись же, моя ластівко!

Г а л я. Знаєш, що? ходім додому, розбудим його, станем перед ним на коліна... Він нас простить, — він мене любить.

Н а з а р. Хіба ж я його не просив, хіба ж не ставав перед ним на коліна? Адже ти бачила.

Г а л я. Бачила, ти просив... Назаре, він мій батько.

Н а з а р. Лучче б не знать такого батька!

Г а л я. Ти сердисься, Назаре! Не сердься, мій милий, мій чорнобривий! Подивись, — я весела, я не жалкую, що покинула... Поцілуй же мене, мій соколе ясний, орле мій сизокрилий! *(Обнімаються й цілуються)*.

Н а з а р. О, моя радість, мій сон чарівний! Не журись, серденько! Скоро ми полетимо так, що не дожене нас і вітер. А ніч то, ніч! неначе празникує наше щастя. Тиха, світла, як твої ясні очі. Ти не боїшся? Побудь тут одна. Я піду подивлюсь на дорогу.

Г а л я. Ні, не боюсь.

Н а з а р. Чого ж ти знов зажурилась?

Г а л я. Так, нічого. Я згадала покійницю няньку. Вона мені розказувала, що в сій корчмі давно який то запорозький старшина ночував, а на другий день найшли його у Тясміні; і що тут Богдан зустрів сина свого Тимофія, як козаки везли його з Молдавії, покритого червоною китайкою, і що тут запорожці вирізали жидів. З тії години ніхто в ній не жив: усе ніччю ходять мертві жиди. Ух, як страшно тут!

Н а з а р. Тобі твоя нянька Бог-зна чого наговорила.

Г а л я. Вона божилась, що правда. Не ходи, лучче останься зо мною, або ходім обоє. Мені важко і на минуточку розрізниться з тобою.

Н а з а р. Я не піду... Ти не змерзла?

Г а л я. Ні, твоя шапка така тепла. *(Здіймає*

з ніг шапку й цілує). О, моя мила шапка! Надінь її, і ти замерз.

Назар. Надінь ти. Я подивлюсь на тебе, яка ти в козацькій шапці. *(Вона надіває шапку. Назар мубується).* Чудо!.. Чорні уси, шаблю дамаську, пістоль за пояс — і козак хоч куди *(цілує її)*. Козаче мій чорнобривий!

Галля *(надіває йому шапку)*. Оттак краще! Постій, я прищиплю стьонжку. Знаєш, як на весіллі бува у молодого?

Назар. Се ти ще й завтра зробиш...

Галля. Ох, тривай! я й забула. Адже я таки взяла з собою і хустку, що для тебе вишивала. *(Виймає з-за пазухи білу, вишивану червоним шовком хустку й подає Назарові)*. Що, хороша? Я сама вишивала і гроші на шовк сама заробляла.

Назар. Спасибі, серце моє!

Галля. Чи не заспівать оце пісню про хусточку, що я в Чигрині у дядини чула?

Назар. Коли весела, заспівай.

Галля. Ні, невесела, та мені сидить уже остило. Слухай же. *(Виходить на край сцени)*...

(Назар стоїть, задумавшись).

Галля. Чого ж ти зажурився? То не треба було б і співать.

Назар. Нічого, серце моє. Возьми свою хустку. *(Подає їй хустку)*. Завтра знову подаруеш.

Галля. Нащо вона мені? Розірви, коли вона тобі не любя; я другу вишию. *(Печально)*. Тільки не знаю, коли. *(Плаче, помовчавши)*.

Назар. Не плач, моє серце! Дивись, я не журюся.

Галля. Не журишся? А чого ж ти плакав? Ти щось знаєш, та не хочеш сказати. Скажи ж, мій голубе, мій орле сизокрилий, скажи, моє серце!

Назар. Знаю, знаю, моя голубко, що я найщасливіший на світі.

Г а л я. Ба, я щасливіша за тебе. Ніколи ж не буду співать про хустку; цур їй!

Н а з а р. Я тебе вивчу другу, веселу-веселу та хорошу.

(Дивляться одно на другого й цілуються. Хома і Стеха крадуться із-за [стіни]).

Х о м а. Сюди! ось-де вони! сюди!

Г а л я. Батько!.. Пропала я!

С т е х а *(пробігає коло їх)*. Полковниця! полковниця!

(Назар мовчки бере лівою рукою Галю, а правою виймає шаблю. Хома торопко веде на нього челядь. Стеха ховається).

Х о м а *(скаженіє)*. Цілуйтеся, цілуйтеся, голубята! *(До челяді)*. Киями його, собаку! Чого ж стали? Беріть, рвіть його! *(Челядь торопіє)*.

Н а з а р. Хто хоче в домовину, виступай на мене! *(До Хоми)*. Ти чого хочеш?

Х о м а. Смерти твоєї, злодію!

Н а з а р. На що ж ти собаками цькуєш? Возьми сам, коли хочеш.

Х о м а. Я рук паскудить не хочу. Беріть його! О, пес поганий! я розірву тебе!

(Бються на шаблях).

Г а л я *(падає між ними на коліна)*. Тату, тату! убий, убий мене! винна я; я прогнівила тебе... Убий же мене, таточку, та не бери з собою!

Х о м а. Цить, кошеня крадене!

Н а з а р *(Хоми)*. Цить, сатано люта!

Х о м а. Дочку оддай!

Г а л я. Не оддавай, не оддавай! я утоплюся!

Х о м а. Топись, гадино, поки не розтоптив я тебе!

Г а л я. Топчи, души мене: я твоя дитина!

Х о м а *(до челяді)*. Беріть його! Я вас пере-вішаю! я вас золотом окую!

(Челядь поривається на Назара).

Г а л я. Одурить! одурить!

Х о м а. Не одурюї Не скавучи, зінське щеня!
(Нападає на Галю. Назар заступає її. Челядь нападає на Назара ззаду і крутить йому руки).

Х о м а. Ха-ха-ха! вовче, вовче! чому ж ти не рвеш нас?

На зар. Цить, жабо погана!

Г а л я (перед Хомою на колінах). Тату, тату, кате мій! я розірву тебе, — я день і ніч плакати-мусь на тебе! Танцювать, плакать буду! Чого забажаєте, все робитиму — не вбивай його! Я за полковника піду...

На зар. Галю!

Г а л я. Ні, ні... (Зомліла падає).

Х о м а (до челяді). Чого ж ви дивитесь? Нехай здиha, собака, а ви тимчасом шкуру зніміть.
(Челядинець замазнувся кием на Назара).

Х о м а. Стривай! ми не татари. За що його убивать? Чи єсть у кого віршовки, пояс або налигач, — щонебудь, скрутить йому руки й ноги?

(Челядь крутить поясами Назара).

С т е х а (падає коло Галі зомлілої). Ох, моя пташечко, моя лебідочко! Чи я ж знала, що так станеться? Прокинься, моя зозулечко, моя ластівочко!

Х о м а. Отак добре! Тепер завяжіть йому рот. От, доладу; у його, здається, ще й хустка у руці. Чи не весільна? Добре, здалась таки на щонебудь.

(Завязують хусткою рот).

Х о м а. Не туго, щоб стогнав. Мороз хоть і лютий, та може видержить. А вже як вовча тічка нападе... а вовки здалека поживу чують... от буде снідання, начисто гетьманське! Тепер положіть його на білу перину — нехай проспиться та подума, з ким жартує.

(Челядь кладе Назара на сніг).

Х о м а (на Галю). А ця учаділа... Возьміть її додому... прочумається.

(Челядь бере на руки Галю і несе з собою).

Стеха *(бере Хому за руку і веде його за Галею)*. А що? скажеш, що не люблю тебе?

Х о м а. Спасибі, спасибі. *(До Назара)*. Оставайся здоров, приятелю! не згадуй лихом. Нехай тобі присняться рушники.

(Хома з Стехою шепочуться і пропадають. Назар тихо стогне. Незабаром чути за сценою го-мін).

Г о л о с Х о м и *(здалека)*. Киньте її! вяжіть його!

Г н а т *(за сценою)*. Я тебе звяжу, недовірку проклятий!

(Незабаром вбігає Галя і кидається на Назара).

Г а л я. Орле мій! серце моє! *(Розв'язує хустку)*.

Н а з а р. Душно мені, душно!

Г н а т *(веде за груди Хому)*. Останній раз говорю: оддаси Галю за Назара, чи ні?

Х о м а. Ні!

Г н а т. Здихай же, собако скажена! *(Замі-ривсь шаблею)*.

Х о м а. Стривай. Ти знаєш наш закон козацький, то...

Г н а т. Що мене живого поховають з твоїм падлом? Знаю. *(До челяді)*. Копайте яму. *(Цілигть пістолем)*.

Х о м а. Вяжіть його!

(Тимчасом Галя розв'язує руки у Назара).

Н а з а р. О, доле моя! серце моє!

Г н а т. Копайте яму! *(До Хоми, прицілив-шись)*. Лукавий чоловіче, за що без сповіді ти себе губиш і мене з собою? Прощайсь з білим світом, молись Богу. *(До Назара)*. Назаре, брате мій, друже мій! поховай мене! Прощай! а ми...

Н а з а р. Стривай!

Г а л я *(до Гната)*. Стривай!

Назар. Пусти його, не варт він того. Не напасти душі своєї. *(До Хоми)*. Іди, лукавий чоловіче, іди, куди знаєш. Не поміг тобі Бог занастити мене, а я чужої крові не бажаю. Іди собі!

Хома *(падає перед Назаром)*. Назаре! сину! батьку рідний! заріж мене, замуч мене, на конях розірви, та не прощай. *(падає до ніг і плаче)*. О, я лукавий, лукавий! о, я грішний, проклятий... Дочко, доле моя! серце моє! проси його, нехай убє, нехай я світа не паскужу! *(Знову плаче)*. Боже мій, Боже мій!

Назар *(підводить його)*. Устань, молися Богу, грішний. Коли прощають люди, то Бог милостивіший за нас.

Хома *(вставши, утирає сльози)*. О, сльози, сльози! Чом ви перше не лилися? Назаре, я чернець... Спокутую в рясі мої беззаконія. Бери моє добро, бери мою Галю, бери все моє! Галю! Назаре! обніміться, поцілуйтеся, діточки мої. Я, хоч і грішний, а все таки батько. *(Назар і Галя обнімаються)*. Боже вас благослови!

УРИВОК ИЗ ДРАМИ «НИКИТА ГАЙДАЙ».

ДѢЙСТВІЕ III.

Вечеръ. Внутренность хаты мрачно освѣщена нагорѣвшею свѣчкой, на столѣ стоящею. Марьяна одна. Смотритъ въ окно.

Марьяна.

5 Правду матушка говорила, что казаки всѣ та-
кіе недобрые: имъ все равно, смѣемся ли мы, или
плачемъ. Уѣхаль, ему и горя мало, а еще женихъ!
Что же будетъ послѣ?... Цѣлый день что онъ тамъ
дѣлаеть? Несносный этотъ гетманъ, онъ вѣрно его
10 угощаетъ за то, что онъ его оборонилъ отъ смерти.
Очень нужно угощать: такъ Богу было угодно.
(Прислушивается). Чу! Кажется, ѣдетъ. (Помол-
чавъ). Нѣтъ, не ѣдетъ. Хотя бы дорогу было видно,
все бы легче. Должно быть будетъ дождь: ни
15 одной звѣздочки на небѣ. Что это мнѣ гетманъ не
идеть изъ головы? Какой онъ нехорошій, должно
быть онъ злой: онъ такъ на меня смотрѣлъ сер-
дито. Что это? (Прислушивается). Онъ! Онъ! При-
ѣхаль! Разговариваетъ съ Дорошемъ. Матушка!
20 Матушка! Никита приѣхаль!

Никита: входитъ мрачный, навстрѣчу ему бѣжить
Марьяна. Катерина выходитъ изъ боковыхъ дверей.

Марьяна.

Что ты тамъ такъ долго дѣлалъ?

25 Катерина.

Слава Богу! Я думала, что ты опять на Запо-
рожье уѣхаль.

Никита.

Оно бы лучше было.

30

Марьяна.

Что съ тобой? Ты такой сердитый, невеселый!

Никита.

Такъ, ничего, — мало спалъ.

Катерина.

35

Такъ и есть, я говорила: еще рано, успѣешь наговориться съ своимъ гетманомъ.

Никита (*подавая Катеринѣ шапку и грамоты*).

Зашейте въ шапку эти грамоты, поскорѣе и покрѣпче.

40

Катерина (*принимая грамоты и шапку*).

Какія это грамоты? Зачѣмъ?...

Никита.

Послѣ расскажу, — зашейте поскорѣе.

Катерина.

45

Не посланецъ ли ты гетманскій? а?

Никита.

Послѣ узнаете.

Катерина.

Что это? Слова нельзя добиться! (*Уходитъ*).

50

Марьяна.

Какія это грамоты, Никито? Зачѣмъ ты ихъ въ шапку велѣлъ зашить?

Никита.

Чтобы не растерялись аъ дорогѣ.

55

Марьяна.

Развѣ ты куда ѣдешь?

Никита.

Ѣду, и далеко.

Марьяна.

Какой ты, право, все бы ему шутить.

Никита.

Я не шучу.

Марьяна.

Нѣтъ, я не вѣрю, шутишь, шутишь... Ну, развеселись же. Какой ты сердитый! На кого ты разсердился? Или ты нездоровъ? Скажи мнѣ: я все знать хочу.

Хочу тебя развеселять,
Хочу узнать твои желанья,
Твои сердечныя страданья
Хочу съ тобою раздѣлять;
Скажи же мнѣ.

Никита.

Тебѣ сказать!

Къ чему тебѣ мои страданья,
Моя сердечная тоска?

Марьяна.

Чтобъ раздѣлить ее, какъ съ другомъ,
Какъ съ братомъ милымъ и отцомъ;
Предупреждать твои желанья,
Прекрасный взглядъ твой понимать
И пѣть съ тобою, и рыдать,
И лаской дѣвичьей моею
Твои недуги врачевать;
Чтобы любить тебя!...

Никита.

Любить!

Какъ много, много ты сказала!
Любить!.. Любить!.. Прекрасный звукъ,
Прекрасно тайное значенье
Простого слова. Но, дитя,
Ты поняла-ль душой невинной,
Что ты сказала мнѣ?

Марьяна.

95

Кто? Я?

Ахъ, я любить, любить умѣю,
 Да не умѣю рассказать,
 Какъ я люблю тебя. Съ тобою
 Я все готова раздѣлять;
 100 Ты для меня отецъ и братъ;
 Ты для меня все, все на свѣтъ!
 И даже матушку любить
 Я не могу, какъ я любила,
 Когда не видѣла тебя.

105

Никита.

Ты Божій ангель утѣшитель;
 Какъ мнѣ отрадно понимать
 Невинныя, простыя рѣчи!
 Любить одно, не раздѣлять
 110 Любовь прекрасную надвое —
 Это по моему! И тотъ,
 Кто говоритъ, что все онъ любить, —
 Холодный камень онъ. Онъ лжетъ,
 Онъ ничего тогда не любить,
 115 Онъ богохульствуетъ. Любовь.
 Какъ солнце ясное высоко
 Одно на небѣ голубомъ,
 Какъ Богъ одинъ, — одна любовь
 Затаена въ душѣ глубоко,
 120 Въ душѣ прекрасной, какъ твоя.
 Меня ты любишь, знаю я,
 Но ты соперницу имѣешь,
 Какъ ты прекрасную.

Марьяна.

125

Кто! Я?

Гдѣ жъ она, и кто такая?

Никита.

Украйна милая моя!
 Моя Украйна родная!

Ея широкія поля,
 Ея высокіе курганы,
 Святая прадѣдовъ земля!
 Люблю тебя, моя Украина:
 Твои зеленыя дубровы,
 Твои шелковые луга,
 Днѣпра крутые берега,
 Люблю я васъ любовью новой,
 Любовью крѣпкою. И ты —
 Украины образъ несравненный,
 Люблю тебя, въ тебѣ одной
 Я всю Украину обожаю.

Марьяна.

И я люблю ее, какъ ты:
 Я пѣсни родины пѣвала
 И я всегда воображала
 Прекрасно-гордыя черты
 И брови черныя и станъ,
 Какъ у тебя, живой, высокій;
 И я въ тебѣ, мой кароокій,
 Славу Украіны люблю;
 Вождей безсмертныхъ обожаю,
 Что въ пѣсняхъ кобзари поють.

Никита.

Какъ ты прекрасна, — ты казачка,
 И я люблю тебя! Люблю,
 Какъ мою родину святую...
 Какъ счастливъ я! Люби меня.
 Воображай во мнѣ героя
 Минувшихъ дней; только люби!...

Марьяна.

Ты мой на вѣки, ты мой милый,
 Я неразлучная твоя:
 И на край свѣта, и въ могилу
 Съ тобою я, съ тобою я,
 Съ тобой повсюду, и какъ люблю

Намъ будетъ горе горевать
 И пиръ веселый пировать!
 Я боевыя пѣсни буду
 Пѣть для тебя; пойду плясать...
 170 Ты мнѣ расскажешь про походы:
 Какъ вы ходили воевать
 Татаръ, турецкаго султана,
 Какъ Сагайдачный съ казаками
 Москву и Польшу воевалъ,
 175 Какъ Наливайко собиралъ
 Передъ родными бунчуками
 Народъ казацкій — защищать
 Святую Церковь. Все, какъ было,
 Будешь рассказывать, а я...
 180 Ивана сына пеленаю
 И, пеленая, припѣваю:
 Выростай казакамъ на славу,
 Врагамъ на расправу...
 И выростеть сынъ Иванъ.
 185 Запорожскій атаманъ,
 Какъ ты, смѣлый, кароокій,
 Какъ ты, стройный и высокій.
 Какъ мнѣ весело, какъ любо,
 Какъ я рада, рада буду.
 190 *(Постъ и пляшетъ).*

Съ золотыми подковами
 Башмаки, башмаки!
 Не смѣйтеся на улицѣ,
 Казаки, казаки.
 195 Я золото не молотомъ
 Накую, накую,
 Вдоль улицы протанцую,
 Пропою, пропою.
 Что, хорошо?

200 **Никита.**

Настоящій ребенокъ! Теперь ты пляшешь,
 а черезъ минуту готова плакать.

Марьяна.

А ты настоящій дѣдъ старый, никогда не пляшешь и, кажется, не плачешь, а вѣчно хмуришься; какъ будто сердить на меня за то, что я люблю тебя. Или ты болѣнь? Скажи, что у тебя болитъ?

Никита *(показывая на сердце)*.

Вотъ что!

Марьяна.

Что же мнѣ дѣлать? Я не знаю,
Чѣмъ пособить тебѣ могу...

Никита.

Молися Богу.

Марьяна.

Я молюся,
А ты по прежнему грустишь.

Никита.

Утѣшься, скоро перестану;
Заплачу радостно, какъ ты,
Съ тобою вмѣстѣ протанцюю.

Марьяна.

Когда же? скоро ли?

Никита.

Очень скоро: только возвращусь изъ Варшавы, — и пирь горой.

Марьяна.

Развѣ ты въ Варшаву ѣдешь? Зачѣмъ?

Никита.

Да, ѣду. А ты, смотри, все къ свадьбѣ приготовь.

Марьяна.

Все приготовлю. Зачѣмъ ѣдешь?

Никита.

235 Я гетманскій посланникъ, ѣду съ грамотами
къ королю и сейму.

Марьяна.

Что жъ въ этихъ грамотахъ написано, ты читаль?

240 Никита.

Нѣтъ, не читаль, да и зачѣмъ мнѣ знать пустое маранье придворныхъ хитростей. Они не искренни со мною, хитрятъ, секретничаютъ, но правды имъ не перехитрить: она возьметъ свое.
245 Я полагаю, они трактуютъ о вольностяхъ казацкихъ, чтобъ отстранить Хмельницкаго. Немного поздно спохватились, но, можетъ быть, еще успѣютъ безъ крови дѣло погасить. Дай-то, Господи! Пора имъ опомниться... Но зачѣмъ они секретничаютъ со мною? Будто я не знаю дѣль Хмельницкаго и сейма? Да мнѣ все равно: пускай они пишутъ, что хотятъ, а я скажу, что чувствую и знаю, —
250 Владиславъ добрый король, другъ благороднаго Хмельницкаго: онъ меня выслушаетъ.

255 Я смѣло стану передъ трономъ,
Какъ важный сынъ родныхъ полей,
И сейму правдою моею
Святость народнаго закона

260 Я докажу. Они поймутъ,
Поймутъ надменные магнаты,
Что ихъ огромныя палаты
Травою дикой поростутъ
За поруганіе закона;
Что наша правда, наши стоны
265 На нихъ судъ Божій призовутъ;
Что Наливайка духъ великій
Воскреснетъ снова средь мечей,
И тьмы страдальческихъ тѣней

270 Наши неистовые клики
Въ степяхъ разбудятъ. Божій судъ

Страдальцы грозно принесутъ
 На тѣ широкіе базары,
 Гдѣ Острицы кровь текла,
 Гдѣ вы разыгрывали кары,
 Гдѣ реву мѣднаго вола
 Въ восторгѣ зломъ рукоплескали,
 Гдѣ вы младенцевъ распинали
 Въ глазахъ отцовъ и матерей, —
 На тѣ базары тьмы тѣней,
 Въ молчаньи грозномъ, какъ страдали,
 Расправу злую принесутъ
 И вашей кровію польютъ
 Ваши широкіе базары. *(Со вздохомъ)*
 О, Боже сильный! Боже славы!
 Пошли мнѣ мудрость отвратить
 Эту кровавую расправу!
 Пошли мнѣ мудрость вразумить
 Алчныхъ грабителей лукавыхъ,
 Что братья мы, что не любовью —
 Раздоромъ грѣшная земля
 Утучнена, родною кровью! *(Помолчавъ)*
 Я знаю сердце короля:
 Онъ добръ, сговорчивъ, но магнаты...
 Несчастной черни палачи!...
 Они коварны: ихъ словамъ
 Не должно вѣрить простодушно...
 Они обмануть, и тогда
 Бѣда Украинѣ, бѣда!
 И вамъ, кровавые деспоты,
 Не сдобровать!

Они думаютъ передать страшную расправу
 сынамъ и внукамъ. Нѣтъ! Теперь должно кончить
 и кончить навсегда. Мы знаемъ васъ, вѣроломные!
 Мученическая смерть Богуна, Острицы и Нали-
 вайка намъ показала, какъ исполняете вы клятвы.
 Столѣтняя война, и между кѣмъ? Между родными
 братьями. Страшно! *(Немного помолчавъ)* Что,
 ежели опредѣлено судьбою мнѣ, простому чело-

310 вѣку, окончить то словами, чего миллионы не могли кончить саблями?..

Съ какою радостью сердечной
Я возвращуся въ Чигиринѣ!
Съ какимъ торжественнымъ восторгомъ
315 Взгляну на славныя поля,
Гдѣ кровь казацкая текла,
Гдѣ улеглись миллионы
Несчастныхъ жертвъ. Всему конецъ!
Всему кровавому конецъ!
320 Сынамъ и внукамъ миръ и слава!
О дняхъ минувшихъ, дняхъ кровавыхъ
Кобзарь имъ пѣсню пропоетъ,
Въ концѣ той пѣсни знаменитой
Онъ имя сотника Никиты
325 Съ благоговѣньемъ помянетъ. *(Въ восторгѣ)*
Я славу словомъ завоюю
И славный подвигъ торжествую
Съ тобой одной! Въ тебѣ одной
Я всю Украину поцѣлюю! *(Въ восторгѣ*
цѣлуетъ Марьяну)

330 [Марьяна.]

Какъ это весело!

Никита.

335 Какъ мнѣ весело, когда бъ ты знала! Ты, какъ дитя неразумное, веселишься, плачешь, а я?... Но послѣ о радостяхъ поговоримъ. Иди къ матушкѣ и поторопи ее съ шапкой.

Марьяна.

Да зачѣмъ тебѣ такъ скоро шапка нужна?

Никита.

340 Послѣ скажу, иди скорѣе. Невѣста еще только, а уже и не слушается.

Марьяна *(усмѣхаясь)*.

Иду, иду *(Уходитъ)*.

Никита ходить задумавшись по комнатѣ. Немного
погода, остановясь, говорить какъ бы съ самимъ собою, сна-
чала тихо, потомъ громче, и останавливается на авансценѣ.

Никита.

Святая родина! Святая!
Иначе какъ ее назвать —
350 Ту землю милую, родную,
Гдѣ мы родилися, росли
И въ колыбели полюбили
Родныя пѣсни удалой старины? (*Громче*)

355 То пѣсни славы! Звуки рая!
Сынамъ на диво, на любовь
Сложили ихъ, не умудряя,
Дѣла великія отцовъ.

И эти звуки, эти горы,
Эти широкія поля,
360 Немолчный говоръ синя моря,
Небо высокое, земля,
Съ ея богатствомъ, нищетою, —
Все это наше, намъ родное,

365 Родныя дѣти мы всему,
Мы часть ея, земли той милой,
Гдѣ наши дѣды родились,
Гдѣ ихъ высокія могилы
Въ степяхъ такъ гордо поднялись
И наши очи приковали

370 Своею мрачною красой,
И безъ рѣчей намъ рассказали
Судьбу Украины родной.

(*Немного помолчавъ*)

375 Въ комъ нѣтъ любви къ странѣ родной,
Тѣ — сердцемъ нищіе калѣки,
Ничтожные въ своихъ дѣлахъ
И суетны въ ничтожной славѣ.

(*Немного помолчавъ*)

380 И чѣмъ несчастнѣй, тѣмъ милѣй
Всегда намъ родина бываетъ,
Тѣмъ краше видъ ея полей... (*Со вздохомъ*)

А наша родина страдает, *(Печально)*

А прежде счастлива была.

385 Тогда враги ея боялись,

Тогда сыны ея мужали

И славныя отцовъ дѣла

Своею славой обновляли.

И все минуло, все прошло...

390 Казакъ въ неволѣ изнываетъ,

И поле славы поросло

Травой негодной... Умираетъ

И звукъ и память о быломъ! *(Торжественно)*

395 Нѣтъ, запоемъ мы пѣсню славы

На пепелищѣ роковомъ, —

Мы цѣль неволи разорвемъ,

Огонь и кровь мы на расправу

Въ жилища вражьи принесемъ!

И наши вопли, наши стоны

400 Съ ихъ алчной яростью умрутъ,

И наши вольные законы

Въ степяхъ широкихъ оживутъ!

Взволнованный долго ходить молча по хатѣ, останав-
ливается и говорить какъ бы самъ съ собою.

405 Славяне, несчастные славяне! Такъ нещадно

и такъ много пролито храброй вашей крови меж-

доусобными ножами. Ужели вамъ вѣчно суждено

быть игралищемъ иноплеменниковъ? Настанетъ ли

часть искупленія? Прійдетъ ли мудрый вождь изъ

410 среды вашей погасить пламенникъ раздора

и слить воедино любовію и братствомъ могуще-

ственное племя?

Задумывается. Входятъ Катерина съ шапкой и Марьяна.

415 Катерина.

Слава Богу, на силу-то угроздили ихъ: та-
кія большія!

Никита *(очнувшись)*.

Что вы такъ долго съ ними дѣлали?

.
.
.

ПОЕМИ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

СЛЪПАЯ.

Поэма.

»Кого, рыдая, призову я
Дѣлать тоску-печаль мою
Въ чужомъ краю? кому, тоскуя,
Родную пѣсню пропою?
5 Угасну, бѣдный, я въ неволѣ!
Тоску мою, печаль мою
О прежней волѣ, прежней долѣ
Нѣмымъ стѣнамъ передаю.
О, если бѣ стонъ моей печали
10 И звукъ заржавленныхъ цѣпей,
Святые вѣтры, вы домчали
На лоно родины моей
И въ мирной кущѣ повторили,
Гдѣ мой отецъ и мать моя
15 Меня лелѣяли, любили!
А братья? Грѣшная семья!
Иноплеменникамъ за злато
Отъ стады, елея и вина
Родного продали вы брата,
20 Какъ на закланіе овна.
О, Боже, Боже Іудеи,
Благій Творителю земли,
Не наказуй родныхъ злодѣевъ,
А мнѣ смиреніе пошли!«

25 Таковую пѣсню тихо пѣла,
Сердечной грусти предана,
Слѣпая нищя; она

- У барскаго двора сидѣла
 У незатворенныхъ воротъ.
 30 Но изъ воротъ никто не идетъ,
 Никто не ѣдетъ: опустѣли
 Хоромы барскіе давно;
 Широкій дворъ поросъ травою;
 Село забвенью предано;
 35 Съ патріархальной простотою,
 Съ отцовской славою святою
 Забыто все. Село молчить;
 Никто села не посѣтитъ,
 Не оживитъ его молвою.
 40 Какъ у кладбища, у воротъ
 Сидитъ скорбящая слѣпая
 И псалму грустную поетъ.
 Она поетъ, а молодая
 Дочь несчастливицы моей
 45 Головкой смуглою прильнула
 Къ колѣнямъ матери своей;
 Тоски не вѣдая, заснула
 Сномъ непорочной простоты.
 Въ одеждѣ грубой нищеты
 50 Она прелестна; полдень ясный
 Моей Украины прекрасной
 Позолотилъ, любя, лелѣя,
 Свое прекрасное дитя.
 Ужели тщетно пролетятъ
 55 Дни упоенія надъ нею
 И свѣтлой радостью своею
 Ея тоски не усладятъ?
 Она прекрасна, мать — калѣка,
 Кто будетъ ей руководить?
 60 Придетъ пора, пора любить,
 И злое сердце человѣка
 Ея любви не пощадитъ.

 Невиннымъ сномъ
 65 Оксана спитъ, а мать слѣпая
 Уныло-тихо напѣва[етъ]

И каждый шорохъ сторожить.
И если вѣтеръ, пролетая,
Упавшій листъ пошевелить,
Она нѣмѣеть и дрожить
И робко къ сердцу прижимаетъ
Свое единое дитя,
Свою единую отраду.
Незрящей памятью слѣдя
Давно минувшихъ дней усладу
Печальной юности своей,
Она извѣдала людей.
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадятъ;
Они готовы растерзать
Ея дряхлѣщія руки...
Для нихъ невнятенъ стонъ разлуки,
Чужда имъ матери любовь.
Они твердятъ — законъ таковъ:
Не должно въ прахъ пресмыкаться
И подаяніемъ питаться
Прекрасной юной сиротѣ;
И мы ее одѣнемъ златомъ,
Внесемъ въ высокія палаты
И поклонимся красотѣ,
Раскроемъ міръ иныхъ видѣній,
Иныхъ страстей высокій міръ.
Потомъ... потомъ... и вашъ кумиръ,
Богиня вашихъ поклоненій,
Отъ фиміама упилась
И закоптѣла отъ куреній,
А ваша мудрость отреклась
Отъ обѣщанья; горстью злата
Великодушно бросивъ ей,
Затмили блескъ ея очей.
И вотъ она въ грязи разврата,
Во славу дряхлыхъ нашихъ дней,
Передъ толпою черни пьяной
Пьетъ кубокъ...

- 105 И запиваетъ сердца раны.
Не вы виновны, но она:
Вы дали все, что должно было
Наложницѣ презрѣнной дать.
А сонъ дѣвичій обновили
- 110 И возвратили-ль благодать
Ея невинныхъ помышлений,
Ея невинную любовь?
И радость тихихъ упоеній,
И цѣломудренную кровь
- 115 Вы обновили-ль? Не могли!
Но, чада грѣшныя земли,
Вы дали-ль ей восторгъ объятій
Родного милаго дитяти,
Кому бы бѣдная она
- 120 Себя въ сей міръ переливала
И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной бѣдной вашей кровью
Вы помогли ей повторить
- 125 Восторги дѣвственной любви:
Ее пустили вы влачить
Остатокъ дней въ мірской пустынѣ;
И о родномъ, единомъ сынѣ
Ей не придется получить
- 130 Отрадной вѣсточки сдалека:
Чужія дѣти напоятъ
Ее въ предсмертный часъ жестокой,
И одинокой гробъ съ упрекомъ
Чужія дѣти понесутъ.
- 135 Но если ей судьба судила,
Чтобы родимая рука
Очи уснувшія закрыла,
Тѣсна ея тогда могила,
Постеля вѣчная жестка!
- 140 Ея малютка за позоромъ
Безмолвно по міру пойдетъ
И въ свѣтлый праздникъ у собора

Яичко красное возьметъ,
И со слезами и укоромъ
145 Свою родную помянетъ.

Осенній полдень, полдень ясный
Родимой милой той земли,
Мои гдѣ годы разцвѣли,
Гдѣ такъ напрасно, такъ несчастно
150 Въ недоли бѣдной протекли!
Осенній полдень, полдень ясный,
Какъ друга юности любя,
Чужими звуками тебя
Позволь привѣтствовать, прекрасный!
155 Ты тотъ же тихій, такъ же милый —
Не знаешь времени... А я?
Не то я сталь, что прежде былъ:
И путь унылый бытія
И ноша тяжкая моя
160 Меня ужасно измѣнили:
Я тайну жизни разгадалъ,
Раскрылъ я сердце чловѣка,
И не страдаю, какъ страдалъ,
И не люблю я: я калѣка!
165 Я трепеть сердца навсегда
Оледенилъ въ снѣгахъ чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожатъ иногда.
Какъ эхо памяти невинной,
170 Въ нихъ узнаю мою весну,
Мои унылые досуги,
И въ [н]ихъ я таю, въ [н]ихъ тону
И сердца тяжкіе недуги,
Какъ благодатною росой,
175 Врачую ими и молюся,
И непритворною слезой
Съ моей Украиной дѣлюся.
Но глухо все въ родномъ краю!
Я тщетно голось подаю, —
180 Мнѣ эха нѣту изъ дубровы

- Моей казачки чернобровой.
 Тамъ все уснуло! Пустота
 Растлила сердце человѣка,
 И я на смѣхъ покинуть вѣкомъ—
 185 Я одинокій сирота!
 Осенній полдень, догорая,
 Поля нагія освѣщаль,
 И листь увядшій, опадая,
 Уныло грустное шепталъ
 190 О здѣшной жизни человѣку.
 Такой порой моя калѣка,
 Слѣпая нищая моя
 И дочь красавица ея—
 Она спала, а мать сидѣла
 195 И тихо, грустно-тихо пѣла,
 Какъ пѣлъ Іосифъ про свой родъ,
 Сидя въ египетской темницѣ;
 А въ поднебесьи вереницей
 Съ дубравъ украинской земли
 200 На югъ летѣли журавли;
 Чему жъ бы ей, какъ вольной птицѣ,
 Туда, гдѣ лучше, не летѣть
 И веселѣе не запѣть?
 Какая тайна приковала
 205 Къ жилищу мрачной тишины?
 Своей сердечной глубины
 Она еще не открывала
 Ни даже дочери своей;
 Она лишь пѣла и грустила.
 210 Но звуки дочернихъ рѣчей
 Въ ней радость тихую будили,
 Быть можетъ, прежнихъ свѣтлыхъ дней.
 Или ограда и тополи,
 Что грустно шепчуть межъ собой,
 215 Свидѣтели минувшей доли,
 Или дубовый пень сухой,
 Плющемъ увянувшимъ повитый,
 Какъ будто временемъ забытый,

Ея свидѣтель — все молчить!

Она поетъ, она груститъ

И въ глубинѣ души рыдаетъ,

Какъ будто память отпѣваетъ

О дняхъ минувшихъ молодыхъ,

О прошлыхъ радостяхъ святыхъ.

И эти звуки выходили

Изъ сердца бѣднаго ея,

И въ этихъ звукахъ много было

Ея земного бытія.

И въ сотый разъ она кончала

Псаломъ невольничій глухой,

Поникла смуглой головой,

Вздохнула тяжело и сказала:

— »Ахъ пѣсня, пѣсня, пѣсня горя,

Ты неразлучная моя,

Въ моемъ житейскомъ бурномъ морѣ

Одна ты тихая струя!

Тебя и день и ночь, рыдая,

Я всякій часъ пою, пою

И въ край далекій посылаю

Тебя, унылую мою!

Но вѣтеръ буйный мягкокрылый,

Что прежде весело леталъ,

Теперь такъ тихо, такъ уныло,

Какъ будто друга потерялъ,

Какъ будто люди научили,

Чтобы не слушалъ онъ меня

И не домчалъ онъ въ край далекій

Тебя, унылая моя!

Не видя васъ, не зная дня,

Въ моей печали одинокой,

Чѣмъ оскорбить я васъ могла?

Что я вамъ сдѣлала? Любила,

За ваши грѣшныя дѣла

Творца небеснаго молила,

Молила, плакала... а вы

Въ моей тоскѣ, въ моей печали,

- Какъ кровожаждующіе львы,
 Упрекомъ сердце растерзали,
 Растлили ядомъ мою кровь
 260 И за молитвы, за любовь
 Мое дитя, мое родное,
 Тяжелымъ словомъ понесли
 И непотребницей слѣпою
 Меня со смѣхомъ нарекли!
 265 Я вамъ простила, я забыла,
 Я вашей славы не взяла,
 Я подаяніемъ кормила
 Мое дитя!...« И залилась
 Слезами, горькими слезами.
 270 Она рыдаетъ, а Оксана
 Раскрыла черные глаза:
 Скорбящей матери слеза
 Прервала сонъ отроковицы;
 Съ улыбкой черныя рѣсницы
 275 Она закрыла.—»Какой сонъ
 Смѣшной и глупый, и какъ живо!...«
 И раскраснѣлася стыдливо,
 Сама не зная отъ чего.
 —»Какъ холодно, а ты все плачешь;
 280 Ужъ скоро вечеръ; для чего
 Ты мнѣ печали не расскажешь?
 И я бы плакала съ тобой,
 А то...« — И хлынули рѣкою
 Слезы невинной красоты.
 285 — »И ты заплакала... прости.
 Что о моихъ сердечныхъ ранахъ
 Я не бесѣдую съ тобой.
 Я скоро плакать перестану,
 Моею тяжкою слезой
 290 Я не прерву твой сонъ прекрасный,
 И о судьбѣ твоей несчастной
 Узнаешь ты не отъ меня:
 Тебѣ расскажутъ злые люди,
 Они тебя не пощадятъ.
 295 И много, много горя будетъ,

- А горе даромъ не пройдетъ:
 Озlobять сердце пустотою,
 Оно возьметъ любовь съ собою
 И все наилучшее возьметъ.
 300 Не плачь, Оксано!« И рыдая
 Она Оксану утѣшаетъ:
 »Не плачь, дитя мое, усни!
 Ты рано плакать начинаешь;
 Придетъ пора твоей весны,
 305 И тайну слезъ моихъ узнаешь;
 Свои прольешь, прольешь одна,
 Одна бездомной сиротою,
 И будетъ то моя вина,
 Что не раздѣлишь...« — »А съ тобою?
 310 Развѣ тебя я не люблю!
 Ахъ, мнѣ съ тобой и горе любо;
 Я все съ тобою раздѣлю.
 Не понесу я чужимъ людямъ
 Мою сердечную слезу,
 315 Къ тебѣ на грудь я принесу,
 Только не плачь! дѣлись со мною
 Своею тяжкою тоскою,
 Не плачь одна! откройся мнѣ,
 И будетъ легче. Ахъ, послушай,
 320 О томъ, что видѣла во снѣ,
 Я расскажу тебѣ.

Чаще, гуще

- Какъ будто лѣсъ, а мы вдвоемъ
 Такъ наобумъ себѣ идемъ.
 325 Потомъ темно, потомъ свѣтло,
 Потомъ, гляжу, тебя не стало;
 Я—ну, бѣжать, кричать; устала,
 Съла и плачу; вдругъ село;
 Большая улица, большая,
 330 И я по улицѣ иду.
 Мнѣ грустно такъ, тоска такая,
 Я спотыкаюсь, упаду;
 Мнѣ тяжело, мнѣ давить грудь,

- А люди смотреть и смѣются.
 335 Мнѣ больно стало, а взглянуть
 Я будто на людей боюсь.
 Потомъ атаманъ мнѣ кричитьъ:
 »Вотъ я тебя!« Я испугалась
 И ну, бѣжать... бѣгу... упала.
- 340 А сынъ атамана стоитъ,
 Какъ будто грустный, надъ водою
 И тихо машеть мнѣ рукою.
 Вотъ я къ нему и подошла,
 А онъ схватилъ меня руками.
- 345 »Зачѣмъ въ лѣсу ты не жила?
 Зачѣмъ ты въ полѣ не росла?« —
 Такими онъ сказалъ словами:
 »И мнѣ нельзя тебя любить,
 »Нельзя съ тобою мнѣ вѣнчаться:
- 350 »Надъ нами будутъ всѣ смѣяться,
 »А безъ тебя мнѣ скучно жить,
 »Я утоплюся« — онъ сказалъ
 И такъ меня поцѣловалъ!
 Не такъ, какъ ты... и я проснулась.
- 355 Не правда-ли, мудреный сонъ?
 Должно быть, худо значить онъ,
 Или не худо, — ты не знаешь?
 Мнѣ страхъ какъ хочется узнать.
 О чемъ же снова ты вздыхаешь?
- 360 Или боишься рассказать,
 Что значить сонъ? Ахъ, расскажи!
 Ну, что же дѣлать? Если худо,
 Мы въ лѣсъ уйдемъ и будемъ жить
 Съ тобой вдвоемъ, и будетъ любо
- 365 Съ тобою вмѣстѣ мнѣ грустить.
 Ну, что жъ? расскажешь? — »Да«, сказала,
 Вздохнувъ, слѣпая: »рассказать
 Тебѣ должна я: я устала,
 Устала горе выливать
- 370 Нераздѣленными слезами.
 Тебѣ уже пятнадцать лѣтъ,

Твой сонъ не добрый, сонъ ужасный!
 Ты встрѣтишь горестный привѣтъ
 Своей винѣ, своей несчастной!
 5 Не вспоминай меня, прости
 И на просторѣ, и на волѣ
 Съ унылымъ вѣтромъ погрузи,
 Какъ я грустила, тосковала,
 Мою вседневную печаль
 30 Какъ я лишь вѣтру повѣряла.
 Но и ему меня не жаль;
 Онъ даже слезъ сушить не хочетъ,
 А ихъ такъ много сердце точить.
 Оксано, выслушай меня
 35 И помолись душой незлобной
 Пречистой Дѣвѣ въ часъ прискорбный
 И за него и за меня.

Неправдой люди всѣ живутъ:
 Ты ихъ не слушай! Сказкой злою
 390 Они мой жребій понесутъ
 И посмѣются надъ тобою,
 И ты не будешь правды знать;
 На судъ ты будешь призывать
 Свою родную,—а ты знаешь,
 395 Что слезы горько проливать,
 Коли вины своей не знаешь.
 Узнай же все: всю жизнь мою
 Я расскажу, не потаю,
 Съ ея весельями и мукой,
 400 Да будетъ для тебя наукой!

Своихъ родныхъ не знала я,
 Въ чужой семьѣ я выросала;
 Чужая добрая семья
 Меня любила. Я слыхала,
 405 Когда я стала вырастать,
 Что мать родная, умирая,
 Просила ихъ не покидать,
 Меня, малютку, покидая;
 Но кто она, ее какъ звали,

410 Потомъ узнать я не могла.
 И я росла себѣ, росла;
 Меня сироткой называли,
 Потомъ красавицей слыла;
 Меня любили и ласкали
 415 И даже сватали! Но я...
 Ахъ, знать, моя такая доля!
 Передъ людьми гордилась я
 Своей красою. Свою волю,
 Дѣвичью волю, берегла.
 420 Какъ тяжело люди отплатили!
 Недолго косу я плела,—
 Ее накрыли. Вотъ какъ было.
 Весною умеръ дидычъ старый,
 А лѣтомъ дидычъ молодой
 425 Въ село пріѣхаль. Злая чары
 Онъ изъ Московщины съ собой
 Привезъ, красавецъ, для меня;
 И я веселье разлюбила,
 И Маковееваго дня
 430 Я не забуду до могилы.
 Какъ ясно солнышко свѣтило,
 Какъ закатилось... и ночь!...
 Мое дитя! моя ты дочь!
 Не обвиняй меня несчастной—
 435 Я стыдъ и горе понесла!
 И Маковеевъ день ужасный,
 И день рожденья прокляла.
 Мы были въ полѣ, жито жали,
 Окончивъ жатву, шли домой;
 440 Подруги пѣли и плясали,
 А я съ распущенной косой
 Въ вѣнкѣ изъ жита и пшеницы
 Вела передъ, была царица.
 Насъ встрѣтилъ дидычъ молодой.
 445 Никто такъ мной не любовался.
 Я трепетала, тихо шла,
 А онъ смотрѣлъ и улыбался.

О, какъ я счастлива была!
Какою сладкою мечтою
450 Забилось сердце у меня...
На третій день... о, мой покою!
Зачѣмъ покинулъ ты меня?
На третій день... и я въ палатахъ
Была, какъ пани на пиру.
455 Недолго я жила богато:
Зимою рано поутру
Проснулась я, — все пусто было,
И сердце холодомъ заныло.
А слуги... Богъ имъ судія!
460 Съ насмѣшкой выгнали меня
И двери заперли за мною.
Я съѣла здѣсь, подѣ этимъ пнемъ,
И долго плакала... потомъ
Едва протоптанной тропою
465 Въ село забытое пошла
И долю горшую нашла:
Меня и въ хату не пустили,
Всѣ посмѣялись надо мной
И хусткой черною простой
470 Косу шелковую накрыли,
И я, рыдая, изъ села
Иной дорогою пошла
Въ село чужое. Ахъ, Оксано!
И въ шитомъ шелковсмѣ жупанѣ,
475 И въ сѣрой свитѣ люди злы!
Я изъ села въ село ходила,
А горе шло передо мной.
Я горько плакала, молилась,
И всѣ смѣялись надо мной—
480 Покрыткой, дурой называли,
И даже нищіе чуждались.
Во всей Украинѣ родной
Мнѣ мѣста не было одной.
Въ лѣсу дремучемъ, въ чистомъ полѣ
485 Я не боялась ночевать:

Тамъ безъ свидѣтелей, на волю
 Могла свободно пѣть, рыдать,
 А пѣсня горе облегчаетъ,
 Хоть и унылая она.
 490 Спасибо, нищая одна,
 Такая же, какъ я, слѣпая,
 Меня учила пѣсню пѣть.
 И я пою ее, рыдая,
 495 И до могилы буду пѣть.
 Дитя мое! Моя Оксано!
 Я скоро плакать перестану,
 Запомни пѣсню ты мою
 И пой ее, какъ я пою, —
 Она умалить сердца рану.
 500 Пришла и красная весна,
 Запѣли пташки, все проснулось,
 Все засмѣялось, — я одна
 Святой веснѣ не улыбнулась:
 Она мнѣ слезы принесла.
 505 Занемогла я на дорогѣ,
 Кой-какъ до хутора дошла.
 И ты на хуторѣ убогомъ
 Узрѣла милый Божій свѣтъ.
 О, сколько радости у Бога
 510 Для нашихъ слезъ, для нашихъ бѣдъ!
 Твой первый звукъ... ахъ, нѣтъ, не стану,
 Нѣтъ... Поцѣлуй меня, Оксано!
 Я не умѣю рассказать
 Про ту святую благодать,
 515 Что только матери избранной
 Душою можно понимать, —
 То выше счастья людского.
 И какъ несчастлива, убога
 Жена безплодная... Съ тобой
 520 Мнѣ снова счастье возвратилось,
 Я любовалася весной,
 Цвѣты я снова полюбила,
 Цвѣты я снова берегла.

25 Съ восходомъ солнца я вставала,
Ты на груди моей спала.
Никѣмъ невидима, бывало,
Прокрадусь въ лѣсъ, найду цвѣтокъ
И сяду у цвѣтка съ тобою.
Ты тихо спишь, а онъ цвѣтеть...
30 И я гордилася тобою
Предъ распутившимся цвѣткомъ.
Бывало я сорву тайкомъ
Листочекъ розовый, румяный
И тихо, тихо положу
35 Тебѣ на щечку... погляжу
И оболью тебя слезами.
Была ты розовѣй цвѣтка
И утренней зари румянѣй.
Такъ мнѣ Господь добро творилъ
40 Въ тебѣ и розовыхъ листкахъ.
Но... какъ тебя ни забавляла,
Какія пѣсни ни пѣвала,
Какъ ни играла я съ тобой,
А злая доля шла за мной.
45 Я не могла тобой гордиться:
Мнѣ было не съ кѣмъ подѣлиться
Твоею дѣтскою красой.
Ты слово »мамо« лепетала,
Но слова лучшаго не знала,
50 Какъ и теперь не знаешь ты.
Я не могла съ тобой идти
Черезъ село; я не стыдилась—
Пусть люди смотрять, какъ хотятъ! —
Я стыдъ любовью замѣнила.
55 Тебѣ боялась показать,
Какъ дѣти межъ собой играютъ,
Боялась видѣть, какъ дитя
Отца усталого ласкаетъ.
Такъ время шло... Ты выросла,
60 И любо было мнѣ смотрѣть,
Когда ходить ты начинала.

Но горѣ горькое терпѣть
 Судиль Господь мнѣ до могилы
 За юность грѣшную мою.
 565 Свѣтъ гаснуть сталь...О, Боже милый!
 Я надъ могилою стою,
 Пошли мнѣ мудростью своею
 Взглянуть на милый Божій свѣтъ,
 Проститься съ грѣшною землею,
 570 Хотя на мѣсто посмотрѣть,
 Гдѣ я усну, усну на вѣки!

* * * * *
 И я ослѣпла. Слезы-рѣки,
 Молитвы теплыя—ничто,
 575 Ничто Творца не умолило,
 И все, что душу веселило,
 Какъ будто въ гробъ заперто.
 Потомъ что было, я не знаю:
 Смѣялись люди, или нѣтъ,
 580 Мои бѣды воспоминая,
 Мнѣ только жаль, что Божій свѣтъ
 Не скрылся въ юности безпечной;
 Тогда бѣ не знала ничего:
 Ни сладкой доли скоротечной,
 585 Ни даже сердца своего.
 Теперь къ печали безконечной
 Пристала горшая печаль.
 Ты хороша собой, Оксано,
 Я это знаю, и мнѣ жаль —
 590 Твой сонъ недобрый очень рано
 Тебѣ приснился.

Оксана.

Развѣ онъ
 Какое зло намъ предвѣщаетъ?

595

Слѣпая.

Онъ для меня всѣхъ бѣдъ страшнѣе,
 А для тебя еще ужаснѣй.
 И ты погибнешь отъ людей,

600 Какъ я погибла. Ты не знаешь,
 Что скоро встрѣтишь между ними
 Змѣю, ужасную змѣю!
 И ты пойдешь за нею слѣдомъ,
 Покинешь голову мою,
 605 Какъ я покинула, забыла
 Меня вскормившую семью.

Оксана.

Въдь ты не знала, что такъ будетъ,
 Что насмѣются злые люди,
 Что онъ недобрый человекъ,
 610 Что онъ покинетъ. Мамо, мамо,
 Ты говорила все такое,
 Что страшно стало. Гдѣ же онъ,
 Мой злой отецъ? Ты говорила,
 Что здѣсь увижу я его:
 615 И сколько лѣтъ уже съ тобою
 Сижу я здѣсь, — его все нѣтъ.
 Онъ не пріѣдетъ, онъ покинулъ.
 Тебя онъ, видно, не любилъ.
 Зачѣмъ же ты его любила?
 620 Уйдемъ изъ этого села, —
 Мнѣ страшно стало.

Слѣпая.

Ахъ, Оксано!

Куда уйдемъ мы отъ людей?
 625 Гдѣ молодость твою укрою?
 А онъ пріѣдетъ... и тогда,
 Тогда спокойно я умру.

Слѣпая грустно замолчала;

630 Оксана съ дѣтскою тоской
 Къ ней на колѣни тихо клала
 Головку смуглую свою.
 »Усни, Оксано! — говорила:
 Я тихо пѣсенку спою,
 Спою любимую твою,
 635 Какъ братья брата продавали

- Въ чужую дальну[ю] страну«.
 И отходящую ко сну
 Лелѣя, нѣжно цѣловала,
 Читая тихо ей псаломъ:
 640 »Храни тебя, святая Дѣва,
 Отъ злыхъ напастей, бурь земныхъ!
 Да будетъ сонъ твой сладокъ, тихъ,
 Какъ непорочные напѣвы
 Небесныхъ ангеловъ святыхъ!
 645 Да не дерзаетъ искушитель
 Въ сердечну храмину войти,
 И по терновому пути
 Да волить ангель охранитель
 На лоно рая привести!
 650 Храни тебя святая Дѣва
 Отъ злыхъ напастей, вражьихъ ковъ,
 Свой найбожественный покровъ
 Пошли тебѣ святая Дѣва,
 Мое дитя, моя любовь!«
-
- 655 На утро юная Оксана,
 Какъ утро осени въ туманѣ,
 Скорбя невинною душой,
 У ногъ страдальцы слѣпой
 Уныла, блѣдная сидѣла.
 660 Слѣпая ту же пѣсню пѣла,
 И тотъ же въ серцѣ непокой!
 Нескоро дни текутъ надъ ними,
 Неясно солнышко горить.
 Пришла весна, и дворъ пустынный
 665 Вдругъ оживился, все кипитъ
 Веселой жизнью, какъ бывало.
 Пріѣхаль дидычъ на покой.
 Четѹ страдальцѹ разлучили:
 Оксана въ домѣ заперта,
 670 А одинокую слѣпую
 Одѣтъ велѣли и прогнать
 Съ наказомъ строгимъ не шататься

Вокругъ господскаго двора.

И рада, бѣдная, была,

675 Что такъ сбылося, какъ мечтала.

»Теперь« — такъ думала слѣпая:

»Теперь Оксаночка моя

Укрылася отъ непогоды,

Будеть счастливою« — и шла

680 Съ любимой пѣснью изъ села,

Моля Небесную Царицу,

Да благо дщерино хранить.

.....

Оксана грустная сидить

685 Въ роскошно убранной свѣтлицѣ,

Одѣта бархатомъ, парчей,

И не любитъ себя

Передъ большими зеркалами.

Проходятъ мѣсяцы за днями, —

690 Какъ паннѣ, все готово ей,

И ходить сторожъ у дверей.

Самъ дидычъ сласти ей приносить,

Дарить алмазомъ, жемчугомъ

И на колѣняхъ ее просить

695 Не звать ни паномъ, ни отцомъ.

.....

Зачѣмъ все это? И рыдала...

Запѣлъ весною соловей,

Запѣлъ не такъ, какъ онъ, бывало,

700 Поетъ предъ утренней зарей,

Когда малюточка Оксана,

Пока покоилось село,

Шалашикъ дѣлаетъ съ бурьяну,

Чтобъ маму солнце не пекло,

705 Когда ходила умываться

Она въ долину и потомъ

Барвинкомъ, рутей наряжаться

И ненарокомъ повстрѣчаться

Съ черночуприннымъ казакомъ.

710 Печальный вечеръ ночь смѣнила

Еще печальнѣй. Тяжко ей, —
 Она сидѣла и грустила
 О прошлой бѣдности своей.
 И слышитъ: пѣсню за оградой

715 Знакомый голосъ ей поетъ
 Печально, тихо...

»Текла рѣчка въ чистомъ полѣ,
 Орлы воду пили;

720 Росла дочка у матери,
 Казаки любили.

Всѣ любили, всѣ ходили
 И всѣ сватать стали,
 И одного между ними
 Казака не стало.

725 Куда скрылся, дивилися,
 И никто не знаетъ.

Поселился въ темной хаткѣ
 За тихимъ Дунаемъ».

Оксана молча трепетала,

730 Ей каждый звукъ рождалъ мечту.

»Онъ не забылъ«, — она шептала:

»Онъ не покинетъ сироту...«

За каждымъ звукомъ вылетаетъ

Изъ сердца черная тоска,

735 Она себя воображаетъ

Уже въ объятяхъ казака,

Уже за садомъ, за оградой,

Уже на полѣ... воля... рай...

.

740 »Держи, держи! Лови, стрѣляй!« —

Раздался хриплый голосъ пана,

И выстрѣлъ поле огласилъ.

»Убили!« — вскрикнула Оксана:

»Убили! Онъ меня любилъ!

745 Любилъ!!!...« — и замертво упала.

То былъ не сонъ, — то пѣль казакъ,

Удалый вольный гайдамакъ.

Оксана долго дожидала

- Любимца сердца своего
 750 И не дождалася его.
 Отраднѣй звукъ не повторился,
 Надежды вновь не прошептала,
 Онъ только снился, часто снился
 И юный разумъ разрушала
 755 Мечтой безплодною.
 »Птицы, вольныя сестрицы,
 Полетите въ край далекій,
 Гдѣ мой милый кароокій,
 Гдѣ родная край дороги.
 760 Болятъ руки, болятъ [ноги],
 А я долю проклиная
 Съ поля воли дожидаю!«
 Такъ пѣла бѣдная Оксана
 Зимой въ свѣтлицѣ у окна.
 765 Неволя стерла цвѣтъ румяный,
 Слезою смылась бѣлизна.
 — »Быть можетъ, здѣсь, — она шептала,
 Зимой проснулась мать моя,
 А я... дитя ея... а я...«
 770 И, содрогаясь, замолчала.
 Темнѣло поле, изъ туману
 Луна кровавая взошла;
 Взглянула съ трепетомъ Оксана
 И быстро молча отошла
 775 Отъ непривѣтнаго окна,
 Страшась кроваваго свѣтила.
 Завыли псы, рога трубили,
 И шумъ, и хохотъ у воротъ, —
 Охота съ поля возвратилась,
 780 И пань къ страдалицѣ идетъ,
 Безстыдно пьяный...
 * * * * *
 Слѣпая, бѣдная, не знала
 Недоли дочери своей,
 785 Съ чужимъ вожатымъ спотыкалась
 Межъ непріязненныхъ людей.

- Ходила въ Кіевъ и Почаевъ
 Святыхъ угодниковъ молить
 И душу страстную, рыдая,
 790 Молитвой думала смирить.
 И возвратилася зимою
 Въ село страданія тайкомъ.
 Сердце недобрымъ чѣмъ-то ныло,
 Вѣщало тайнымъ языкомъ
 795 Вѣсть злополучія и горя.
 Со страхомъ въ сердцѣ и тоскою
 Тихонько крадется она
 Давно извѣданной тропою;
 Кругомъ, какъ въ гробъ, тишина;
 800 Печально блѣдная луна
 Съ глубокой вышины сіяла
 И бѣлый саванъ озаряла
 На мертвой грѣшницѣ землѣ.
 И вдругъ открылася вдали
 805 Картина страшная пожара.
 Слѣпая, бѣдная, идетъ,
 Не видя нашихъ золь и кары,
 И очутилась у воротъ,
 Весною кинутыхъ. О, Боже!
 810 Что она слышитъ? Трескъ и громъ,
 И визгъ, и крикъ, и гулъ протяжный,
 И жаромъ хлынуло въ лицо.
 Она трепещетъ. Недалеко
 Вдругъ слышитъ голосъ... Боже мой!
 815 Чей это голосъ ты узнала?
 Узнала... страшно... то Оксана!
 На мѣстѣ томъ, гдѣ столько лѣтъ
 Онъ вдвоемъ грустя сидѣли,
 Она несчастная сидитъ,
 820 Едва одѣтая, худая,
 И на рукахъ, какъ бы дитя,
 Широкой ножъ въ крови качаетъ
 И страшно шепчетъ:
 »Молчи, дитя мое. молчи,

25 Пока спекутся калачи;
 Будемъ медомъ запивать,
 Будемъ пана поминать».

(Поетъ).

830 »А у пана два жупана,
 А третяя свѣта,
 За то пана
 Утромъ рано
 Въ дубровѣ убито.
 А убили гайдамаки,
 835 Жупаны дѣлили:
 Тому жупанъ, тому жупанъ,
 А третьему свѣта.
 И остался безъ свѣты панъ,
 Въ снѣ [гъ] бѣлый зарытый.
 840 Ай, да [гай]дамаки!»

Слѣпая.

Оксано! гдѣ ты?

Оксана.

Ахъ, молчи!

845 Дай убаяюкать мнѣ сынка!

(Поетъ).

»Баю, баю, дитя мое,
 Въ дремучемъ лѣсу,
 А я тебѣ съ поля волю —
 850 Долю принесу.

Баю, баю, дитя мое,
 Во сыромъ бору,
 А я пойду погуляю,
 Ягодъ набѣру.

855 Баю, баю, дитя мое,
 Край битой дороги,
 Переломять люди руки
 И бѣлыя ноги.

Баю, баю, дитя мое,
 860 У гробу дубовомъ,
 Полияютъ кари очи

И черныя брови.

Усни, дитя, усни, дитя,

Усни ты на вѣки,

865 А я одна на базарь пойду,

У жида крови наточу

И тебя полечу».

А... уснулъ! Теперь возьми,

У! какой черный — посмотри!

870

Слѣпая.

Оксано! гдѣ ты? что съ тобою?

Оксана (*быстро подходитъ къ ней*).

А ты гдѣ ходишь? Посмотри,

Какой веселый пиръ у пана!

875

Да панъ не будетъ пировать, —

Я уложила его спать.

Тебя одной недоставало.

Я подожгла, пойдемъ плясать.

(*Поетъ и медленно пляшетъ*).

880

»Гой, гой, не бѣда,

Слезы тоже вода,

Слезы гасять печаль,

А печали мнѣ жаль,

Жаль мнѣ грусти моей,

885

Жаль подруги моей,

Моей черной тоски.»

Моей... моей... Ахъ, нѣтъ, не то!..

Теперь такъ весело, свѣтло,

А я какъ будто на поклонахъ.

890

(*Поетъ и пляшетъ*).

»Посѣяла лебеду на бѣду,

А долина калиною поросла;

А у меня, красавицы,

Змѣи-серьги въ ухахъ

895

Черезъ плечи висятъ

И шипятъ, и шипятъ.

Казакъ вѣрно любилъ,

Казакъ серьги дарилъ.

Мать въ могилѣ спала,

900 А я, знай, себѣ шла,
 Шла дорогой большой;
 А за мной, все за мной
 По четыре, по три
 905 Косари, косари
 Бурьянь косять, поють».

Слѣпая.

Оксано бѣдная, молися,
 Молися Богу, ты поешь
 Все пѣсни страшныя такія!

910 Оксана.

А ты смѣяться, мамо, хочешь?
 Э, полно, мамо, столько лѣтъ
 Ты хохотала, я смѣялась,
 Поплакать можно одну ночь.

915 Слѣпая.

Дитя мое, моя ты дочь!
 Опомнись, грѣхъ тебѣ, Оксано,
 Ты насмѣялася.

Оксана.

920 Кто? Я?

Не насмѣялася! Смотри,
 Смотри, какъ падаютъ стропила.
 Гу!.. Гу!.. Гу!.. Ха, ха, ха, ха!
 Пойдемъ плясать, его ужь нѣтъ,

925 Онъ не различить насъ съ тобою.

(Поетъ и пляшетъ).

»По дорогѣ осока,
 А въ болотѣ груши,
 Полюбила казака,
 Запродала душу;

930 А козакъ
 Такъ и сякъ
 Не любилъ,
 Задушилъ, .

- 935 Въ сыру землю зарылъ.
 Въ темной хатѣ сырой
 Спать ложилась со мной
 Вѣдьма черная.
 И смѣялася,
 940 Обнималася,
 Ѣла, грызла меня,
 Подложила огня
 И запѣла, заплясала
 И скакала, и кричала:
 945 Жарь, жарь, жарь!
 Черезъ ярь
 На пожарь.
 Всѣ слеталися,
 Любовалися
 950 И смѣялися
 Хи, хи, хи, тра, ла, ла, ла,
 Не осталось ни кола.
 Смоляная чорту свѣчка!
 Черезъ ярь идетъ овечка:
 955 Не ходи казакъ въ дуброву.
 Не ходи, Ивашечко,
 Торною дорожкой,
 Не носи гостинчики
 Змѣѣ, черной гадинѣ:
 960 Чародѣйка лютая
 Сотретъ брови черныя,
 Выжжетъ очи карія».
- Слѣпая.
- 965 Опомнись, дочь моя, Оксано!
 Ты все недоброе поешь;
 Пойдемъ въ село: здѣсь страшно стало!
- Оксана.
- 970 Пойдемъ въ село, здѣсь душно мнѣ,
 Я босикомъ, какъ на огнѣ,
 На розовомъ снѣгу танцую.
 Пойдемъ въ село, переночуемъ.

А кто насъ пустить ночевать?
 Вѣдь люди, знаешь, насъ боятся;
 Пойдемъ мы въ лѣсъ волковъ ласкать;
 75 Вѣдь люди врутъ, что волки злые,
 Вслки насъ любятъ — право такъ!
 А помнишь, ты мнѣ говорила...
 Ахъ, нѣтъ... не то... постой, забыла,
 Я все забыла... мой казакъ,
 80 Мой карсокій. Я любила,
 И онъ, казакъ, меня любиль
 И темной ночью онъ ходиль
 Въ зеленый садъ, гдѣ я гуляла.
 Ахъ, какъ тамъ весело бывало!
 85 Какъ онъ, лаская, цѣловаль,
 Какія рѣчи онъ шепталъ!
 Ты такъ меня не цѣловала,
 Какъ онъ, мой милый, дорогой,
 Мой ненаглядный, мой сердечный!
 90
 Ты говорила, онъ не злой;
 А онъ, твой панъ, безчеловѣчный
 Твой панъ на смерть его убиль
 За то, что я его любила,
 95 За то, что онъ меня любиль.
 Злодѣй, въ желѣза заковаль!
 Объ этомъ я не говорила
 Съ тобою даже; онъ пропаль,
 Пропаль безъ вѣсти, какъ пропала
 1000 Моя дѣвичья кр[а]са.
 А ты слыхала чудеса?
 Онъ въ гайдамакахъ атаманомъ
 И этотъ ножъ мнѣ подариль, —
 Онъ приходиль...

1005

Слѣпая.

Пойдемъ скорѣй!
 Веди меня.

Оксана.

Куда вести?

- 1010 Въ болото, въ лѣсъ? Пстой, пстой!
 Я поведу тебя въ село,
 Гдѣ все бурьяномъ поросло,
 Гдѣ вмѣсто хать кресты, могилы,
 Гдѣ поселился другъ мой милый
 1015 Въ свѣтелкѣ темной и сырой.

Слѣпая.

Пойдемъ скорѣе. Богъ съ тобою,
 Перекрестися!

Оксана.

- 1020 Я крестилась,
 Я горько плакала, молилась,
 Но Богъ отвергъ мои кресты,
 Мои сердечныя молитвы.
 Да, онъ отвергъ! а помнишь ты?
 1025 Нѣтъ, ты не помнишь, ты забыла,
 А я такъ помню: ты учила
 Меня малютку кровь сосать,
 Да »Отче нашъ« еще читать.

Слѣпая.

- 1030 Оксано, Боже мой, молись,
 Ты страшно говоришь!

Оксана.

Да, да.

- Я страшно говорю! такъ чтобы
 1035 Ты не боялася сидѣть
 Осенней ночью у забора
 И просидѣла двадцать лѣтъ,
 Пойдемъ опять туда сидѣть.
 Пойдемъ же, мамо, будемъ лѣтъ,
 1040 Пока народъ не пробудился,
 И будемъ лѣтъ, какъ снарядился
 Казакъ съ ордою воевать

И какъ покинулъ онъ дѣвчину,
И какъ другую полюбилъ.

1045 Въдъ это весело покинуть
Въ чужой далекой сторонѣ
Листокъ съ любистка на огнѣ!

(Поетъ тихо).

1050 »Плыви, плыви, лодочка, за Дунай
За Дунаемъ погуляю молада
Съ казаками молодцами мертвы!
Съ казаками мертвецами.

Чурь меня! Чурь меня! Чурь меня!
Пойдемъ скорѣе. Ахъ, постой!

1055 Я потеряла башмаки.
А башмаки въдъ дорогіе,
Да ноги жгли мнѣ, все равно
Мнѣ ихъ не жаль, и босикомъ
1060 Дойдемъ до гроба...

(Постѣ).

»Полетѣла пташечка
Черезъ поле въ гай,
Уронила перышко
На тихій Дунай.

1065 Плыви, плыви, перышко,
Плыви за водой!..«

Я все молчала, все молчала,
А онъ шепталъ и цѣловалъ.
Сулилъ намисто съ дукачами.

1070 Зачѣмъ ты не велѣла брать?
Вѣдъ имъ бы можно удавиться.
А знаешь что? пойдемъ къ рѣкѣ
Купаться просто и утонемъ,
И будемъ щуками въ водѣ.

1075 И пташкамъ воля въ чистомъ по
И пташкамъ весело летать,
А мнѣ такъ весело въ неволѣ
Дѣзичью молодость терять.
Я развѣ грѣшница какая?

- 1080 Отвару, что-ли, я варю?
 Нѣтъ, я не грѣшница; ты знаешь, —
 Всему я вѣрила, всему,
 Но кто повѣрилъ моей вѣрѣ?
 Теперь не то. Летить, летить!
- 1085 Нѣтъ, ты не вылетишь, проклятый
 Я задушу тебя! Держите —
 Красный змѣй! Красный змѣй!
 Онъ разсыпется... Потомъ
 Gal gal gal...
- 1090 И, будто мщеніе живое;
 Она съ распущенной косой,
 Съ ножомъ въ рукахъ, крича, летѣла
 И съ визгомъ скрылася въ огнь.
 Вдругъ крикъ пронзительный. Вздогнула
- 1095 Слѣпая, молча, и, крестясь,
 »Аминь, аминь, аминь« — шептала.
 И крикъ смѣнилъ протяжный гуль, —
 Стѣна упала... Гуль ревѣлъ
 И смолкъ въ долину безучастной,
- 1100 Какъ въ глубинѣ души безстрастной.
 Пожаръ, лютѣя, пламенѣлъ.
 Слѣпая, бѣдная, стояла
 Въ дыму и пыли снѣговой —
 Она Оксаны дожидала
- 1105 И »со святыми упокой«
 Невольно съ трепетомъ шептала.
 И не дождалася слѣпая
 Своей Оксаночки; ушла
 Изъ погорѣлаго села,
- 1110 Псаломъ любимый напѣвая:
 »Кого, рыдая, призову я
 Дѣлать тоску, печаль мою?
 Въ чужомъ краю кому, тоскуя,
 Родную пѣсню пропою?«

Т Р И З Н А.

(Поэма).

На память 9-го ноября 1843 года
княжицъ Варварѣ Николаевнѣ Репниной.

ПОСВЯЩЕНІЕ.

Душѣ съ прекраснымъ назначеньемъ

Должно любить, терпѣть, страдать.

И даръ Господній, вдохновенье,

Должно слезами поливать.

5 Для васъ понятно это слово!...

Для васъ я радостно сложилъ

Свои житейскія оковы,

Священнодѣйствовалъ я снова

И слезы въ звуки перелилъ.

10 Вашъ добрый ангелъ осѣнилъ

Меня безсмертными крылами

И тихоструйными рѣчами

Мечты о раѣ пробудилъ

Яготинь, 11 ноября,

1843 г.

Автопортрет Т. Шевченка,
рисований пером, коли поет писав „Тризву“. Подарунок поета кн. В. Рєшнїїї.

Души ваши очистивше въ послушаніи истины
духомъ, въ братолюбіи нелицемѣрно, отъ чиста
серца другъ друга любите прилѣжно: порождени
не отъ сѣмене истлѣнна, но неистлѣнна,
словомъ живаго Бога, пребывающаго во вѣки.
Зане всяка плоть, яко трава, и всяка слава чело-
вѣча, яко цвѣтъ травный: изсше трава, и цвѣтъ
ея отпаде, глаголь же Господень пребываетъ во
вѣки. Се же есть глаголь благовѣствованный
въ васъ.

(Первое собранное посланіе св. апостола Петра, I, 24—25).

Двѣнадцать приборовъ на кругломъ столѣ,
Двѣнадцать бокаловъ высокихъ стоятъ;
И часъ ужь проходить,
Никто не приходитъ;
5 Должно быть друзьями
Забыты они.

Они не забыты, — въ урочную пору,
Обѣтъ исполняя, друзья собрались
И вѣчную память пропѣли соборомъ,
10 Отправили тризну — и всѣ разошлись.
Двѣнадцать ихъ было; всѣ молоды были,
Прекрасны и сильны. Въ прошедшемъ году
Наилучшаго друга они схоронили
И другу поминки въ тотъ день учредили,
15 Пока на свиданье къ нему не сойдутъ.
Счастливое братство! единство любви
Почтите вы свято на грѣшной земли:
Сходитесь, други, какъ нынѣ сошлись,
Сходитесь долго и пѣснею новой
20 Воспойте свободу на рабской земли!

- Благословень твой малый путь,
 Пришлецъ убогій, неизвѣстный!
 Ты силой Господа чудесной
 Возмогъ въ сердца людей вдохнуть
 25 Огонь любви, огонь небесный.
 Благословень! ты Божью волю
 Короткой жизнью освятилъ,
 Въ юдоли рабства радость воли
 Безмолвно ты провозгласилъ.
 30 Когда братъ брата алчетъ крови —
 Ты сочеталъ любовь въ чужихъ;
 Свободу людямъ въ братствѣ ихъ
 Ты проявилъ; великимъ словомъ
 Ты міру миръ благовѣстилъ
 35 И, отходя, благословилъ
 Свободу блага — духъ любви.
 Душа избранная, зачѣмъ
 Ты мало такъ у насъ гостила?
 Тебѣ здѣсь тѣсно, трудно было!
 40 Но ты терпѣла здѣшній плѣнъ;
 Ты, непорочная, взирала
 Скорбя на суетныхъ людей,
 Но ангела недоставало
 У вѣчнаго Царя царей,
 45 И ты на небѣ въ вѣчной славѣ
 У трона Божія стоишь,
 На міръ нашъ темный и лукавый
 Съ тоской невинною глядишь.
 Благоговѣю предъ тобою,
 50 Въ безмолвномъ трепетѣ дивлюсь;
 Молюсь тоскующей душою,
 Какъ передъ ангеломъ молюсь!
 Сниди, пошли мнѣ исцѣленье!
 Внуши, навѣй на хладный умъ
 55 Хоть мало свѣтлыхъ, чистыхъ думъ;
 Хоть на единое мгновенье
 Темницу сердца озари
 И мракъ строптивыхъ помышленій

И разгони и усмири.
 Правдиво-тихими рѣчами
 Ты Расскажи мнѣ все свое
 Земное благо-житіе
 И научи владѣть сердцами
 Людей кичливыхъ и своимъ,
 Уже растлѣннымъ, уже злымъ...
 Скажи мнѣ тайное ученье —
 Любить гордящихся людей
 И рѣчью кроткой и смиреньемъ
 Смягчать народныхъ палачей,
 Да провѣщаю гимнь пророчій
 И долу правду низведу,
 И погасающія очи
 Безъ страха къ небу возведу.
 И въ этотъ часъ послѣдней муки
 75 Пошли мнѣ истинныхъ друзей
 Сложить хладѣющія руки
 И безкорыстія елей
 Пролить изъ дружескихъ очей
 Благословлю мои страданья,
 80 Отраднo смерти улыбнусь
 И къ вѣчной жизни съ упованьемъ
 Къ тебѣ на небо вознесусь.

Благословень твой малый путь,
 Пришлецъ неславленный, чудесный!

85 Въ семьѣ убогой, неизвѣстной
 Онъ выросталь; и жизни трудъ,
 Какъ сирота, онъ встрѣтилъ рано;
 Упреки злые встрѣтилъ онъ
 За хлѣбъ насущный... Въ сердцѣ рану
 90 Змѣя прогрызла... Дѣтскій сонъ
 Исчезъ, какъ голубь боязливый;
 Тоска, какъ воръ, нетерпѣливо
 Въ разбитомъ сердцѣ притаясь,
 Губами жадными впилась

- 95 И кровь невинную сосала...
 Душа рвалась, душа рыдала,
 Просила воли... умъ горѣль,
 Въ крови гордыня клокотала...
 Онъ трепеталь... онъ цѣпенѣль...
- 100 Рука, сжимаяся, дрожала...
 О, если бь могъ онъ шаръ земной
 Схватить озлобленной рукой,
 Со всѣми гадами земными
 Схватить, измять и бросить въ адъ!...
- 105 Онъ былъ бы счастливъ, былъ бы радъ.
 Онъ хохоталь, какъ демонъ лютой,
 И длилась страшная минута,
 И мѣръ пылаль со всѣхъ сторонъ;
 Рыдаль, нѣмѣль онъ въ изступленьи,
- 110 Душа терзалась страшнымъ сномъ;
 Душа мертвѣла, а кругомъ
 Земля, Господнее творенье,
 Въ зеленой ризѣ и цвѣтахъ,
 Весну встрѣчая, ликовала.
- 115 Душа отрадно пробуждалась
 И пробудилась... Онъ въ слезахъ
 Упаль и землю лобызаетъ,
 Какъ перси матери родной!...
 Онъ снова чистый ангелъ рая
- 120 И на землѣ онъ всѣмъ чужой.
 Взглянулъ на небо: »О, какъ ясно,
 Какъ упоительно прекрасно!
 О, какъ тамъ вольно будетъ мнѣ!«
 И очи въ чудномъ полуснѣ
- 125 На сводъ небесный устремляеть
 И въ безпредѣльной глубинѣ
 Душой невинной утопаеть.

- По высотѣ святой широкой
 Платочкомъ бѣлымъ, одинока,
 130 Прозрачна тучка въ даль плыветь.
 »Ахъ, тучка, тучка! кто несетъ

Тебя такъ плавно, такъ высоко?

Ты что такое? и зачѣмъ

Такъ пышно, мило нарядилась?

135 Куда ты послана и къмъ?...»

И тучка тихо растопилась

На небѣ свѣтломъ; взоръ унылый

Онъ опустилъ на темный лѣсъ...

»А гдѣ край свѣта, край небесъ,

140 Концы земли?...» И вздохъ глубокой,

Не дѣтскій вздохъ онъ испустилъ,

Какъ будто въ сердцѣ одинокомъ

Надежду онъ похоронилъ.

Въ комъ вѣры нѣтъ, — надежды нѣтъ!

145 Надежда — Богъ, а вѣра — свѣтъ.

»Не погасай, мое свѣтило!

Туманъ душевный разгоняй,

Живи меня твоею силою

И путь тернистый, путь унылый

150 Небеснымъ свѣтомъ озаряй.

Пошли на умъ твою святыню,

Святымъ наитіемъ напой,

Да провѣщаю благостыню,

Что заповѣдана тобой...»

155 Надежды онъ не схоронилъ;

Воспрянулъ духъ, какъ голубь горній,

И мракъ сердечный, мракъ юдольный

Небеснымъ свѣтомъ озарилъ;

Пошелъ искать онъ жизни, доли,

160 Уже прошелъ родное поле,

Уже скрывалось село...

Чего-то жаль внезапно стало;

Слеза рѣсницы пробивала,

Сжималось сердце и рвалось

165 Чего-то жаль намъ въ прошломъ нашемъ,

И что-то есть въ землѣ родной...

Но онъ, бѣднякъ, онъ всѣмъ не свой
 И тутъ и тамъ. Планета наша,
 Прекрасный міръ нашъ, рай земной
 170 Во всѣхъ концахъ ему чужой;
 Припаль онъ молча къ персти милой
 И, какъ родную, лобызаль,
 Рыдая тихо и уныло,
 На путь молитву прочиталь...
 175 И твердой вольною стопою
 Пошелъ... и скрылся за горою.

За рубежомъ родной земли
 Скитался нищимъ сиротою.
 Какія слезы не лились!
 180 Какой ужасною цѣною
 Уму познанія купилъ
 И дѣвство сердца сохранилъ!
 Безъ малодушной укоризны
 Пройти мытарства трудной жизни,
 185 Измѣрить пропасти страстей,
 Понять на дѣлѣ жизнь людей,
 Прочестъ всѣ черныя страницы,
 Всѣ беззаконныя дѣла...
 И сохранить полетъ орла
 190 И сердце чистой голубицы, —
 Се человѣкъ!... Безъ крова жить
 (Сиротъ и солнышко не грѣеть),
 Людей извѣдать — и любить,
 Незлобнымъ сердцемъ сожалѣя
 195 О недостойныхъ ихъ дѣлахъ
 И не кощунствуя въ потьмахъ,
 Какъ царь ума! Убогимъ, нищимъ,
 Изъ-за куска насущной пищи,
 Глупцу кичливому годить,
 200 И мыслить, чувствовать и жить —
 Вотъ драма страшная, святая!...

- И онъ прошелъ ее, рыдая,
 Ее онъ строго разыгралъ
 Безъ слова; онъ не толковалъ
 205 Своихъ всеневныхъ приключеній,
 Какъ назидательный романъ;
 Не раскрывалъ сердечныхъ ранъ
 И тьму различныхъ сновидѣній
 И Байроническій туманъ
 210 Онъ не пускалъ; »толпой ничтожной«
 Своихъ друзей не поносилъ;
 Чиновъ и власти не казнилъ,
 Какъ Н, глашатай осторожный.
 И тотъ, кто мыслить безъ конца
 215 О мысляхъ Канта, Галилея,
 Космополита-мудреца,
 И судить люди, не жалѣя
 Родного брата и отца, —
 Тотъ лжепророкъ! Его сужденья —
 220 Полу-идеи, полу-вздоръ!...
 Провидя жизни назначенье,
 Великій Божій приговоръ,
 Въ самопытливомъ размышленьи
 Онъ подымалъ слезящій взоръ
 225 На красоты святой природы.
 »Какъ все согласно!« — онъ шепталъ
 И край родной воспоминалъ;
 У Бога правды и свободы
 Всему живущему молилъ
 230 И кроткой мыслию слѣдилъ
 Дѣла минувшія народовъ,
 Дѣла страны своей родной
 И горько плакалъ: »О, святая!
 Святая родина моя!
 235 Чѣмъ помогу тебѣ, рыдая, —
 И ты закована, и я...
 Великимъ словомъ Божью волю
 Сказать тиранамъ, — не поймутъ
 И на родномъ прекрасномъ полѣ

- 240 Пророка каменемъ побьютъ;
 Сотрутъ высокія могилы
 И понесутъ ихъ словомъ зла!
 Тебя убили, раздавили
 И славословить запретили
- 245 Твои великія дѣла!
 О, Боже, сильный и правдивый!
 Тебѣ возможны чудеса, —
 Исполни славой небеса
 И сотвори святое диво —
- 250 Воспрянуть мертвымъ повели!
 Благослови всеильнымъ словомъ
 На подвигъ новый и суровый —
 На искупленіе земли,
 Земли поруганной, забытой,
- 255 Чистѣйшей кровію политой,
 Когда-то счастливой земли!«
 Какъ тучи, мысли расходились,
 И слезы капали, какъ дождь!...

- Блаженъ тотъ на свѣтъ, кто малую долю,
 260 Кроху отъ трапезы волѣнь удѣлить
 Голодному брату и злобнаго волю
 Хоть властью суровой возмогъ укротить!
 Блаженъ и свободенъ!... Но тотъ, кто не
 [окомъ,
 А смотреть душою на козни людей
 265 И можетъ лишь плакать въ тоскѣ одинокой,—
 О, Боже правдивый, лиши ты очей!
 Твои горы, твое море,
 Всѣ красы природы
 Не искупятъ его горя,
 270 Не дадутъ свободы.
 И онъ, страдалецъ жизни краткой,
 Все видѣль, чувствовалъ и жилъ.
 Людей извѣдавши, любилъ
 И тосковалъ о нихъ украдкой.

И кроткой мыслию слѣдвалъ
 Дѣла мивушія народовъ,
 Дѣла страны своей родной
 И горько плакалъ..... "О Свѣтаня!"

*Свѣтаня, родина моя!
 Знаю ты мнѣ тайно рѣдкая?
 И та закована, и та:*

«Великимъ словомъ Божью волю
 Сказать ~~свѣтаня~~ ^{свѣтаня}—не поймутъ!
 И на родномъ прекрасномъ полѣ
 Пророка каменемъ побьютъ!»

*Вотрутъ, вѣкиль мовища
 и посядутъ изъ слово мовища?
 Не вѣ, дѣлами, / затъ, а мнѣ;
 И слово мовища, мовища, мовища
 Твои велики мовища.*

=

× Какъ тучи, мысли раскопались,
 И слезы капали какъ дожди!...

Блаженъ тотъ на свѣтѣ, кто малую долю,
 Кроху отъ трапезы волснѣ удѣлять
 Голодному брату, и злобнаго волю
 Хоть властью суровой возмогъ удротить!—
 Блаженъ и свободенъ!.... но тотъ, кто не окомъ
 А смотреть душою на козни людей,
 И можетъ лишь плакаты въ тоскѣ одинокой

=

*Обоже! симъ мнѣ и правды мнѣ
 Твѣи возмужать гудеца
 Ист ономъ славы мовища
 И свѣтаня свѣтаня Тво
 Воспримутъ мнѣ мовища
 Твои мовища мовища мовища, мовища
 На мовища мовища и суровища
 На мовища мовища мовища
 Дѣла мнѣ мовища мовища мовища
 Мовища мовища мовища мовища
 Когда то мовища мовища.* ×

Автотипія сторінки поеми „Тризна“ вид. 1844.

(Викнуті цензурою міся (рядки 233—256) вписані рукою кн. В. Репніної з автографу поета.)

- 275 Его и люди полюбили¹⁾,
 И онъ ихъ братіями звалъ;
 Нашель друзей и тайной силой
 Къ себѣ друзей причаровалъ;
 Между друзьями молодыми
- 280 Порой задумчивый... порой,
 Какъ волхвъ-вѣщатель молодой,
 Рѣчами звучными, живыми
 Друзей внезапно изумлялъ
 И силу дружбы между ними,
- 285 Благословляя, укрѣплялъ.
 Онъ говорилъ, что обще благо
 Должно любвию купить
 И съ благородною отвагой
 Стать за народъ и зло казнить.
- 290 Онъ говорилъ, что праздникъ жизни,
 Великій праздникъ, Божій даръ,
 Должно пожертвовать отчизнѣ,
 Должно поставить подъ ударъ.
 Онъ говорилъ о страсти нѣжной;
- 295 Онъ тихо, грустно говорилъ
 И умолкалъ!... Въ тоскѣ мятежной
 Изъ-за стола онъ выходилъ
 И горько плакалъ. Грусти тайной,
 Тоски глубокой, не случайной
- 300 Ни съ кѣмъ страдалецъ не дѣлилъ.
 Друзья любили всей душою
 Его, какъ кровнаго; но онъ
 Непостижимою тоскою
 Былъ постоянно удрученъ
- 305 И между ними вольной рѣчью
 Онъ пламенѣлъ. Но межъ гостей,
 Когда при тысячѣ огней
 Мелькали мраморныя плечи,
 О чемъ-то тяжело онъ вздыхалъ
- 310 И думой мрачною леталъ
 Въ странѣ родной, въ странѣ прекрасной.

¹⁾ Какъ цвѣтокъ, процвѣвшій на ихъ болотѣ. [Прим. авт.]

- Тамъ, гдѣ никто его не ждалъ,
 Никто объ немъ не вспоминалъ,
 Ни о судьбѣ его неясной.
- 315 И думалъ онъ: »зачѣмъ я тутъ?
 И что мнѣ дѣлать между ними?
 Они всѣ пляшутъ и поютъ,
 Они родня между родными,
 Они равны всѣ межъ собой,
- 320 А я?...« И тихо онъ выходитъ,
 Идетъ, задумавшись, домой;
 Никто изъ дому не выходитъ
 Его встрѣчать; никто не ждетъ.
 Вездѣ одинъ... тоска, томленье!...
- 325 И свѣтлый праздникъ Воскресенья
 Тоску сторичную несетъ.
 И вянетъ онъ, вянетъ, какъ въ полѣ былина,
 Тоскою томимый въ чужой сторонѣ,
 И вянетъ онъ молча... Какая кручина
- 330 Запала въ сердечной его глубинѣ?
 »О, горе мнѣ, горе! зачѣмъ я покинулъ
 Невинности счастье, родную страну?
 Зачѣмъ я скитался, чего я достигнулъ?
 Утѣхи познаній?... Клянуп ихъ, клянуп!
- 335 Они-то мнѣ, черви, мой умъ источили,
 Съ моимъ тихимъ счастьемъ они
 [разлучили!
- Кому я тоску и любовь расскажу?
 Кому сердца раны въ слезахъ покажу?
 Здѣсь нѣту мнѣ пары, я нищій межъ ними,
- 340 Я бѣдный поденщикъ, работникъ простой!
 Что дамъ я подругъ моими мечтами?
 Любовь... Ахъ, любви, любви одной
 Съ нея на три вѣка, на вѣчность бы стало!
 Въ своихъ бы объятыхъ ее растопилъ!
- 345 О, какъ бы я нѣжно, какъ нѣжно любилъ!«
 И крупныя слезы, какъ искры, низались
 И блѣдныя щеки и слабую грудь
 Росили — и сохли. »О, дайте вздохнуть,

Разбейте мнѣ черепъ и грудь разорвите:
 350 Тамъ черви, тамъ змѣи, — на волю пустите!
 О, дайте мнѣ тихо на вѣки заснуть!»

Страдалъ несчастный сирота
 Вдали отъ родины счастливой
 И ждалъ конца нетерпѣливо.

355 Его любимая мечта —
 Полезнымъ быть родному краю,
 Какъ цвѣтъ, съ нимъ вмѣстѣ увядаетъ!
 Страдалъ онъ. Жизни пустота
 Предъ нимъ могилой раскрывалась:
 360 Пріязни братской было мало,
 Не грѣла теплота друзей,
 Небесныхъ солнечныхъ лучей
 Душа парящая алкала —
 Огня любви, что Богъ зажегъ
 365 Въ стыдливомъ сердцѣ голубиномъ
 Невинной женщины, гдѣ бы могъ
 Полетъ превыспренній, орлиный
 Остановить и соединить
 Пожаръ любви, любви невинной;
 370 Кого бы могъ онъ пріютить
 Въ свѣтлицѣ сердца и разсудка,
 Какъ беззащитную голубку,
 Отъ жизни горестей укрыть
 И къ персямъ юнымъ, изнывая,
 375 Главой усталою прильнуть,
 И, цѣпелѣя и рыдая,
 На лонѣ жизни, лонѣ рая
 Хотя минуту отдохнуть.
 Въ ея очахъ, въ ея томленьи
 380 И умъ и душу утопить,
 И сердце въ сердцѣ растопить,
 И утонуть въ самозабвеньи...
 Но было некого любить,
 Сочетаваться не съ кѣмъ было;
 385 А сердце плакало и ныло
 И замирало въ пустотѣ.

- Его тоскующей мечтѣ
 Въ грядущемъ что-то открывалосѣ
 И въ безпредѣльной высотѣ
 390 Святое небо улыбалосѣ.
 Какъ воску яраго свѣча,
 Онъ таялъ тихо, молчаливо,
 И на задумчивыхъ очахъ
 Туманъ ложилсѣ. Взоръ стыдливы
 395 На немъ красавица порой
 Покоя, тайно волноваласѣ
 И симпатической красой
 Украдкой долго любоваласѣ.

- 400 И, можетъ, многія грустили
 Сердца дѣвичія о немъ,
 Но тайной волей, высшей силой
 Путь одинокій до могилы
 На камняхъ острыхъ проведенъ.
 405 Изнемогалъ онъ, грудь болѣла,
 Темнѣли очи, за крестомъ
 Граница вѣчности чернѣла
 Въ пространствѣ мрачномъ и пусто/
 Уже въ постелѣ предмогильной
 410 Лежить онъ тихъ, и гаснетъ свѣтъ.
 Друзей тоскующій совѣтъ
 Тревожить духъ его безсильный.

- Поочередно ночевали
 415 У друга вѣрные друзья,
 И всякій вечеръ собираласѣ
 Его прекрасная семья.
 Въ послѣдній вечеръ собралисѣ
 Вокругъ предсмертнаго одра
 420 И просидѣли до утра.
 Уже разсвѣтъ смыкалъ рѣсницы,
 Друзей унылыхъ сонъ клонилъ,
 И онъ внезапно оживилъ
 Ихъ грустный сонъ огнемъ бывалы

- 425 Послѣднихъ пламенныхъ рѣчей;
И други друга утѣшали,
Что черезъ семь иль восемь дней
Онъ будетъ пѣть между друзей.
»Не пропою вамъ пѣсни новой
430 О славу родины моей.
Сложите вы псаломъ суровый
Про сонмъ народныхъ палачей
И вольнымъ гимномъ помяните
Предтечу-друга своего.
435 И за грѣхи... грѣхи его
Усердно Богу помолитесь...
И »со святыми упокой«
Пропойте, други, надо мной!«
Друзья вокругъ его стояли,
440 Онъ отходилъ, они рыдали,
Какъ дѣти... Тихо онъ вздыхалъ,
Вздохнулъ, вздохнулъ... Его не стало!
И мѣръ пророка потерялъ,
И слава сына потеряла.

-
- 445 Печально други понесли
На утро въ церковь гробъ дубовый;
Рыдая, предали земли
Останки друга и лавровый
Вѣнокъ зеленый, молодой
450 Слезами дружбы оросили
И на могилѣ положили,
И »со святыми упокой«
Запѣли тихо и уныло.

- Въ трактиръ за круглымъ, за братскимъ
| столомъ
455 Ужъ подъ вечеръ други сидѣли кругомъ,
Печально и тихо двѣнадцать сидѣло;
Ихъ сердце одною тоскою болѣло.
Печальная тризна, печальны друзья!...
Ахъ, тризну такую отправилъ и я.

460 Согласьемъ общимъ положили,
 Чтобъ каждый годъ былъ столъ накрытъ
 Въ день смерти друга, чтобъ забыть
 Не могъ быть другъ ихъ за могилой,
 И всякій годъ они сходились
 465 Въ день смерти друга поминать.

Ужъ многихъ стало не видать,
 Приборы каждый годъ пустѣли,
 Друзья все больше сиротѣли...
 И вотъ одинъ ужъ сколько лѣтъ
 470 Къ пустымъ приборамъ на обѣдъ
 Старикъ печальный пріѣзжаетъ;
 Печаль и радость юныхъ лѣтъ
 Одинъ, грустя, воспоминаеть.
 Сидитъ онъ долго, мрачень, тихъ,
 475 И поджидаетъ: »нѣтъ ли брата
 Хоть одного еще въ живыхъ?«
 И одинокій въ путь обратный
 Идетъ онъ молча... И теперь,
 Гдѣ круглый столъ стоитъ накрытый,
 480 Тихонько отворилась дверь,
 И братъ, что временемъ забытый,
 Вошелъ согбенный... Грустно онъ
 Окинулъ столъ потухшимъ взоромъ
 И молвилъ съ дружескимъ укоромъ:
 485 »Лѣнтя! видишь, какъ законъ
 Священный братскій исполняютъ!
 Вотъ и сегодня не пришли,
 Какъ будто за море ушли!«
 И слезы молча утираеть,
 490 Садясь за братскій круглый столъ.
 »Хоть бы одинъ тебѣ пришелъ!«
 Старикъ сидитъ и поджидаетъ.

Проходить часъ, прошель другой,
 Ужъ старику пора домой;
 495 Старикъ встаетъ. »Да, измѣнили!

Послушай, выпей, братъ, вино» —
Сказалъ слугѣ оный: »все равно,
Я не могу: прошло, что было...
Да поминай за упокой,
500 А мнѣ пора уже домой!«
И слезы снова покатались,
Слуга вино дився выпилъ.
»Дай шляпу мнѣ... какая лѣнь
Идти домой!...« и тихо вышелъ.

505 И черезъ годъ въ урочный день
Двѣнадцать приборовъ на кругломъ столѣ,
Двѣнадцать бокаловъ высокихъ стоять,
И день ужъ проходить,
Никто не приходитъ.
510 На вѣки, на вѣки забыты они!

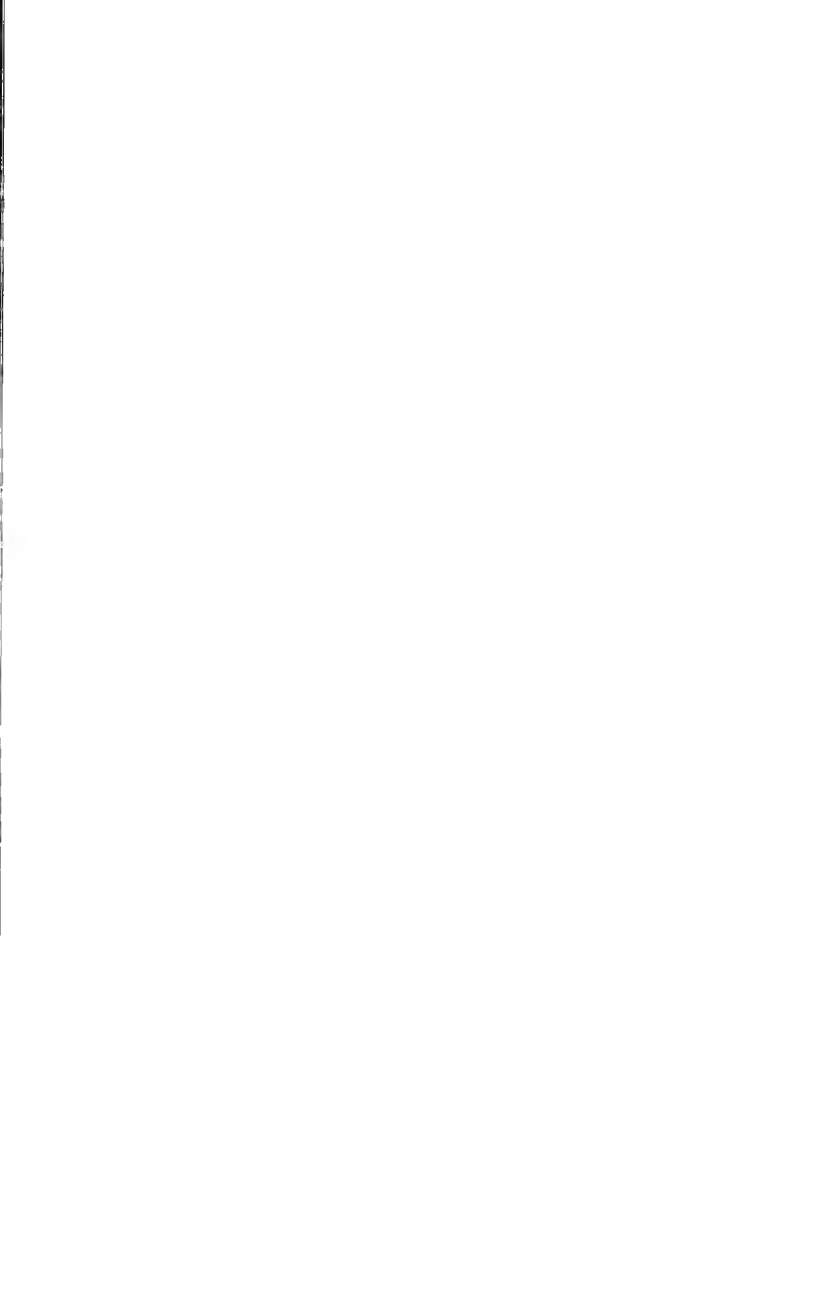
БУКВАРЬ
ЮЖНОРУССКІЙ.

1861 року.

Цена три копійки.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

Въ печати Гогенфельдена и ко.

БУКВАРА

Ю Ж Н О Р У С С К І Й.

1861 року.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ПЕЧАТНИ ГОЕНФЕЛДЕНА И КО.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

С.Петербургъ, 21-го Ноября 1860 года

Цесорь Архимандритъ ФОТІЙ

Цесорь В. БЕКЕТОВЪ

Составилъ ТАРАСЪ ШЕВЧЕНКО

ВЕЛЫКА АЗБУКА.

А Б В Г Д Е Ж З И І Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч
Ш Щ Ъ Ы Ь Я Э Ю Я Ө V

МАЛА АЗБУКА.

а б в г д е ж з и і й к л м н о
п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ы ь
ѳ э ю я ө v

Л Щ М Н О П

Ч Т К Ъ Ш Ъ

Ъ Е Х И Ё Ц

Й Ж Ф В У Я

Р А Д Э Ю Ы

З У І Г Б С

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

5

СКЛАДЫ.

Стыхъ первый.

Чи-е що луч-че, кра-ще въ сви-ти,
 Якъ у-ку-пи жи-ты,
 Зъ бра-томъ доб-рымъ доб-ро пев-не
 По-знать, не-ди-лы-ти.

Стыхъ другій.

По-мо-лю-ся Гос-по-де-ви
 Сёр-цемъ о-ди-но-кымъ
 И-на злыхъ мо-ихъ по-гля-ну
 Не-злымъ мо-имъ ѡ-комъ.

Стыхъ третій.

Спа-сы ме-не, по-мо-лю-ся
 И вос-но-ю зн-ву, —
 Тво-и бла-га чи-стымъ сёр-цемъ
 Псал-мѡмъ ты-химъ, но-вымъ.

Стыхъ четвёртый.

Го-сподь лю-бить сво-и лю-де,
 Лю-бить, не-о-ста-вить
 До-жы-да-е, по-ки прав-да
 Пе-редь ны-ми ста-не.

Стыхъ пятый.

Влѡв-лять ду-шу прѡ-вед-ны-чу,
 Кро-вь дѡ-бру о-су-дять,
 Мы-нѣ Го-спѡ-дѣ при-стѡ-нѣ-ще
 За-ступ-ны-комъ бу-де.
 И воз-дасть имъ за дѣ-ла ихъ
 Кро-вѡ-ви лу-кѡ-ви,
 По-гѣ-быть ихъ, и ихъ слѡ-ва
 Ста-не имъ въ не-сла-ву.

Стыхъ шѡстый.

Пса-лѡмъ нѡ-вый Го-спо-де-ви
 И нѡ-ву-ю слѡ-ву
 Вос-по-емъ чест-нымъ со-бѡ-ромъ
 Сер-цемъ не-лу-кѡ-вымъ,
 Во-псал-ты-ри и тым-пѡ-ни
 Вос-по-емъ бла-гѡ-я,
 Я-ко Богъ ка-рѡ не-прѡ-вѣхъ
 Прѡ-вымъ по-ма-гѡ-е,
 Пре-по-дѡб-нѣ-и во слѡ-ви
 И на ты-хихъ ло-жахъ
 Ра-ду-ют-ця, сла-во-слѡв-лять
 Хвѡ-лять и-мя Бѡ-же.

ПСАЛОМЪ СXXXII.

Чи е що краще, лучче въ світи
 Якъ у купи житы
 Зъ братомъ добрымъ, добро певне
 Пожыть не дилыти?
 Яко миро добро-вонне
 Зъ головы чесної
 На бороду Аарону
 Спадає росю,
 На гаптовани ометы
 Ризы дорогїи;
 Або росы Ермонскїи
 На святїи гори
 Высокїи Сїоньскїи
 Спадають, и творять
 Добро тварямъ земнороднымъ
 И земли и людемъ . . .
 Оттакъ бративъ благихъ своихъ
 Господь не забуде.
 Воцаритця въ дому тихимъ
 Въ семьї тїй великій,
 И пошлє имъ добру долю
 Одъ віка до віка.

 МОЛІТВИ.

Іисусъ Христосъ, сынъ Божій святымъ духомъ, воплощенный одъ пречистої и пренепорочної дѣвы Маріи, научавъ людѣй беззаконныхъ слову правды и любви, единому святому закону. Люды беззаконіи не нялы вѣры его искреннему святому слову, и роспялы его на Хрести мѣже разбѣйниками, яко усдбныка и Богохула. Апостола, святіи ученики его рознесли по всѣй землѣ слово правды и любви, и его святую Молитву.

Отче нашъ, иже еси на небесѣхъ! да святится имя Твое, да прійдетъ царствіе Твое, да будетъ воля Твоя, яко на небеси и на землѣ. Хлѣбъ нашъ насущный даждь намъ днесь и остави намъ долги наша, яко же и мы оставляемъ должникомъ нашимъ и не введи насъ во искушеніе, но избави насъ отъ лукаваго.

Яко Твое есть царство. и сила, и слава во вѣки. Амѣнь.

Шырилось и шырилось святее слѣво Хри-
тѣве, на опоганеній земли. Огнѣмъ и крѣвію
людскѣю очыстилося, яко злѣто въ горныли тѣе
святѣе Бѣжее слѣво, алѣ своимъ святѣмъ ты-
кимъ, яснымъ свѣтомъ, тойдижъ ослипыло
бчи людѣй поганыхъ; найшлысь лжѣ - учи-
тели и лжѣ - прорѣки. Той ди, въ 315 рѣку.
по воплощеніи сына Бѣжія, въ гѣроди Никеи
выбралысь присвѣтери и епископы, ревнитѣли
святѣи Христѣвои заповиди, и одностайне,
однѣдушне, написѣлы Христѣанамъ символъ
вѣры.

Вѣрую во единого Бѣга, Отца, вседержителя
Творца небу и землі, вѣдимымъ же всѣмъ и
невѣдимымъ; и во единого Гѣспода Исуса
Христа, сына Бѣжія единорѣднаго, Иже отъ
Отца рожденнаго прѣжде всѣхъ вѣкъ, свѣта
отъ свѣта, Бѣга истинна отъ Бѣга истинна рож-
денна, несотворенна, единосущна Отцѣ, Имже
вся быша, насъ ради чѣловѣкъ, и нашего ради
спасенія, спѣдшаго съ небесъ, и воплотивша-
гося отъ Дѣха Свята и Маріи Дѣвы, и вочѣ-
ловѣчашася; распятаго же за ны при Понтій-

стѣмъ Пилатѣ и страдавша, и погребѣнна; и воскресшаго въ третій день по писаніемъ; и возшедшаго на небеса, и сядящаго одеснѹю Отца; и паки грядущаго со славою, судити живыхъ и мѣртвыхъ, Его же Царствію не будетъ конца; и въ Духа Святаго, Господа животворящаго, Иже отъ Отца исходящаго, Иже со Отцемъ и Сѣномъ споклоняема и славима, глаголавшаго Пророки; во и единую, святую; соборную и Апостольскую Церковь; исповѣдую едино-крещеніе во оставленіе грѣховъ. Чаю воскресенія мѣртвыхъ, и жизни будущаго вѣка. Аминь.

Беззаконіе и неправда вкралысь знову въ дѹшу людскую, и Правдоучители сховались въ дѣбри и вертепи; побудовали соби скиты, кѣли, и святіи монастыри; и въ своему святому пристаныщи молились Богу; и иноди подавали святее правды слово беззаконнымъ темнымъ людемъ. Той ди, коло 372 року, въ тихій своій кѣли, озвѣвся за слово Христове Эдесскій діяконъ Ефремъ Сиринъ, и поучая людеи и въ

11

Церкви и на улицы, яко заповидь Христову предавъ намъ свою святую молитву.

Господи и владыко живота моего! Духъ праздности, унынія, любоначѣлія и празнословія не даждь ми.

Духъ же цѣломудрія смиренномудрія и терпѣнія. любвѣ даруй ми рабу Твоему.

Ей Господи Царю даруй ми зрѣти моя прегрѣшенія и не осуждати брата моего, яко благословенъ еси во вѣки вѣковъ. Аминь.

РУКОПИСНА АЗБУКА, ВЕЛЫКА.

А Б В Г Д Е Ж З И Й
 К Л М Н О П Р С Т У
 Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Ь
 Э Ю Я Ѡ ѡ ѣ

РУКОПИСНА АЗБУКА, МАЛА.

а б в г д е ж з и й к л м н
 о п р с т у ф х ц ч ш щ ъ ѣ
 ь ѣ ю я ѡ ѣ

Де есть добри люди,
 Тамъ и правда буде,
 А де кривда буде,
 Тамъ добра не буде.

Аще кто режетъ яко люблю Бога, а
 брата своего ненавидитъ — ложь есть!

13

ЛИЧБА.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

100. 1000. 10000. 100000. 1000000.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20
3		9	12	15	18	21	24	27	30
4			16	20	24	28	32	36	40
5				25	30	35	40	45	50
6					36	42	48	54	60
7						49	56	63	70
8							64	72	80
9								81	90
10									100

ДҀУМА ПРО ПЫРЯТИНСКОГО ПОПОВИЧА
ОЛЕКСІЯ.

На снѣму мѣри, на билому камѣни
Яснѣнькій соколь жалѣбно квилыть, проквыляе,
Смѣтно себе мае, на снѣте море спыльна по-
глядѣе,

Що на снѣму мѣри не добре щось-починае:
Що на нѣби вси зѣри потмарило,
Половина мѣсяця въ хмѣры вступило;
А изъ нѣзу буйный вѣтеръ повивае,
А по снѣму мѣрю супротивну хвѣлю поднимае,
Судна козацькій на тры часті розбивае:

Одну часть взяло.

Въ землю Агарьску занесло;

Другу часть гѣрло

Дунайськее пожѣрло;

А трѣтя — дежь ся-мае?

Въ снѣму мѣри потопае! —

При той часті бувъ Брыцько Зборовський,
Отаманъ козацькій запорѣзькій.

Той по судну похожае, словѣми промовляе:

Хто-сь мѣжь нами, панѣве, великій грихъ на
собѣ мае,

Що-сь дуже злая хуртовина на насъ налягає;
Сповидайтесь, браты, милосердному Бѣгови,
Свѣтому морєви, и мени отаманови кошовѣму!
Въ свѣтѣ морє впадайте.
Війська козацького не губіте!“

То козакы тѣе зачували,
Та й вси замовчали:
Бо въ грихахъ себѣ не знавали.
Тільки обизвався писарь ввійськовый,
Козакъ лейстровый,
Пирятинскій попѣвичь Олексій:
„Добре вы, братця, учините,
Менѣ самого возьміте,
Мені чорною китайкою очи завяжіте,
До ший бѣлый камень причепіте,
Та й у свѣтѣ морє зопхніте!
Нехай бѣду одынъ погибаты,
Козацького ввійська не збавляти!“

То козакы тѣе зачували,
До Олексія попѣвича словами промовляли:
„Ты-жъ святѣе письмѣ въ рѣки берешъ, читаешъ,
Насъ простыхъ людѣй на все добре навчаешъ:
Якъ же найбільше одъ насъ на собі грѣхивъ
маешъ?“

„Хоча святѣе письмѣ я читаю,

То знавъ бы я отця й матірѣ шановати, по-
 важати!
 То знавъ бы я старшого брата за ридного
 батька почитати;
 И сестру ридненьку за неньку у себе мати!“
 То якъ ставъ попівичъ Олексій грихи свої
 сповидати;
 То стала злая хуртовина по сынѣму морю
 стихати;
 Судна козацькія до-горы, якъ рукамы, пидыймала;
 До Тендера острова прыбивала.
 То вси тойди козаки дѣвомъ дывовали:
 Що по якому сынѣму морю, по быстрой хвилі
 потопали;
 А нї одного козака зъ-межи вѣйска не втерѣли!
 Отъ - же тойди Олексій Поповичъ изъ судна
 выхожае,
 Бере святее письмо въ руки, читае,
 И всихъ добрыхъ людей на все добре навчае,
 До козакѣвъ промовляє:
 „От-тымъ бы-то, панове, треба людей по-
 важати,
 Пан-отця и пани-матку добре шановати!
 Возкотѣрый чоловікъ тее уробляє,
 Повикъ той счастья собі мае,

Смертѣльный мечь того минѣе,
 Отцѣва ѿ мѣтчи́на молю́тва зо-дна моря выймае;
 Одъ грихивъ смертѣльныхъ дѹшу откупляе;
 На по́ли ѿ на мѡри на по́мочь помагае!“

ДУМА ПРО МАРУСЮ ПОПИВНУ БОГУСЛАВКУ.

Що на сынѣму мѡрі,
 На камени билѣнькому,
 Тамъ стояла темнѣця каменная.
 Що у тѣй-то темнѣци пробувало симъ-сотъ ко-
 закивъ,
 Бѣдныхъ невѡльныкивъ.
 То вони́ тридцять литъ у невѡли пробувають,
 Бѡжого свѣту, сонця праведного у вѣчи собѣ
 не выдають.

То до ихъ дивка бранка,
 Мару́ся, попивна Богусла́вка,
 Прихождае,
 Словами промовляе:
 „Гей козаки,
 Вы, бидни́и невѡльныки!
 Угадайте, що въ на́шій земли Христѣя́нскій за
 день тепѣра?“

Що тоді бідни невольники зачували,
 Дівку бранку,
 Марусю, попивну Богуславку,
 По ричахъ пизнавали,
 Словами промовляли:
 „Гей ты дівко бранко,
 Марусю, попивно Богуславко!
 Чому мы можемъ знати,

Що въ на́шій землі Христіянській за день тепера?
 Що тридцять литъ у неволи пробуваємъ,
 Божого світу, сонця праведного у вічи собі
 не видаємъ.

То мы не можемо знати,
 Що въ на́шій землі Христіянській за день те-
 пера.“

Тоді дівка бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тесе зачуває,
 До козаківъ словами промовляє:
 „Ой козакы,
 Ви, бидніи невольники!

Що сего́дня у на́шій землі Христіянській Ве-
 ликодная субота,
 А за́втра святы́й пражныкъ, роковий день Ве-
 лыкъ - день.“

То тоді то козаки тée зачувáлы,
 Бѣлымъ лыцёмъ до сырѣи земли припадáлы,
 Дѣвку брáнку,
 Марусю, попѣвну Богуслáвку,
 Клялы-прокляналы:
 „Та бодáй ты, дѣвко брáнко.
 Марусю, попѣвно Богуслáвко,
 Щáстя й дѣли соби не мáла,
 Якъ ты намъ святый прáзникъ, роковий день Ве-
 лыкъ-день сказа́ла!“

То тоді дѣвка брáнка,
 Маруся, попѣвна Богуслáвка.
 Тée зачувáла,
 Словами промовля́ла:
 „Ой козаки,
 Ви, бидни невѣльныки!
 Та не ла́йте менé, не прокляна́йте;
 Бо якъ бѣде нашъ панъ Турецький до ме-
 чéти вылизжа́ты.

То бѣде мені, дѣвци брáнци,
 Маруси, попѣвни Богуслáвци,
 На рѣки ключі отдава́ты;
 То бѣду я до темныци прихожда́ты,
 Темныцю видмига́ты,

Васъ всихъ, биднихъ невольныкивъ, на волю
выпускаты.“

То на святій празныкъ, роковий день Ве-
лыкъ-день,

Ставъ нанъ Турецкій до мечети виізжаты

Ставъ дівци бранци,

Маруси, попивни Богуславци,

На руки ключи отдаваты.

Тойді дівка бранка,

Маруся. попивна Богуславка,

Добре дбае —

До темныци прыхождае,

Темныцю оддыкае,

Всихъ козаківъ,

Бідныхъ невольныкивъ,

На волю выпускае,

И словамы промовляе:

„Ой козаки,

Ви, бидніи невольныки!

Кажу я вамъ, добре дбайте,

Въ городы Християнські утикайте;

Тильки прошу я васъ, одного города Богуслава
не мынайте,

Моему баткови й матери знаты давайте:

Та нехай мій батько добре дбае,

Грунтівъ, великихъ маєтківъ нехай не збуває,
 Великихъ скарбивъ не збирає,
 Та нехай менє, дивкы бранки,
 Марусі, попивны Богуславки
 Зъ неволи не выкупає;
 Бо вже я потурчылась, побусурменылась,
 Для роскоши Турецької,
 Для лакомотва нещасного!“

Ой вызволи, Боже, насъ всихъ, бідныхъ не-
 вольныківъ,
 Зъ тяжкої неволи,
 Зъ віры бусурменської,
 На ясни зори,
 На тихи воды,
 У край веселый,
 У міръ хрещеный!
 Выслухай, Боже въ прозьбахъ щирыхъ,
 У нещасныхъ молитвахъ
 Насъ, бідныхъ невольныківъ!

НАРОДНИ ПОСЛОВЬЦИ.

Аби булы побрязкачі,
То бѹдутъ и послухачі.

Аби мыні мѣсяць свитѣвъ; а зѳри я й
кулакѳмъ достану.

Або ты, тѣту, йды по дрѳва,
А я бѹду дѳма;
Або жь я бѹду дѳма.
А ты йды по дрѳва.

Брехнѣю увѣсь свитѣ прѳйдешь — та на-
задъ не вѣрнешся.

Гѳсти пѣршого дня — зѳлото;
Другѳго — сриблѳ;
А трѣтѳго — мидь,
Хочь додѳму идь!

Богѳто панѣвъ — а на грѣблю й никому.

Заставъ дурно́го Бо́гу моля́тця — то винъ
и лобъ пробы́е.

Зъ брехни не мрутъ —
Та ви́ры билшъ не-ймутъ.

Зъ дужымъ — не борысь:
А зъ багатымъ — не судысь.

Кому-кому, а куцо́му буде!

Казавъ панъ:
Кожухъ дамъ —
Та й слово ёго тепле.

Ледачо́му живото́ви — и пироги ва́дятъ.

Не вирь
То звирь:
Хочъ не вкусыть — то злякае.

СТАТТІ, ЗАПИСКИ
ТА
ІНШІ ДРІБНІ ТВОРИ

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

з Полтавщини та Чернігівщини.

Переяслав. В цитаделі («старому замку», або в «вишньому городі») церква Успіння Пресвятої Богородиці — та сама, в якій присягав Богдан Хмельницький на вірність московському цареві. Згоріла, і на тому місці в 1760 р. збудовано на взірць старої нову, дерев'яну з дев'ятьма византийськими банями, з хрещатими вікнами у фронтонах, а за Феодосія¹⁾, преосвященного переяславського, 1825 року відновлено; середина зосталась у давньому вигляді, а зовнішню сторону, на жаль, до вар[вар]ства зопсуто. Дивитись на неї не можна, не те що малювати. А ще болючіше—з опису видно що в давній церкві зберігались старовинні срібні речі, з яких зроблені шати на намісні образи. Змилювались тільки над трьома речами, і то через невисоку пробу срібла. Перша — лампада з грецьким довкола написом 1664. Друга — образ із трьох тонких срібних дощочок, збитих цвяхами, з таким написом: «Сия икона зопсована отъ перехрестъ которую казалъ оправить его мостъ панъ повковникъ Переяславскій стефанъ сулима». В напису букви руські помішані з латинськими. Ікона 5 і 4 вершки завбільшки, живопись—путяща; намальовані: Пречиста Діва з Предвічним Младенцем, Святитель Николай і святії Димитрій, Прокопій, Пантелеймон і Георгій. Третя — чаша срібна, позолочена з та-

¹⁾ Перше було: «Георгія», але закреслене. — Р е д.

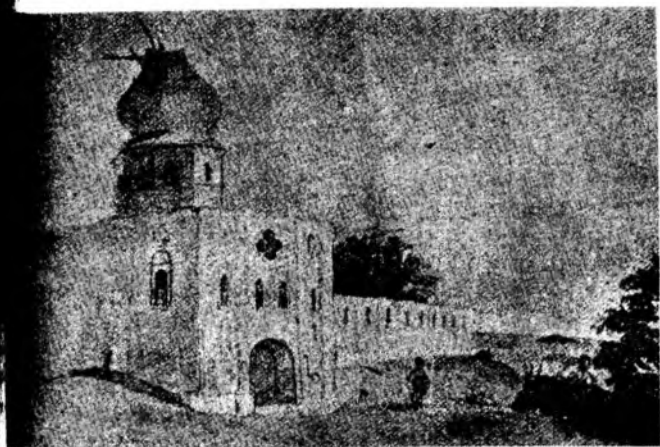
Церква св. Покрови в Переяславі збудована полк. Мировичем 1709 р.

Аквареля Т. Шевченка.

ким польським написом на нижніх краях: „*Marina chalecka piotrowa redzierzaska na czesc panu bogu najswietszej matce jego offjaruje do kosciola kollegivm pinskie[g]o S. I. roku 1638*“.

Хрест срібний, позолочений, аршин заввишки, прироблений до бунчукової булави, з написом на нижньому кінці: «Сей честный крестъ бывшій сла-вутный И много грѣшный рабъ божій создалъ артемій огрызко вѣтъ Переяславскій и отдалъ до церкви божои, пресвятыя богородицы въ городъ Переяславъ для процеси. року отнародзенья сына божого „дѣи“».

Євангелія, писана чорнилом і циноброю гар-ними словянськими буквами на взірець почаїв-ських; на останній картці написано скорописом під титлами: «во имя отца и сына и святого духа аминь. Изволеніемъ божіимъ и — святого и животво-рящего духа за держанья великого кроля третего жыкгьмунта а при пануваню его милости Пана

„Брамв въ Густині“ (перед реставрацією).

Акварели Т. Шевченка.

кѣвского Адама старосты — вроку 1711 — —“
Оправлені чорним оксамитом із грубими залізними прикрасами.

В тій самій цитаделі церква с[в]. Михаїла, за переказом—бувший монастир, збудований якимсь князем чернігівським Михайлом. Ані зовні, ані всередині не зосталось жадних ознак її стародавности, окрім дзвіниці і при ній трапези, де тепер міститься повітова скарбниця. Бувший монастир — нині Соборна церква во імя Вознесення Господнього, збудована 1701 року гетьманом Мазепою, велично-гарна назовні і до неможливости зопсована всередині поновленнями. В ризниці зберігається чудової роботи Євангелія, дар гетьмана Мазепи, московського друку 1741 року, з написом на оправі словянськими буквами:

»Сіе Євангеліє справилось коштомъ и накладомъ: его царского пресвѣтлого величества войска Запороского Гетмана, и славного чину святого

апостола андрея кавалера іоана Мазепы року 1719 іюня въ 11 день. дѣлалъ иноземець Дробусь».

У тій самій ризниці зберігається плащениця, галтована шовком і золотом, — дар якогось молдавського господаря Петра, з написом докола словянськими буквами, в кінці виставлено: »1719 року«. Напису я прочитати не міг через тісноту й ветхість літер.

У скромній семінарській бібліотеці зберігаються дві Євангелії, писані на пергамені мистецькими словянськими буквами чорнилом і циноброю — з прекрасними різнобарвними рисунками на золоті. Перше писане 7053 року з записом у кі[н]ці євангелиста Марка:

»Изволеніємъ отца и поспишаніємъ сына и свершеніємъ святаго духа. Благочестіви и христочивіви Іоанъ Петръ воевода Божію милостію Господарь земли молдавскія сынъ старого Стефана воеводи сѣтвори и скова сей тетроезангель, и даде его въ мольби себѣ въ новозданной своей цер[к]ви о срѣди трга сучавского идиже е храмъ святаго великомученика Мироточиваго Дмитрія. въ лѣто 7053 мисяца Генваря 5 день«. Нижче: »Сіє тетроевангель списано михаиломъ Діакономъ».

Друга Євангелія, також на пергамені, краща і розкішніша за першу, писана українською мовою 1719 року з записом на краях перших аркушів:

»Сіє Євангеліє прислано и дано отъ ясневельможного Его милости пана, пана Іоана Мазепы, войскъ его царского пресвѣтлаго величества запорожкихъ, обоихъ сторонъ Днипра Гетмана, и славного чина святаго апостола андрея кавалера. до престола Переясловского Епископского, который отъ егожь милости созданы отъновлень, и драгоценными утварьми украшенъ при Преосвященномъ епископи захаріи Корниловичи року 1719 апрѣля 31 день».

Євангелію цю докладно описав п. Бодян-

ський у «Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія» № 5, 1838 року м. травень.

Переяслав і його околиці могли б [бути] дуже цікаві своїми фортифікаціями²⁾ та могилами, але про них збереглись тільки назви й майже ніяких переказів у народі. На київській дорозі, пять верстов од Переяслава, над самою дорогою — три високі могили, звані три братні могили.

На золотоноській дорозі, сім верстов од міста — висока могила, що її зовуть Богдановою могилою, і тут же, недалеко, впадає в давнє річище Дніпра безконечний вал, невідомо коли й для чого збудований.

Поміж містечками Березанню й Яготином, 15 верстов од Переяслава — величезна стародавня земляна фортифікація, плану якої ніяк не можна зрозуміти через різні напрямки валів. Переказ оповідає, що якась княжна переяславська Домна боронилась тут од ворогів (невідомо від яких), і вони її поконали, а фортифікацію зруйнували, чому й названо її в и б л е, себто вибуле, покинуте.

На місці, де за переказом убито князя Бориса, збудували недавно церкву (брак якогобудь розуміння мистецтва й назовні, і всередині); у ній стоїть коло іконостасу хрест три аршини завбільшки з сірого граніту з вирізьбленим написом:

»Сей крестъ здѣ на мѣстѣ семъ убиенно свя-
таго страсотерпца христова Бориса великого
князя російскаго. водрузи Григорій Бутович про-
топопъ переяславскій. споспѣшествовань во ономъ
селивана кириловича Билого, головы стрѣлецкаго,
лѣта отъ сотворенія міра зрѣо отъ Р. Х.: 1473
маія 11 дня«. На звороті: »а дѣлалъ крестъ сей
Харько безпалчій мельникъ съ товарищемъ своимъ
мартыномъ«.

²⁾ Було ще спочатку «памятниками», але закреслене автором. — Р е д.

Т е л е п е н ь. Поміж Яготином та Пирятином, 13 верстов на північ од великого шляху — велика земляна фортифікація, досить правильно розміщена — зветься **Т е л е п е н ь** од імени розбійника, що ховався тут усередині минулого століття. Варте уваги, що в тій фортифікації zostались сліди мурованих будинків; цегла — звичайної форми.

Л у б н і. 1. Окрім монастиря (добре описаного в «Полтавських Вѣдомостяхъ» 1845, серпня 30) zostались земляні фортифікації, звані замком. Усередині фортифікацій є провалля, але ще ніким не досліджене.

2. Сім верстов за Сулою — село Солонці, де був узятий в полон гетьман Наливайко. Недалечко на північ — невелика фортифікація.

3. Сорок верстов од Лубень над Сулою містечко **Л у к о м я**; серед земляних валів zostалась не дуже велика мурована чотирьохкутна башта, перероблена в дзвіницю. Вгорі замість хреста — московський орел.

Х о р о л. Двадцять верстов од Хорола, в маєтку п. Родзя[н]ка над річкою Хоролом, на горі — поросла ясеновим лісом і завалена цеглою фортифікація, звана **М е ч е т ь**. Недавно стояла там кругла висока башта, але власник, шукаючи скарбу, підрих фундамент, і вона завалилась. Недалеко — висока могила, також розрита й завалена цеглою.

М и р г о р о д. Поміж м. Миргородом і містечками Богачкою, Устивицею та Сорочинцями всі високі місця зайняті різної величини фортифікаціями. Я налічив їх більше як сорок, крім сторожових могил. — Деякі з них мають назви, як **М о р д а ч е в і**, **Д у б о в і**, **К о р о л е в і**, але коли й для чого їх збудовано, — народні перекази мовчать. Найбільша з тих фортифікацій це **К о р о л е в і** могили, близько містечка Сорочинець.

Ч е р н і г і в. 1. В цитаделі, старому замку, лежать без лафетів три великі фортечні гармати, до-

зять грубої роботи без оздоб і написів; до якого часу вони належать, — невідомо. Такі самі гармати є й у Городні.

2. Храм Спаса, закладений Мстиславом Удалим між 1026 і 1036 роками, добудований його небожем Святославом Ярославичем у 1060 році. Після зруйнування Батиєм 1240, простояв пустою 436 літ, себто до 1675 року, і поновлений генеральним обозним Василем Дунин-Борковським. Усередиці храму нічого не зосталось окрім двох літер **Ѡ** та **І**, — мабуть, був напис, що його підчас поновлення замурували цеглою.

3. Підчас копання фундаментів під дзвіницю в кількох кроках од храму Спаса знайдені два срібні ідоли, з яких з волі гетьмана Мазепа зроблені царські врата з написом унизу. 1702 року врата ті надані до теплої Борисоглібської церкви.

4. Борисоглібська церква (за літ[описом] Нестора) збудована 1123 року чернігівським князем Давидом Святославичем, але чи збереглись стіни давньої церкви, — невідомо. За панування поляків церкву цю обернуто в Домініканський кляштор. Після вигнання поляків архієпископ Лазар Баранов[ич] відновив і освятив церкву, а 1693 його поховали в ній. Феодосія Углицького, що його почитують за святого, також архіє[пископа] Черні[гівського], поховали 1695 в тій самій церкві.

5. Церква Успіння Божої Матері (в Єлецькому монастирі) збудована 1060 року княз[ем] Святославом Ярославичем. Церкву й монастир зруйнував Батий, а за панування поляків у 1671 році церкву й монастир відновлено. Окрім мурів, нічого не зосталось од первісної величі цього монастиря.

6. Проти зазначеного монастиря в саду могила, оспівана Нємцевичем. Як оповідає переказ, ще перед християнством поховали там княжну Чарну або Цорну.

7. Троїцький монастир (за містом) за благо-

словенням Лазаря Барановича збудований гетьманом Мазепою. В архиєрейській ризниці зберігається багато рідких начинь, але на жаль, без написів. Серед цікавих речей: ковчег, дар Мазепи, в якому зберігається рука с[в]. Онуфрія.

8. Церква св. Параскевії, званої Пятницею, збудування якої відносять до часів панування поляків. Хто й коли її збудував, — невідомо. У ній є чаша, дар гетьмана Івана Мазепи, з таким написом:

»въ благовременное реіментарство щаслывого панування свого, ясневель його мылость пань Іоань Мазепа Гетьмань войск его Цар: Пресв: велич: запорозькихъ; сей келых до храму пресвятыя богородицы во весь Мохнатинь надань. року 1697 м. Іюня 23«.

9. При церкві св. Іллі коло Троїцького монастиря є печера, вирита святим Антонієм, де він ховався від київського князя Ізяслава.

10. Дім семінарії, що раніше належав полковникові Павлові Полуботкові. Бібліотека при семінарії з латинських і грецьких книг.

11. Горностай, польський вождь, в 1612 році зруйнував Чернігів так, що він 12 літ був незамешканий (у Голятовського³⁾).

12. Між багатьома рідкими речами архиєрейської ризниці є срібний, позолочений келих з таким написом:

»чаша сія трапезная; на трисвятое вчинися въ монастыру троицкому Густынскому при отцу игумену авксентіѣ року 1717 декаб: 15«.

Заввишки 8 вершків, у діаметрі 3 вершки.

³⁾ Приписано олівцем. — Р е д.

БЕНЕФІС ПАНІ ПІУНОВОЇ 21 СІЧНЯ 1858 Р.

[«Нижегородскія Губернскія Вѣдомости», ч. 5, 1 лютого 1858 р.].

Взявши під увагу звичаї нижнегородських мешканців і особливо мешканок, я дуже здивувався, ввійшовши до театру й побачивши, що він майже повний. «Що б воно значило?» — спитався я свого знайомого, що зовсім не був театралом. — «Як то, що? Сьогодні бенефіс любої Піунової. — Ще дівчинкою вступила вона на нашу сцену; своєю вродливістю та граціозністю звернула на себе увагу, і треба їй слушно признати, що вміла цю увагу піддержати й заслужити любов нашої публіки, яка не дуже вже щедро роздаровує свої почуття. Ви самі побачите, наскільки це справедливе».

І справді, пані Піунова гідно підтримала похвальну думку про себе. Не кажучи вже про її молодість та принадну постать, вона така люба й натуральна, що дивлячись на неї, забуваєш про театральний кон. — Давали того вечора драму «Паризькі жебраки» та водевіль «Моторна бабуся». Водевіль сам по собі добрий, але в виконанні пані Піунової та пані Трусової (бабуся) це вийшла така мила забавка, що хоч на кожну столічну сцену: така граціозна була своєю наївністю Глаша і така добродушно-комічна бабуся.

Бенефіціянтка має всі завязки сценічного мистецтва, а це разом із її молодістю, звичайно, дає великі надії на майбутнє. Але ми не затаїмо того,

що вже самі її успіхи викликають великі вимоги. Оскільки можна судити, пані Піунова з особливим замилюванням вибирає ролі наївно-милих дівчат. Нема що казати: це найкращі її ролі, але вона не повинна забувати, що в них криються теж однамітність та легкість, які можуть шкодити її талантові. Наша щира думка, що вона може сміливо поширити свій репертуар; буде більше праці, і треба буде поважніше вдумуватися в ролі, та зате талант розгорнеться ширше. Думку нашу підтверджує сама пані Піунова: в комедії Островського «Бѣдность не порокъ» грала вона моторну вдовицю й виконала цю роль з великим тактом, а тут, річ ясна, звичайних здібностей не вистарчить, особливо коли маєш 17 років. Сюди теж можна віднести й роль Тетяни в «Москалі-Чарівнику». Песу цю налагожено до вистави за два дні на бажання Михайла Семеновича Щепкина, що випадково приїхав до Нижнього й згодився взяти участь у трьох спектаклях, та помимо поспіху вистави й незнання української мови, — пані Піунова роль Тетяни провела так добре, що наш артист-ветеран був захоплений і казав, що він ні з ким не грав з такою приємністю, а думка Щепкина може правити за авторитет. Нашою любовою бенефіціанткою він сердечно зайнявся, радив їй поважно працювати і, звичайно, [його] поради й напучування вона вповні оцінила. В «Паризьких Жебраках» пані Піунова виконала роль Антуанети дуже сумлінно, але видно, що замилювання до [цієї] ролі вона не мала. Ще помітили ми якомсь в одному місці, — власне в сцені побачення з дочкою Банкаира, коли вона приходить просити праці, — неправильність дикції й дозволяємо [собі] звернути на це її увагу.

Пан Владіміров виконав роль волоцюги Гастона надзвичайно релєфно й талановито; він напрочуд добре грає в сцені, коли його беруть до дому праці й коли він своєму бувшому патрону

же: «поганець». У п. Владімірові бачимо дуже досвідченого актора, що сумлінно працює над своїм мистецтвом. У ньому зовсім нема односторонності, і грає він особливо добре в пєсах, що мають літературну вартість, незалежно від жанру, до якого вони належать; тут він уповні виявляє себе. В гримуванні й виборі костюму він просто досконалий.

Взагалі лише похвалити п. Владімірова — замало: він виявляє й розвиток, і небуденне розуміння мистецтва. Мало не те саме можна сказати й про п. Клімовського. Оцінювати його треба не на підставі пустої ролі Д'Обіні. Здається, ціль його вступу на нижегородську сцену була — випробувати себе й остаточно вибрати ті ролі, що більше нададуться до властивостей його таланту. Нам він особливо подобається в пєсі «Судь людской — не Божій» та в пєсах п. Островського.

Пані Васілева дуже влучно відтворила чванливу й свавільну Аліду, дочку Банкіра. Міміка її надзвичайна, але сама роля не може дати повної уяви про її гру. Найкраще грає вона в «Бїдної невістї». Але дивне вражіння залишає пані Васілева: видно якусь викінченість у її грі, — начебто вона виявила всі свої засоби, і далі нема чого сподіватися; вражіння це не промовляє на користь її майбутнього розвитку, а признати, що талант п. Васілевої цілком усталений, не можна.

Дуже б було бажане, щоб пані Васілева дійшла до причини цього явища, і нам здається, що для неї буде дуже корисно, коли вона собі це усвідомить.

ПРОЄКТ СПРОСТУВАННЯ ФЕЛЕТОНУ «СЪВЕРНОЙ ПЧЕЛЫ».

У фелетоні № [206] »С[ъверной] П[челы]« сказано: »Портрет Петра Великого — пером, рисований академіком Т. Г. Ш[евченком]«. Наклеп. У тій самій »С[ъверной] П[челъ]« № [212], теж у фелетоні, сказано: »Портрети п. Лебєдева й п. Мещерського, виритувані на міді теж академіком Шевченком«. Теж наклеп. Покірливо й виказуємо це (друкованим каталогом) нарочито короткозорому авторові огляду вистави мистецьких твєрів.

Особі, що робить у пресі огляд вистави мистецьких творів, не годиться не відрізняти портрету від пейзажу. Ми в простоті душі прийняли це за друкарську помилку.

[Листопад 1859 р.]

ТРИ ДАРА.

(С. I. М—у).

Въ усладу сей жизни три дара
Судьбой человѣку дано:
То дружба, любовь и сокъ гроздй,
Цѣлитель бѣдъ жизни — вино.

Но время любви скоротечно;
Чуть въ кудряхъ блеснетъ сѣдина,
Киприда даетъ намъ отставку:
У ней не въ чести старина.

Но друга съ подругою вѣрной
Не каждый изъ смертныхъ найдетъ:
Иной тщетно вѣкъ ихъ проищеть —
Безъ нихъ и въ могилу сойдеть.

Лишь ты, чудный сокъ винограда,
Товарищъ намъ вѣрный всегда —
И въ юные дни, и подъ старость,
И въ часъ, какъ настанеть бѣда.

Вступающихъ зъ свѣтъ мы встрѣчаемъ
Бокаломъ съ шипящимъ виномъ,
Виномъ поминаемъ усопшихъ —
Мы съ горя и съ радости пьемъ.

Вѣнцы золотой и лавровой
Другимъ уступаетъ мудрецъ;
Онъ знаетъ: изъ плюща и хмеля
Одинъ лишь безъ терній вѣнецъ.

Три дара судьбой человѣку
Въ усладу сей жизни дано;
И всѣ они чудно прекрасны,
Но лучшій изъ нихъ есть вино!

МАЛО НЕ З НИЧОГО — ПАН.

[План повісти або драми].

Уміння користатися обставинами, агрономічні удосконалення. Жінка й чути не хоче про село. Розпач з приводу мережив м[адам] Рембо. Вілля в Палермо і двір на худобу. Урядовець з паперами, камердинер і камер-юнкер. Радість з приводу мантильки. Мрії про чарівний ефект на балі 7 цього м. Радість усіх радостей. Вістка про параліч.

Пять літ пізніше, слуга, служниця, критичний погляд на свободу панни в припущенні своєї власної. Пан, потім пані, щоденні милі подружні сцени. Молоді. Сільське свято в Швейцарії на честь молодих. Незадоволення в родині. Сцена майже драматична.

Пять літ пізніше, мережива подорожчали, невблаганна управителька. Пан не в настрої. Добрі результати агрономічних удосконалень. Гуральня згоріла. Управитель викупається на волю. Дочка з незліченною родиною. Земська поліція.

[Між 1846—1850 р. р.]

ДОКУМЕНТИ

1.

Въ Правленіе Императорской Академіи Художествъ.

Изъ вольноотпущенныхъ посторонняго
ученика Императорской Академіи Худо-
жествъ Тараса Шевченки

покорнѣйшее прошеніе.

Получивъ свободу отъ Помѣщика своего вотъ уже
годъ посѣщаю рисовальные классы Императорской Акаде-
міи Художествъ.

Не будучи приписанъ еще ни къ какому званію, чи-
слясь только постороннимъ ученикомъ Академіи, прошу по-
корнѣйше Правленіе Императорской Академіи Художествъ
въ таковомъ качествѣ выдать мнѣ на свободное жительство
въ С.-Петербургѣ билетъ какой по положенію выдается для
вольна приходящихъ учениковъ Академіи. Іюня 3. дня 1839
года. Къ сему прошенію руку приложилъ

Тарасъ Шевченко.

2.

Въ Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ.

Посторонняго ученика Академіи Тараса Шевченко.

Прошеніе.

Желая посвятить себя изученію живописи подъ руко-
водствомъ Г. Профессора К. Брюллова и съ сею цѣлію по-
сѣщать Художественные классы Императорской Академіи
и представляя при семъ выданный мнѣ отъ сей Академіи на
жительство билетъ и рисунки съ натуры — прочихъ же до-
кументовъ ни какихъ неимѣю покорнѣйше прошу Совѣтъ

Императорской Академіи Художествъ принять меня въ число вольноприходящихъ учениковъ посѣщающихъ Художественные классы, причѣмъ обязываюсь, ежегодно вносить слѣдующую плату за билеты для входа въ рисовальные классы и въ точности исполнять все что о вольноприходящихъ ученикахъ постановлено; а равно посѣщать и классы наукъ — по избранному мною рода Художествъ въ Академіи преподаваемыхъ; въ случаѣ же неисполненія сего подвергаюсь строгой отвѣтственности.

Тарасъ Шевченко подписался.

10 Декабря 1840 года.

3.

[Контракт із видавцем І. Т. Лисенковим].

С.-Петербургъ 1843 г.

Февраля 8. Я, нижеподписавшійся, продалъ въ вѣчное и потомственное владѣніе мое собственное сочиненіе С.-Петербургскому книгопродавцу Ивану Тимофеевичу Лисенкову стихотвореніе на малороссійскомъ языкѣ 1) «Кобзарь» и 2) «Гайдамаки» и сѣмъ обязываюсь, что кромѣ книгопродавца Лисенкова ни я самъ, Шевченко, ни даже никто изъ моихъ наслѣдниковъ сего сочиненія печатать права не имѣеть. Слѣдующія за это деньги сполна получилъ, если же оныя сочиненія безъ вѣдома его Лисенкова, напечатаю, то обязанъ заплатитъ ему, Лисенкову, тысячу пятьсотъ рублей серебромъ неустойки, Въ чемъ и свидѣтельствую собственноручно подписью. Т. Шевченко. Свидѣтель былъ Семененко-Крамаревскій.

4.

Въ общество поощренія художниковъ

отъ ученика Императорской Академіи Художествъ

Тараса Шевченка

Прошеніе.

Будучи покровительствуемый обществомъ поощренія художниковъ въ продолженіи нѣсколькихъ лѣтъ, и срѣд-

ствами котораго по мѣрѣ моихъ способностей, образованія въ избранномъ мною художествѣ, и получившій за первый опытъ въ живописи лестное для меня одобрение, рѣшился вторично прибѣгнуть съ покорнѣйшею моею прозвѣбою. —

Въ предѣлахъ моей родины Южной Россіи уцѣлѣли до сего врѣмени многія слѣды вѣковыхъ потрясеній, испытанныхъ нѣкогда этимъ краемъ въ безпрерывной борьбѣ, за вѣру, и независимость съ иноплеменными хищными соседями. Тамъ въ памяти народной живы еще безчисленные поэтическія преданія старины, свидѣтельствующія о доблестныхъ подвигахъ предковъ; тамъ разнообразныя красоты природы, или особенность мѣстныхъ нравовъ, и обычаевъ, издревль перешедшихъ къ потомкамъ, на каждомъ почти шагу останавливаютъ вниманіе. Желая болѣе здѣлать извѣстными достопримѣчательности родины моей богатой воспоминаніями историческими, и рѣзко отличающейся отъ другихъ, народнымъ бытомъ настоящаго времени, я предпринялъ изданіе названное мною »Живописная Украина«, которое раздѣляю на три слѣдующія части. — 1-ое Выды примечательныя по красотѣ или историческимъ воспоминаніямъ. — 2-ое Народный бытъ изстоящаго времени. — 3-е Историческія событія. — Изданіе будетъ выходить отдѣльными выпусками въ количествѣ 12-ти эстамповъ ежегодно. — Три эстампа по возможности конченныя представляю на благоусмотрѣніе Общества, и ежели удостоюсь благосклоннаго вниманія, и одобренія; то не имѣя собственныхъ средствъ для расходовъ въ такомъ случаѣ неизбѣжныхъ. — Беру смѣлость просить о помощи въ предпринятомъ мною дѣлѣ. И почту себя счастливымъ ежели общество благоволитъ мнѣ дать возможность отпечатать первые два выпуска состоящія изъ 6-ти Эстамповъ, въ количествѣ 600-тъ экземпляровъ, и соизволить принять отъ меня 100 или болѣе Экземпляровъ моего изданія.

Императорской Академіи
Художествъ вольнопреходящій
ученикъ Тарасъ Шевченко.

[Серпень 1844 р.]

5.

Въ Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ.

Ученика Г. Профессора

К: П: Брюллова Тараса Шевченки

Прошеніе.

Обучаясь живописи исторической подь руководствомъ Г. Профессора К: П: Брюллова и желая получить званіе художника, почему представляю при семь свои работы прошу удостоить меня просимаго званія.

Тарасъ Шевченко.

22 марта 1845.

6.

Въ Правленіе Императорской Академіи Художествъ

вольноприходящаго ученика

Потапа [sic!] Шевченко.

Прошеніе.

Имѣя надобность по Художественнымъ моимъ занятіямъ, ѣхать въ Малороссію, всепокорнѣйше прошу правленіе Академіи, о выдачѣ мнѣ билета на проѣздъ какъ туда такъ и обратно, равно и на безпрепятственное на мѣстѣ пребываніе жительство.

Т. Шевченко.

1845 года

Марта 22 дня.

7.

Его Превосходительству

Господину Попечителю Кіевскаго Учебнаго Округа.

Свиты Его Императорскаго Величества

Генераль-Маіору Траскину.

Отъ Художника Академіи Тараса

Григорьева сына Шевченка.

Прошеніе.

Окончивъ курсъ ученія въ Императорской Академіи Художествъ въ классѣ Профессора Исторіи Карла Брюлова

посвятить себя преимущественно изученію художественной стороны нашего Отечества, я бы желалъ употребить приобретенныя мною въ искусствѣ свѣденія на образование въ ономъ молодыхъ людей, по тѣмъ самымъ началамъ, какія усвоилъ себѣ подъ руководствомъ знаменитаго моего учителя. — А потому осмѣливаюсь всепокорнѣйше просить Ваше Превосходительство опредѣлить меня, на открывшуюся ваканцію, учителемъ рисованія въ Университетѣ Св. Владимира, гдѣ я, кромѣ преподаванія живописи обязываюсь исполнить безвозмездно всѣ порученія Начальства по части Литографированія, въ состоящемъ при Университетѣ литографическомъ заведеніи. При семъ имѣю честь представить Аттестатъ Императорской Академіи Художествъ.

Художникъ Т: Шевченко.

27-о Ноября 1846 года.

8.

[Проханія до київського генерал-губернатора
Д. Г. Бібікова].

Ваше Высокопревосходительство
Милостивый Государь
Дмитрій Газриловичъ!

Окончивъ воспитаніе въ С. Петербургской Академіи Художествъ, въ которой я былъ однимъ изъ первыхъ учениковъ Профессора Карла Брюлова, я по прибытіи въ Кіевъ принялъ на себя сотрудничество въ Кіевской Археографической Коммисіи, порученія которой исполняю въ теченіе года.

Нынѣ, по случаю открытія вакансіи учителя живописи въ Кіевскомъ Университетѣ, я вступилъ съ прошеніемъ къ Г. Попечителю Кіевского Учебнаго Округа объ опредѣленіи меня въ эту должность; но какъ съ тѣмъ вмѣстѣ я желаю оставаться сотрудникомъ Археографической Коммисіи; то дабы со стороны ея не могло встрѣтиться препятствія, я по состоянію Коммисіи подъ высокимъ Начальствомъ Вашего Высокопревосходительства, имѣю честь всепокорнѣйше испрашивать Вашего благосклоннаго разрѣшенія и содѣй-

ствія къ опредѣленію меня на вакансію Учителя рисованія въ Университетъ Св. Владимира.

Художникъ Т: Шевченко.

10-го декабря 1846 года.

9.

Зізнання Шевченка на жандармському слідстві 1847 р.

I.

Вопросы, предложенные художнику Шевченкѣ Апрѣля 21 дня 1847 года.

Вопросъ 1) Опишите ваше происхожденіе, случай, по которому вы освобождены изъ крѣпостного состоянія, воспитаніе ваше въ Академіи Художествъ, знятія ваши по выпускѣ изъ Академіи, поѣздки по Малороссіи и причины, склонившія васъ къ занятіямъ болѣе стихотворнымъ, нежели живописью?

Отвѣтъ. Я сынъ крѣпостного крестьянина; въ дѣтствѣ лишился отца и матери; въ 1828 г. былъ взятъ помѣщикомъ во дворъ; въ 1838 г. былъ освобожденъ отъ крѣпостного состоянія Августѣйшей Императорской фамиліей, чрезъ посредство Василія Андреевича Жуковскаго, Графа Михаила Юрьевича Віельгорскаго и Карла Павловича Брюлова. Брюловъ написалъ портретъ Жуковскаго для Императорской фамиліи, и на эти деньги я былъ выкупленъ у помѣщика. Учился я рисованію и живописи въ Академіи Художествъ по 1844 годъ. По выпускѣ изъ Академіи опредѣлился въ Кіевскую Археологическую комиссію сотрудиномъ по части рисованія и собиранія народныхъ преданій, сказокъ и пѣсень, въ Южно-Русскихъ губерніяхъ.

Стихи я любилъ съ дѣтства и началъ писать въ 1837-мъ г. Первое мое стихотвореніе, подъ названіемъ »Катерина«, посвящено Жуковскому, которое возбудило энтузіазмъ въ Малороссіянахъ, и я сталъ продолжать писать стихи, не оставляя живописи.

В. 2) Противъ васъ имѣются показанія, что вы участвовали въ замыслахъ Славянскаго общества св. Кирилла и Ме-

одія. Объясните подробно: когда и къмъ было учреждено это общество, а если предположеніе объ учрежденіи его еще не приведено въ исполненіе, то къмъ и когда дѣлаемы эти предположенія.

От. Показанія, что я участвую въ замыслахъ Славянскаго общества, несправедливы.

В. 3) Къмъ сочинены и въ чемъ именно состояли уставъ и правила Славянскаго общества, кто распространялъ и у кого находились экземпляры ихъ?

В. 4) Не было ли у васъ тетради, называемой »Законъ Божій« съ возмутительными воззваніями въ концѣ, и кто распространялъ экземпляры оной?

В. 5) Къмъ изобрѣтены символическіе знаки общества, кольца и образа во имя св. Кирилла и Мееодія, кто именно имѣлъ и не было ли у васъ оныхъ?

В. 6) Въ чемъ состояли подробности предположеній Славянистовъ, кзкимъ образомъ надѣялись они соединить Славянскія племена, возстановить самобытность каждого племени и особенно Малороссіи?

В. 7) Какіе замыслы были противъ настоящаго образа правленія въ Россіи и какое правленіе предполагалось ввести въ Малороссіи и вообще въ Славянскихъ земляхъ?

В. 8) Какимъ образомъ Славянисты предполагали распространять образованіе между крестьянами и тѣмъ готовить народъ къ возстанію?

В. 9) Кто и въ какомъ видѣ хотѣлъ учреждать школы для простаго народа, сочинять книги и какого содержанія, кто собиралъ деньги для этихъ цѣлей и не предназначались ли эти деньги для какихъ либо другихъ преступныхъ цѣлей?

В. 10) Не было ли предположеній дѣйствовать оружіемъ и если было, то когда и какимъ образомъ намѣрены были употребить это средство?

В. 11) Кто изъ приверженцевъ Славянства наиболѣе дѣйствовалъ, склонялъ и возбуждалъ къ преступнымъ замысламъ, и не было ли одного, который всѣмъ руководилъ?

В. 12) Правда ли, что Костомаровъ былъ представителемъ умѣренной Славянской партіи, а Гулакъ его послѣдователемъ, и что вы съ Кулъшемъ были предста-

вителями неумѣренной Малороссійской партіи Славянскаго общества?

Отвѣты 3-й, 4-й, 5-й, 6-й, 7-й, 8-й, 9-й, 10-й, [11-й] и 12-й — мнѣ совершенно неизвѣстны.

В. 13) Опишите подробно всѣ дѣйствія Костомарова, Гулака, Кулѣша, также Бѣлозерскаго, Навроцкаго, Андрузскаго, Марковича, Посяденка, помѣщика Савича, бывшаго профессора Чинова и другихъ извѣстныхъ вамъ лицъ, каждого особенно и о каждомъ все, что знаетъ, въ отношеніи къ замысламъ Славянистовъ?

Отъ Сь Костомаровымъ я познакомился въ прошедшемъ году въ Кіевѣ, весною; на лѣто онъ уѣзжалъ въ Одессу лечиться; въ Августѣ мѣсяцѣ онъ возвратился въ Кіевъ, и я съ нимъ не видѣлся до Декабря мѣсяца, потому, что я ѣздилъ по порученію коммисіи для срисованія Почаевской лавры; а 9 Января текущаго года я опять отлучился изъ Кіева и послѣ того я съ нимъ не видѣлся; переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ одного письма. Гулака я почти не знаю, потому, что видѣлся съ нимъ всего раза три въ Кіевѣ, да проѣхалъ съ нимъ отъ Кіева до Борзны, и послѣ того не видѣлся. Съ Кулѣшемъ я познакомился въ Кіевѣ въ 1842 г.¹⁾, весною, во время отлучки моей изъ Академіи, и не видѣлся съ нимъ до декабря 1846 г. въ Кіевѣ; переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ письма, въ которомъ онъ мнѣ совѣтуетъ поправить нѣкоторыя мѣста въ моихъ печатныхъ сочиненіяхъ. Бѣлозерскаго, Навроцкаго, Андрузскаго и Марковича весьма мало знаю; съ Посяденкомъ и Чинковымъ совсѣмъ не знакомъ. Помѣщика Савича я встрѣчалъ два раза у Костомарова. Объ обществѣ Славянистовъ я никогда ни отъ кого не слышалъ ни слова.

В. 14) Правда ли, что Славянистовъ въ Кіевѣ вы побуждали къ большей дѣятельности, что въ отсутствіе ваше нѣкоторые изъ нихъ охладѣвали въ замыслахъ своихъ, а съ возвращеніемъ вашимъ снова приходили въ движеніе; что вы

¹⁾ Помилка замість: 1843 р. — Р е д.

не знали границъ въ выраженіи преступныхъ мыслей и всѣхъ монархистовъ называли подлецами?

О т. Не правда, потому что когда я былъ въ Кіевѣ, то всегда былъ занятъ рисованіемъ; никуда не выходилъ и къ себѣ никого не принималъ, чѣму свидѣтель товарищъ мой художникъ Сажинъ, съ которымъ я постоянно жилъ вмѣстѣ.

В. 15) Съ какою цѣлю вы сочиняли стихи, могущія возмущать умы Малороссіянь противъ нашего правительства; читали эти стихи и разные пасквили въ обществахъ друзей вашихъ и давали имъ списывать оныя. Не сочиняли ли вы эти стихи для распространенія идей тайнаго общества и не надѣялись ли приготовить этимъ возстаніе Малороссіи?

О т. Малороссіянамъ нравились мои стихи и я сочинялъ и читалъ имъ безъ всякой цѣли; списывать не давалъ, а былъ неостороженъ, что не пряталъ.

В. 16) Какими случаями доведены вы были до такой наглости, что писали самыя дерзкія стихи противъ Государя Императора и до такой неблагодарности, что, сверхъ великости Священной Особы Монарха, забыли въ Немъ и въ Августѣйшемъ Семействѣ Его лично вашихъ благотворителей, столь нѣжно поступившихъ при выкупѣ васъ изъ крѣпостнаго состоянія?

О т. Будучи еще въ Петербургѣ я слышалъ вездѣ дерзости и порицанія на Государя и Правительство. Возвратясь въ Малороссію, я услышалъ еще болѣе и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидѣлъ нищету и ужасное угнетеніе крестьянъ помѣщиками, посессорами и экономами шляхтичами, и все это дѣлалось и дѣлается именемъ Государя и Правительства; я всему этому поверилъ и, забывъ совѣсть и страхъ Божій, дерзнулъ писать наглости противъ моего Высочайшаго благодѣтеля, чѣмъ довершилъ свое безуміе.

В. 17) Кто иллюстрировалъ рукописную книгу вашихъ сочиненій и не принадлежитъ ли тотъ, кто столько занимался вашими сочиненіями, къ злоумышленнымъ Славянистамъ?

О т. Иллюстрировалъ мои сочиненія Графъ Яковъ де-Бальменъ, служившій адъютантомъ у одного изъ Кор-

пусныхъ генераловъ и убить на Кавказѣ въ 1845-мъ г. и нѣкто Башиловъ. Съ первымъ я видѣлся одинъ разъ, а второго совсѣмъ не знаю.

В. 18) Почему стихотворенія ваши были въ такомъ уваженіи у друзей вашихъ, тогда какъ они лишены истиннаго ума и всякой изящности; не поклонялись ли они вамъ болѣе за ваши дерзости и возмутительныя мысли?

От. Стихотворенія мои нравились, можетъ быть, потому только, что по Малороссійски написаны.

В. 19) Съ какою цѣлью вы побуждали въ Кіевѣ Костомарова и другихъ Славянистовъ къ изданію журнала на всѣхъ Славянскихъ нарѣчіяхъ, вызываясь сами участвовать въ ономъ, и не было ли при этомъ намѣренія распространять посредствомъ журнала преступныхъ идей?

От. Не я, а бывшій ректоръ Кіевскаго университета Максимовичъ просилъ меня и Костомарова участвовать въ его журналѣ или составить сборникъ изъ статей, относящихся къ Южной Россіи, на Великороссійскомъ и Малороссійскомъ нарѣчіяхъ.

В. 20) Между бумагами вашими находятся стихотворенія Чужбинскаго и Забѣллы, перваго возмутительныя, а втораго пасквильныя. Кто такіе Чужбинскій (если это не псевдонимъ) и Забѣлла?

От. Чужбинскій псевдонимъ; фамилія его Аеанасъевъ Александръ, помѣщикъ Полтавской губерніи, Лубенскаго [уѣзда]. Забѣлла Викторъ тоже помѣщикъ Черниговской губ., Борзенскаго уѣзда.

В. 21) Кто такіе Штрандманъ и Карпо, и почему они въ письмахъ своихъ называли васъ: первый «Остатнимъ изъ казаковъ», а второй «Отамане нашъ». Не участвовали ли они въ замыслахъ Славянистовъ?

От. Съ Штрандманомъ я познакомился въ Яготинѣ у князя Рѣпина; онъ былъ тамъ домашнимъ учителемъ, а теперь не знаю, гдѣ онъ. Почему онъ называетъ меня «остатнимъ изъ козаковъ», не знаю; Карпо ученикъ Академіи художествъ, онъ и еще два ученика жили со мною на одной квартирѣ, и какъ я былъ старше ихъ лѣтами, то они и называли меня «отаманомъ».

В. 22) Не извѣстно ли вамъ, сверхъ предложеннаго въ предыдущихъ вопросахъ, еще что-либо о Славянистахъ, ихъ тайномъ обществѣ и замыслахъ?

О т. Сверхъ всего, что я объяснилъ, я больше ничего не знаю. Художникъ Тарасъ Шевченко.

II.

Протоколъ конфронтаціи Шевченка
з Андрузькимъ 15 травня 1847 р.

»Андрузскій говорилъ: Шевченко былъ неумѣреннымъ представителемъ Малороссійской партіи въ Славянскомъ обществѣ, которая имѣла цѣлю возстановить Гетманщину, если возможно отдѣльно, а если нельзя, то въ Славянщинѣ; впоследствии меньше нападалъ на Ляхозъ и былъ непрочь отъ Славянины; онъ всѣхъ монархистовъ называлъ подлецами; побуждалъ къ большей дѣятельности Славянское общество; предположеніе Славянистовъ издавать журналъ на Славянскихъ или, по крайней мѣрѣ, на Русскомъ и Малороссійскомъ языкахъ, съ отъѣздами Шевченки изъ Кіева приостанавливалось, а съ возвращеніемъ его оживлялось; Шевченко изъ Малороссійскихъ Гетмановъ перевозносилъ Мазепу и на вечерахъ у Костомарова читалъ пасквильные стихи. Андрузскій при дальнѣйшихъ объясненіяхъ, показалъ, что заключеніе о принадлежності къ Славянскому обществу онъ вывелъ только изъ того, что Шевченко былъ знакомъ со всѣми Славянистами.

Георгій Андрузскій.

Шевченко отвѣчалъ: Шевченко, сознаваясь въ сочиненіи имъ дерзкихъ и возмутительныхъ стиховъ, во всемъ прочемъ совершенно отвергъ показанія Андрузскаго.

Тарасъ Шевченко.

10.

Знанія Шевченка на військовому слідстві 1850 р.

Вопр. п. 1 - й. Какъ тебя зовутъ, чей ты сынъ, какъ твоя фамилія, сколько имѣешь отъ роду лѣтъ, изъ какого званія приходишь, какой вѣры и исповѣданія, не исповѣди

и у святаго причастія бываешь ли ежегодно, присягалъ ли на вѣрность службы Е. И. В., извѣстны ли тебѣ военноуголовные законы, на службѣ или до оной не былъ ли подъ судомъ, слѣдствіемъ и за что именно?

Отвѣтъ на п. 1-й. Зовутъ меня Тарасъ Григорьевъ Шевченко. Бывшій крѣпостной крестьянинъ, а потомъ Императорской Академіи художествъ художникъ. Отроду мнѣ 40 лѣтъ. Исповѣданія православнаго, на исповѣди и у святаго причастія бывалъ ежегодно. На вѣрность службы Его Императорскаго Величества не присягалъ. Военно-уголовные законы мнѣ извѣстны. Въ службѣ съ 1847-го года іюня мѣсяца числа не помню. Подъ слѣдствіемъ и подъ судомъ не былъ. А до службы былъ художникомъ, за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ, по разсмотрѣнію дѣла въ собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, въ 3-мъ отдѣленіи, былъ комфирмованъ рядовымъ на службу съ правомъ выслуги.

Во пр. п. 2-й. 1) Котораго мѣсяца и числа 1847 г. прибылъ ты въ линейный Оренб. бат. № 5, до котораго мѣсяца и числа 1848 года состоялъ въ баталіонѣ на лицо. 2) Какія изъ вышепоказанныхъ писемъ 1847/48 г. г. и безъ означенія чисель и мѣсяцевъ и годовъ получены тобою въ Орскѣ до командированія на Раимъ. 3) Чрезъ кого получалъ письма, если черезъ почту, то чрезъ какую почтовую контору, а ежели черезъ частныхъ лицъ, то объясни ихъ имена, фамиліи, званіе и мѣстожительства или службы. 4) На письма, полученныя въ Орскѣ, когда на какое отвѣчалъ и кому, также объясни ихъ имена, какъ сказано о тѣхъ, отъ кого получалъ письма. 5) Чрезъ кого отсылалъ отвѣты чрезъ почту или частныхъ лицъ объясни подробно, какъ вышесказано. 6) Извѣстно ли было начальникамъ, у которыхъ ты состоялъ въ командѣ въ 5 бат., и кому именно, какъ о получаемыхъ тобою письмахъ, такъ и объ отвѣтахъ, тобою писанныхъ. Ежели начальники объ этомъ знали, то требовали-ли письма и отвѣты на разсмотрѣніе, не получалъ ли ты отъ кого позволенія писать отвѣты и не былъ ли кто при семъ свидѣтелемъ?

Отвѣтъ на п. 2. 1) 1847 года іюня 9-го прибылъ въ г. Оренбургъ и назначенъ въ батальонъ № 5-го, котораго

числа прибыль въ к. Орскъ не помню, гдѣ и находился до 11-го мая 1848 года. 2) Сколько могу припомнить, письма, получаемыя мною въ к. Орской были отъ княжны Варвары Репниной, живущей въ настоящее время въ Одессѣ, отъ Андрея Лизогуба, помѣщика Черниговской губерніи и уѣзда. Письмо же отъ 18-го февраля 1848 года отъ неизвѣстнаго, судя по времени, должно быть получено въ к. Орскъ, но вѣрно не помню, какъ это письмо, такъ и второе отъ неизвѣстнаго, полученное мною на походѣ въ Раимъ отъ Г. Бутакова. Я полагаю письма эти принадлежать Федору Лазаревскому, служащему въ Оренбургской пограничной комиссіи. Предположеніе мое я основываю на томъ, что писемъ я безъ подписи ни отъ кого не получалъ. Письмо отъ 9-го декабря 1847 года отъ Чернышева, служащаго въ Оренбургскомъ казачьемъ войскѣ урядникомъ, получено мною въ к. Орскъ, но вѣрно не припомню. И еще письмо отъ Александры, которой фамилія Псѣль, живущей въ Полтавской губ. Переяславскаго уѣзда, села не помню. 3) Письма были адресованы на мое имя, и получалъ я черезъ Орскую почтовую станцію, чему можетъ быть свидѣтель подъ присягою Орской почтовой станціи смотритель. 4) Отвѣчалъ же я дѣйствительно двумъ лицамъ: княжнѣ Варварѣ Репниной и Андрею Лизогубу, прочія же письма оставлялъ безъ отвѣта. 5) Отвѣты посылалъ я чрезъ почтовую станцію отъ своего имени. 6) О перепискѣ моей начальству я не объявлялъ, полагая, что писать и получать письма обыкновенныя мнѣ не запрещено, что мнѣ и объявилъ словесно начальникъ штаба корпуса жандармовъ при объявленіи комфирмаціи. Особеннаго же позволенія писать отвѣты не получалъ и свидѣтелей при писаніи отвѣтовъ не было.

В о п р. п. 3 - й. 1) Въ 1848 году котораго числа и мѣсяца ты командированъ на Раимъ для прикрытія транспортовъ, въ чьемъ вѣдѣніи во время похода находился и подъ чью команду поступилъ по прибытіи на Раимъ, а изъ онаго когда командированъ былъ на Аральское море и, по окончаніи навигаціи, когда возвратился на Раимъ, въ чьемъ вѣдѣніи состоялъ во время нахождения въ командировкахъ

и при переходахъ. 2) Какія изъ писемъ 1848 года и безъ означенія чиселъ и годовъ получены тобою во время похода на Раимъ, въ Раимъ, на Аральскомъ морѣ и по возвращеніи съ онаго въ Раимъ, чрезъ кого получены, когда, съ кѣмъ и кому отосланы отвѣты, и зналъ ли кто о письмахъ и отвѣтахъ изъ бывшихъ твоихъ начальниковъ, имѣешь объяснить съ такою же подробностью, какъ требуется о письмахъ во 2-мъ пунктѣ.

Отвѣтъ на п. 3-й. 1) 1848 года 11 маія командированъ я для прикрытія транспорта, слѣдующаго въ Раимское укрѣпленіе съ переводомъ въ Батальонъ № 4 подъ командою штабсъ-капитана Степанова. По прибытіи въ Раимское укрѣпленіе поступилъ я подъ команду капитанъ-лейтенанта Бутакова, при которомъ находился въ продолженіи двухъ навигацій на Аральскомъ морѣ при описной экспедиціи и подъ его же капитанъ-лейтенанта Бутакова командой возвратился въ городъ Оренбургъ. 2) Со времени выступленія моего изъ к. Орска въ продолженіи 1848 года я получилъ на зимовкѣ на Косъ-Аралѣ одно письмо отъ Андрея Лизогуба чрезъ адъютанта № 4-го баталіона Александра Лисюкова и при письмѣ записку отъ чиновника Оренбургской пограничной комиссіи Михайла Александрійскаго. На письмо и записку я не отвѣчалъ.

Во пр. п. 4-й. 1) Котораго года, мѣсяца и числа отправился съ Раима и прибылъ въ Оренбургъ въ вѣдѣніи капитанъ-лейтенанта Бутакова. 2) Когда получалъ письма 1850 года и не получалъ ли въ Оренбургъ писемъ безъ означенія чиселъ и годовъ, чрезъ кого получалъ и отсылалъ отвѣты, объясни согласно требованію во 2-мъ пунктѣ. 3) Не былъ ли кто изъ начальства въ Оренбургѣ извѣстенъ о веденной тобою перепискѣ. — При написаніи отвѣтовъ о письмахъ объясни подробно по пунктамъ званіе тѣхъ лицъ, отъ которыхъ получены тобою письма безъ подписи фамилій.

Отвѣтъ на п. 4-й. 1) 1849 года 10-го октября подъ командою капитанъ-лейтенанта Бутакова отправился я изъ Раимскаго укрѣпленія и прибылъ въ г. Оренбургъ того же года 1-го ноября. 2) Въ г. Оренбургѣ получилъ я одно

письмо 1849 въ декабрь, числа не помню, отъ Андрея Лизогуба, на которое отвѣчалъ. 1850 года получилъ я два письма съ Оренбургской почты отъ художника Чернышева, находящагося при Императорской Академіи Художествъ, и отъ Сергѣя, на которыя не отвѣчалъ. Письмо, подписанное Сергѣемъ, принадлежитъ чиновнику Левицкому, находящемуся при Оренбургской пограничной комиссіи, на которое я не отвѣчалъ по нелѣпому его содержанію. Но я остаюсь увѣреннымъ, что г. Левицкій по чистой правдѣ при спросахъ долженъ показать, что на безсмысленныя его фразы и общій смыслъ письма я никогда ничемъ не подавалъ ему ни причины, ни права. Полученныя же письма, мною необъясненныя, гдѣ и когда получилъ по долго прошедшему времени я не могу припомнить.

В. п. 5. Относительно отобранныхъ у тебя стиховъ, пѣсень и рисунковъ, обязываешься показать: 1) Стихи, показанные подъ №№ 23 и 24, твоего-ли сочиненія, въ какомъ году и мѣсяцѣ и гдѣ они тобою писались, при комъ ты ихъ писалъ или объявлялъ, что стихи твоего сочиненія: съ такою же подробностію объясни, 2) о сочиненныхъ тобою на малороссійскомъ языкѣ стихахъ и пѣсняхъ и, 3) о времени и мѣстѣ, когда и гдѣ и при комъ рисованы тобою карандашомъ рисунки. въ двухъ книжкахъ сказанные?

От. на п. 5. 1) Стихи подъ названіемъ Святая вода — сочиненіе дѣвицы Александры Псѣль, полученные мною при письмѣ въ к. Орской 1847 года, на которое я не отвѣчалъ. 2) Стихи и пѣсни на малороссійскомъ нарѣчій моего сочиненія, а записанные мною во время бытности моей въ Кіевской, Каменецъ-Подольской и Волынской губерніяхъ, какъ пѣсни народныя, 1846 года и по разсмотрѣнію возвращены мнѣ изъ 3-го отдѣленія Собственной Его Величества канцеляріи. Рисунки, находящіеся въ этихъ книжкахъ, рисованы большею частью въ Малороссіи въ 1845 году и нѣсколько въ 1849 году на Аральскомъ морѣ по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова, какъ гидрографическіе виды, копіи съ которыхъ поступили къ описанію береговъ Аральскаго моря.

В. п. 6. Послѣ отъѣзда изъ Оренбурга капитана-лей-

тенанта Бутакова, во время состоянія твоего въ вѣдѣніи прапорщика Корпуса Штурмановъ Поспѣлова, имѣлъ ли ты какія-либо къ исполненію по службѣ порученія до отправленія твоего изъ Оренбурга въ крѣпость Орскъ.

Слѣдователь подполковникъ Чигирь.

От. на п. 6. Находясь въ вѣдѣніи прапорщика морскихъ Штурмановъ Поспѣлова, я не могъ исполнять никакихъ порученій по службѣ по причинѣ болѣзни глазами, что извѣстно доктору Майделю, меня пользовавшему.

Показавъ все по истинной справедливости, осмѣливаюсь покорнѣйше просить начальство принять въ милостивое разсмотрѣніе, что Высочайшая воля, воспрещающая мнѣ писать и рисовать, мною не нарушена, какъ въ отвѣтахъ я показалъ. Нѣсколько гидрографическихъ рисунковъ нарисованы мною по приказанію капитана-лейтенанта Бутакова для картъ, составленныхъ при описаніи береговъ Аральскаго моря. Въ отношеніи же писать я разумѣлъ, что это запрещеніе относится къ сочиненіямъ или разсужденіямъ, не дозволеннымъ законами; на этомъ основаніи въ 1847 году писалъ я изъ к[рѣпости] Орской къ начальнику штаба корпуса жандармовъ, осмѣливаясь покорнѣйше просить Его Превосходительство оказать мнѣ милость ходатайствомъ о дозволеніи мнѣ рисовать портреты и пейзажи. Письмо это служить доказательствомъ незнанія моего о запрещеніи писать къ роднымъ и знакомымъ обыкновенныя письма. Во всѣхъ письмахъ, мною писанныхъ съ 1847 года по настоящее время, которыя могутъ быть вытребованы на разсмотрѣніе, начальство изволить усмотрѣть, что не содержится въ нихъ ни одного выраженія, подающаго сомнѣніе къ нарушенію извѣстной мкѣ Высочайшей воли, которая со дня объявленія мнѣ конфирмаціи и по сей день, призываю въ свидѣтели Бога, видящаго чистоту моихъ помышленій, свято была мною сохраняема.

[Черезъ усі 6 сторінок, де вміщені зізнання, написано]:

Къ симъ отвѣтнымъ пунктамъ рядовой линейнаго оренбургскаго баталіона № 5

Тарасъ Шевченко руку приложилъ.

Увѣщеваль Орской крѣпости священникъ
Петръ Тимашевъ.
Допрашиваль слѣдователь подполковникъ Чигирь.

11.

Портфель съ моими рисунками получилъ обратно изъ
третьяго отдѣленія Его Величества Канцеляріи.
1859 Т. Шевченко.
Генваря 29.

12.

Въ Совѣтъ Императорской Академіи Художествъ
Художника Академіи Тараса Шевченка.
Прошеніе.

Получивъ званіе Художника въ 1844 году, съ того
времени я постоянно занимаюсь гравированіемъ на мѣди.
Представляя на благоусмотрѣніе Совѣта двѣ гравюры моей
работы; одну съ картины Рембранта изображающую
притчу о виноградарѣ и дѣлателяхъ. Другую
съ картины Соколова Пріятели.

Покорнѣйше прошу Совѣтъ Императорской Академіи
Художествъ удостоить меня званія Академика, если мои
работы будутъ признаны удовлетворительными, или же
дать мнѣ програму для полученія сего званія.

Художникъ Тарасъ Шевченко.

1859 года
Апрѣля 16 дня.

13.

Въ Правленіе Императорской
Академіи Художествъ, Художника Тараса Шевченка
Прошеніе.

Покорнѣйше прошу Правленіе Императорской Ака-
демїи Художествъ, видать мнѣ видъ на проѣздъ въ Губер-
ніи: Кіевскую, Черниговскую и Полтавскую, срокомъ на
пять мѣсяцевъ, для поправленія здоровья и рисованія этю-
довъ съ натуры. Художникъ Т. Шевченко.

1859 года
Маія 5 дня.

Обьясненіе Академіи Художествъ Академика Тараса Шевченка данное на основаніи предписанія Г. Военнаго Кіевскаго, Подольскаго и Волынскаго Генераль-Губернатора, чиновнику особыхъ порученій, коллежскому совѣтнику Андреевскому августа 6 дня 1859 года.

Изъ Петербурга пріѣхаль я въ Кіевскую губернію съ цѣлю повидаться съ родственниками и пріобрѣсти не-большой кусокъ земли, гдѣ бы можно было водвориться на постоянное житѣльство. Когда нашель я желаемое мѣсто между Городомъ Каневомъ и селомъ Пекари въ имѣннй помѣщика Парчевскаго, то взявши у управляющаго имѣніемъ его, Вольскаго, въ мѣстечкѣ Межиричи, землемѣра, отправился туда, чтобы отмѣрять землю сколько надобно. Это случилось между 10 и 13 числ. іюня¹⁾. Землемѣръ взявши съ собою двухъ рабочихъ, имена коихъ упомянулъ, пріѣхаль на мѣсто, но не успѣлъ онъ кончить измѣренія, какъ пріѣхаль къ намъ братъ управляющаго и привезъ съ собою родственника землемѣра какого-то Козловскаго въ фракѣ и бѣлыхъ перчаткахъ, увидѣвъ такого франта среди горъ и лѣсу, я невольно захохоталь и долго еще продолжалъ подсмѣиваться надъ нимъ; замѣтивъ же, что онъ не умѣеть отвѣчать на шутку шуткою, я попросилъ у него извиненія, и окончивши работу, пригласилъ его закусить подъ липу.

Здѣсь же находились и два рабочіе, и вѣроятно слышали нашъ разговоръ но сколько они его понимали не знаю, потому, что мы разговаривали по польскій [sic!], рабочіе эти изъ села Пекарей крестіане помѣщика Парчевскаго.

Во время завтрака г. Козловскій завель со мной какой-то богословскій разговоръ на польскомъ языкѣ; чтобы прекратить этотъ разговоръ, я ему сказаль по русскій [sic!] что теологія безъ живого Бога не въ состояннй создать даже этого липового листка, и при этомъ вырваль листокъ съ липы и показаль ему. Козловскій замолчалъ, минутъ нѣсколько спустя онъ обратилъ ко мнѣ съ вопросомъ на русскомъ

¹⁾ Помилково замѣсть: «іюля». Р е д.

языкъ: какъ я думаю о матери Иисуса Христа. Подобный вопросъ меня смутилъ и не зная, какъ ему отвѣчать на него, я въ свою очередь его спросилъ, что онъ самъ думаетъ о Пречистой Дѣвѣ. Онъ такъ долго искалъ отвѣта, что я, не дождавшись его, въ нетерпѣиіи сказала: передъ Матерью, родившею намъ Спасителя, который пострадалъ и умеръ за насъ на крестѣ, мы всѣ должны, какъ истинные христіане, благоговѣть, иначе, если бы она не родила Его, она была бы обыкновенная женщина. На другой день выѣхалъ я изъ мѣст. Межиричи въ Городыщенскій заводъ господъ Яхиенка и С[и]миренка, прогостивши у нихъ сутки поѣхалъ я въ мѣстечко Корсунъ и въ село Кириловку Звенигородскаго уѣзда для свиданія съ моими братьями оттуда возвратился я опять въ мѣстечко Межиричи, чтобы лично условиться съ помѣщикомъ Парчевскимъ о покупкѣ земли, но не дождавшись его, выѣхалъ изъ онаго мѣстечка въ село Пекари, а оттуда, перебравшись черезъ Днѣпръ, пошелъ я въ с. Прохоровку Полтавской губерніи къ бывшему профессору и рѣктору Университета Св. Владимира господину Максимовичу; не дошедши нѣсколько шаговъ до его саду, меня догналъ становой приставъ съ [sic!] мѣстечка Мошны Кіевской губерніи съ нѣсколькими десятниками и тысяцкимъ и арестовавъ меня, привезъ въ оное мѣстечко не объяснивши причины, по какому праву онъ это сдѣлалъ, на другой день поутру въ квартирѣ станового увидѣлся я съ Черкасскимъ исправникомъ и жандармскимъ офицеромъ, которые мнѣ сказали, что будто бы я въ м. Межиричи въ нетрезвомъ видѣ богохульствовалъ, — при этомъ находились тутъ же и еще какихъ-то два чиновника. Меня это такъ изумило и разсмѣшило, что я не нашелъ нужнымъ объясняться съ ними; когда же жандармскій офицеръ сказалъ, что онъ донесетъ объ этомъ Кіевскому Генераль-Губернатору, то я тутъ же просилъ его взять меня съ собою въ Кіевъ, такъ какъ онъ въ тотъ же день отправлялся туда, — въ чемъ онъ мнѣ отказалъ, якобы за неимѣніемъ мѣста въ экипажѣ. На другой день, то есть 18 іюля былъ я препровожденъ въ гор. Черкасы, гдѣ нѣсколько дней просилъ господина исправника, чтобы онъ отпустилъ меня на честное слово въ Кіевъ, но онъ отказалъ мнѣ въ моей просьбѣ. Тогда я на-

писаль письмо къ вышеупомянутому жандармскому офицеру Кржижицкому, въ которомъ изложилъ все, что и теперь излагаю, предложивъ, что онъ покажетъ мое письмо Его Сіятельству генераль-губернатору Кн. Васильчикову. Исправникъ же получивъ предписаніе Кіевскаго Гражданскаго Губернатора, отправилъ меня съ соцкимъ въ Кіевъ. Не увѣряю, но предполагаю, что вся эта исторія, произошла въ слѣдств[іе] безсилн[аго] мщенія г. Козловскаго. Если не будетъ принято во вниманіе мое показаніе, то прошу въ удостовѣреніе справедливости сказанного мною здѣсь сдѣлать строгое разслѣдованіе.

Академикъ Т. Шевченко.

Къ сему присовокупляю, что брать управляющаго Вольскаго и землемѣръ были тутъ же, но въ разговорѣ не участвовали. Имени землемѣра не припомню. Не знаю также, чиновникъ ли онъ или просто шляхтичъ. Фамилія его Жилинскій, а лѣ[тъ] ему будетъ за пятьдесятъ.

Академикъ Т. Шевченко.

Обьясненіе отобралъ Коллежскій Совѣтникъ Андреевскій.

15.

[Прохання до Голови Цензурнаго Комітету, Куратора Петербурзької Шкільної Округи гр. І. Д. Делянова].

Получивъ Высочайшее соизволеніе для проживанія въ столицѣ, но нуждаясь въ дневномъ пропитаніи, покорно прошу Ваше Превосходительство дозволить мнѣ новое изданіе моихъ сочиненій, напечатанныхъ въ царствованіе почившаго въ Бозѣ Государя Императора Николая I, подъ заглавіемъ Кобзарь и Гайдамаки, которыхъ екземпляръ при семъ прилагается. Такъ какъ обѣ эти книжки составляютъ бібліографическую рѣдкость, то позвольте просить, по минованіи въ нихъ надобности, возвратити ихъ мнѣ.

Т. Шевченко.

[23 грудня 1858 р.].

ПОЯСНЯЛЬНІ СТАТТІ

ДВІ АВТОБІОГРАФІЇ Т. ШЕВЧЕНКА.

I.

У книзі 2-й петербурзького часопису «Народное Чтеніє» 1860 р. з'явився автобіографічний нарис Шевченка в формі листа до редактора цього часопису О. О. Оболонського.

1860 рік був у Росії роком загостреної боротьби за емансипацію селян-кріпаків: більш ліберальні та демократичні кола громадянства використовували тоді всі засоби, борючись за прискішення реформи та за більш її справедливе, на користь селян, переведення. В той час Шевченко був одною з найпопулярніших постатей у Петербурзі: осяяний німбом політичного мучеництва, оточений пошаною й любов'ю земляків, що його мало не на руках носили, був він предметом загальної уваги й зацікавлення, як найталановитіший представник поневоленої кріпацької маси, як яскравий символ скритих у ній безмежних можливостей.

Отже не дивно, що Оболонському, редакторові народнього часопису досить радикального напрямку, прийшла думка використати в боротьбі за емансипацію селянства особисту долю Шевченка, як проречистий аргумент. Можливо навіть, що сама думка ця вийшла з більш широких літературно-громадських кол, та що Оболонський був лише виконавцем збірної волі товаришів пера. Разом з тим був це початок акції, що зокрема мала завдання — прискіпити та полегшити справу визволення з кріпацтва братів поета — Йосипа та Микити й сестри його Ярини.

Автобіографічний лист Шевченка наробив шуму й викликав різні відгуки. Передрукували його в кількох російських та польських часописах. Товариство допомоги пи-

сьменникам та вченим (т. зв. «Літературний фонд»), до якого належали всі найвидатніші літературні сили тодішньої Росії, на внесок І. С. Тургєнєва розпочав акцію в справі визволення з кріпацтва сестри та братів поета, що були кріпаками дідича-поляка В. Фльорковського. Комітет товариства 21 березня ухвалив звернутися до цього пана з листом і просив його, як власника сестри та братів свого «улюбленого товариша» і «знаного всій Росії поета», подати умови, на яких Фльорковський згодився б одпустити їх на волю.

Фльорковський у своїй відповіді письменникам писав, що згоджується дати особисту волю сестрі й братам поета, але не може навіть за гроші виділити їм орної землі, і відкладав цю справу аж до часу остаточного переведення земельної реформи. Потім Фльорковський опублікував це своє листування в «Кієвскомъ Телеграфѣ», де розпочав полеміку з Шевченком з приводу окремих уступів його автобіографії, що ними поет зачепив «вельможну шляхту» та досить зідливо викпив форми «протегування» нею української народности.

Тоді Шевченко теж опублікував у «Народномъ Читаніи» (ч. 5) свій лист до Фльорковського і, «дякуючи» дідичеві за запропоновану його братам та сестрі особисту волю, просив визначити умови «справжнього» визволення близьких йому людей — призначити останню ціну за їх орні та садибні ґрунти. Від обговорювання питання про історичну роль шляхти Шевченко свідомо ухилився, коротко ствердивши, що це справа критики, дозвільної полеміки і безплідних суперечок. Моральна перемога була не за рабовласником-плантатором, а за поетом, що сам колись був кріпаком-рабом.

Громадське значення всіх цих виступів було дуже велике. Популярність Шевченка ще більше зросла, і восени того самого року він був предметом грандіозних демонстративних овацій на вечорі, де, деклямуючи свої твори, виступали найславніші письменники, а серед них і Шевченко.

Усі довідалися, що великого українського поета

і знаного маляра-мистця колись вільно було якомусь панові бити різками, і що талановитого хлопця треба було купити за гроші, щоб дати йому волю та право на людську гідність, та що сестра його й брати ще й досі — кріпаки.

II.

50 років ніхто не знав, що автобіографічний лист поета, який викликав голосні відгуки, як ще один тяжкий акт обвинувачення проти кріпацького права, не був у цілому твором Шевченка. В 1909 році проф. Д. І. Яворницький опублікував оригінал-автограф шевченкового автобіографічного нарису разом із цінним додатком до нього — листом П. Куліша до П. І. Зуйченка. Ще 1885 р. Куліш подарував Зуйченкові цей автограф, а посилаючи його в згаданому листі, розповів адресатові, що автобіографія Шевченка в тому вигляді, в якому вийшла з-під його пера, залишилася в його, Куліша, архіві, а текст тої, яку українське громадянство протягом більше 50-ти років приймало за автентичну Шевченкову, був зрадагований і доповнений Кулішем. З листа цього довідуємося, що Шевченко, «не бувши в стані» написати свою автобіографію «так, як би хотілось», звернувся за поміччю до Куліша і віддав йому свій рукопис, а той «...написав від його імені те, що в „Народномъ Читеніи“». В дальших уступах свого листа до Зуйченка Куліш наводив кілька прикладів, що мали свідчити про «вузьку вченість» Шевченка. Кинутий Кулішем у листі до Зуйченка вираз «не бувши в стані» міг би і справді когось перекопати, коли б автограф автентичної Шевченкової автобіографії не спростовував того, що розповів Куліш.

Властива автобіографія Шевченка в тій формі, в якій вона вийшла з-під пера поета — це закінчений твір¹⁾ з ціл-

¹⁾ Куліш назвав її «недокінченою». Проф. Яворницький, публікуючи її, написав, що вона «нескінчена поетом і обривається прямо на півфразі, де не поставлено навіть ані жадного знака припинки». Читач легко може перекопатися, що і Куліш, і Яворницький помилялися. Правдою є лише те, що після дати Шевченко не поставив крапки.

ком виразними властивими Шевченкові стилістичними прикметами, і твір цей треба визнати за твір високої мистецької вартости. Правда, що коли б його надрукувати так, як він був написаний Шевченком, то читач би переконався, що це — нескорегована чернетка, написана за одним разом, і що поет ніколи потім не доторкнувся до неї пером: у ній залишилися всі огріхи неухважного писання нашвидку — пропуски, правописні помилки та браки в пунктуації, але коли їх виправити, то перед нами буде викінчений і глибоко продуманий твір; перетканий тонкою іронією та дотепом.

Коли вздуматися в цей маленький нарис, переглянувши уважно рядок за рядком, то, не помиляючись, можна прийти до висновку, що Шевченко, вже в процесі праці, оповідаючи про найважливіші моменти свого життя, відчув, що про свою життєву кар'єру не зуміє розповісти так, щоб написане пропустила цензура. Там, де він оповідав епопею свого молодечого життя — про свою шкільну науку, про те, як «по світі блукав та людей шукав, щоб добру навчили», він із властивим собі «незлобієм» обернув у жартовливе оповідання свої овіяні смутком молодечі шукання; з болем у серці оповів про те, як його бив дідич, але коли дійшов до опису дальших, повних ще більшого трагізму моментів свого життя — арешту, царського присуду, заслання і специфічних умов, що з ними було związane його перебування в столиці по повороті, то нехтуючи тим, що мав писати для часопису, і що твір його має пройти через цензуру, почав кпити з тої державної системи, що як лиха мачуха, зламала його повне найкращих надій та перспектив життя: як умів, мовляв, так і написав, — робить з цим, що знаєте. Він занадто добре знав російські цензурні скорпіони, щоб думати, що так і надрукують усе, що писав. А писав і про донос студента Петрова на кирило-методіївських братчиків, і про своє та своїх товаришів заслання «без суда і слідства», і про нелюдську царську заборону «писати и рисовать», що була не карою, а дикою помстою царя-фельдфебеля, вкінці ж тричі поглулумився також і над нібито новою та ліберальною системою Олександра II-го, при якій йому «всемилостивѣйше

повільно быть подъ надзоромъ полиціи въ столицѣ и займаться своимъ художествомъ»; згадав також, як він у 1859 році «щасливо» повернувся з Петербургу до Академії (в той час, коли всі добре знали, що його на Україні заарештували і звідти вислали), а вкінці з убищою іронією назвав «прогресом» те, що цензура ліберального царя викинула десятки сторінок з його вже легально надрукованих за Миколи I творів. Автобіографічний нарис під пером поета обернувся в гострий політичний памфлет, персякнутий не лише гіркою іронією, але й злобною насмішкою над деспотично-кріпацьким режимом Росії.

Написати його інакше Шевченко не зміг, органічно не був у стані, а знав, що опублікування такого твору — річ неможлива. Пішов до свого друга, досвідченого журналіста — до Куліша, пішов порадитися та з просьбою про поміч. Сам ніколи не був публіцистом, а вже на езопівській мові то й зовсім не знався. Куліш допоміг приятелеві, і треба сконстатувати, що з-під його пера вийшли першорядної літературної вартости додатки: вступ до автобіографії та її закінчення — глибоко продумані і виконали потім свою публіцистичну роль. При цьому Куліш трохи вистилізував спомини поета з дитячих літ та додав уступ про сучасних представників «вельможної шляхти», якого теж не бачимо в автентичному тексті Шевченка. Все те, що не могло пройти через цензуру, Куліш з автобіографічного нарису Шевченка викинув, та зате додав проречисті слова: «Скільки літ загублених! Скільки квіток зівялих!». Поміч і послуга Куліша були цілком нормальною справою при відносинах, що лучили обох письменників.

Отже автентичний автобіографічний нарис Шевченка категорично спростовує твердження Куліша, що Шевченко «не був у стані» виконати завдання, яке йому дав Оболонський: Шевченко «не був у стані» розповісти про своє життя так, щоб написане перейшло через цензуру, та не зумів вкласти своє оповідання в публіцистичні рамки, а може й свідомо не зробив цього, маючи намір дритягти до помочі в цій справі того самого Куліша або когось іншого, більше в таких справах досвідченого. Зрештою і сам Куліш не знайшов способу й слів, щоб оповісти про те, про

що тоді не вільно було оповідати: компромісова реторична фраза про загублені літа та зівялі квіти не могла заступити викинутих з нарису нецензурних уступів.

Немає сумніву в тому, що Куліш, перередаговуючи Шевченкову автобіографію, сам дуже добре розумів, що становище Шевченка в цій справі — безпорадне, і вже напевне не був тоді тої думки, що причина тої безпорадності — «вузенька вченість» Шевченка. Сам же Куліш у своїх споминах підкреслював широку й всебічну самоосвіту Шевченка. Так само добре розумів тоді Куліш і психічний стан приятеля. Недурно ж він вклав у його уста фразу: «Коли ви прочитаєте ці рядки, то, сподіваюся, виправдаєте почуття, від якого в мене стискається серце й дубіє рука». Можливо, що ці слова — автентичні Шевченкові, що їх він сам сказав Кулішеві, коли вручав йому накиданий на швидку нарис.

Хто знає Куліша, той не здивується, що він пізніше, в 1885 році, наклепав на Шевченка. Розчарований в усьому та всіх, ізольований в національному та громадському житті, хоробливо-амбітний і заздрісний, він шукав причин своєї душевної драми скрізь і в усьому, лише не в прикрих прикметах власної психічної організації. Зокрема його дратував і цілком виводив з рівноваги культ Шевченка на Україні, що зростав і ширився з кожним роком, коли Кулішева популярність з кожним роком зменшувалася. Куліш не проминув ні одної нагоди, щоб публічно не zareагувати на це та так чи інакше не «принизити» Шевченка. Отже не дивно, що й у листі до Зуйченка, даруючи цьому збирачеві автографів рукопис Шевченкової автобіографії, він спробував іще раз кинути тінь на постать того, чияму генієві заздрило усе своє життя.

Редакційну працю Куліша над своєю автобіографією Шевченко авторизував: вона з'явилася в пресі за його підписом. Можливе й те, що Шевченко прийняв не всі Кулішеві додатки та зміни, і що остаточний текст листа до Оболонського був результатом їх спільної праці: свідків, мабуть, не було, бо ніхто ніде не залишив про цей цікавий момент своїх споминів, і ми можемо лише робити про це здогади.

III.

В автобіографії Шевченка, що з'явилася в «Народномъ Читеніи», є один уступ, що звертає на себе особливу увагу, — це уступ про «цивілізаторів задніпрянської України — поляків» — «про вельможну шляхту» та її сучасних поетові представників.

Можна категорично ствердити, що коли навіть ініціатива додати цей уступ (в черновій редакції його нема) належала й Кулішеві, то Шевченко цілком його апробував. Уже 22. IV. 1860 р. поет писав своякові Варфоломеєві: «Чи получив ти сьогоднішню другу книжку «Народнаго Читенія»? Там єсть моє письмо до редактора, — воно вже перетлумачене і надруковане в польських газетах. Прислухайся, що пани і полупанки на це письмо казатимуть». Отже Шевченка особливо цікавило те, як польські дідичі на Україні реагують на його виступ.

Перекладчик Шевченка на польську мову і перший його польський критик Леонард Совінський назвав уступ, про який мова, „wyrażnem szyderstwem“. Дідич Фльорковський, власник братів та сестри Шевченка, спробував був розпочати полеміку з Шевченком на тему польсько-українських відносин взагалі і твердив, що становище кріпаків на Правобережжі «сносное» (себто «можливе»). Але треба об'єктивно ствердити, що в устах бувшого кріпака-раба повний сарказму закид на адресу «вельможної шляхти» був не тільки психологічно, а й з погляду політичного зовсім умотивований і оправданий, а що ще важніше — був він теж у повній згоді й з думкою тих поступових польських кругів, що дійсно прагнули направи польсько-українських відносин.

Автобіографічний лист Шевченка був актом обвинувачення проти рабовласництва взагалі, коли ж зокрема торкнувся й польського рабовласництва на Україні, то цим підкреслював подвійну ненормальність цього явища: адже ж на польській етнографічній території рабовласництво давно було скасоване, а на Литві, Білорусі та на Україні воно існувало, і магнати та взагалі дідичі польської національності, що мала глибоку культурну традицію, вміли

якось погоджувати цю суперечність із своїм сумлінням синів цивілізованої нації. По 1831 році вся польська еміграційна демократична преса констатувала ті згубні наслідки, що їх виворює в польсько-українських відносинах такий стан речей, і не жалувала закидів на адресу «вельможної шляхти», значно гостріших, ніж ті, що під ними підписався Шевченко. В 1859 р., якраз рік перед опублікуванням автобіографії Шевченка, паризький орган генерала Мерославського „Przeglądu rzeczy polskich“, власне згадуючи про Шевченка, писав про «кричущу суперечність», яку вбачав у тому, що польська шляхта на Україні «захоплювалася літературними героями — тими от Небабами, Сірками, Нечаями та Некрасами», а разом із тим їх потомків Грицьків та Іванів тримала коло гною в оборі, а часто навіть і била. Можна навіть здогадуватися, що ця польська стаття саме й навела Шевченка та Куліша на думку цю «кричущу суперечність» ще й з українського погляду підкреслити. 1859—1860 роки — це час, коли Шевченко був у близьких відносинах з поляками, своїми бувшими товаришами з заслання — З. Сераковським та Е. Желіговським (А. Совою). Желіговський видавав у 1859 р. часопис „Słowo“, до редакції якого Шевченко близько стояв, і який мав спеціальне завдання — пропаганду скасування кріпацтва на чужоплеменних землях історичної Польщі. Отже не дивно, що польські друзі Шевченка поспішилися перекласти на польську мову і вмістити в польських газетах автобіографію поета: вони робили це, добре розуміючи, що оборона позиції, зайнятої Шевченком, дасть ліпші наслідки для справи дальших взаємовідносин між двома народами, ніж оборона рабовласниками-поляками цивілізаційної ролі шляхти на Україні.

Література: Письмо Т. Шевченка в редакцію [автобіографічний нарис в редакції П. Куліша]. „Народное Чтение“, 1860. ч. 2. — Д. І. Яворницький: Матеріяли до біографії Т. Г. Шевченка. Катеринослав. Року Божого 1909 [там і лист П. Куліша до П. І. Зуйченка, і факсиміле автентичної автобіографії]. — Примітки до III та IV томів Творів Ш-ка, вид. ВУАН. — Листи Т. Шевченка- X т. наш, вид. (Варшава, 1935) та примітки до них. — О. Копицький: Т. Шевченко-Грушівський, т. II, Львів, 1901. — С. Бфремов: Поет і плантатор (Збірник „Шевченко та його доба“, ч. 1, 1925. ДВУ.)

Павло Зайцев.

ШЕВЧЕНКО-ДРАМАТУРГ.

З «Журналу» Шевченка, з його листування, з автобіографії та автобіографічних оповідань знаємо, що наш поет дуже любив театр, — був, як тепер кажуть, театралом. Його захоплення театром заходило так далеко, що він кілька разів брався писати пєси для театру, написав і видрукував театральну рецензію, приятелював із акторами, театральними діячами, можливо, що сам виступав в аматорських виставах, ба навіть після заслання мав роман із молоденькою акторкою. Проби пера Шевченка в драматичній творчості відносяться до років 1841—1844, коли Шевченко був уже на волі, жив у Петербурзі, студіював в Академії Мистецтв і був досить близько заприятельований з артистів — із Семеном Артемовським-Гулаком, автором кількох українських опер (у тому числі «Запорожця за Дунаєм»), а з театральних діячів — із поліглотом Ельканом, що частенько свої переклади пєс на російську мову примочував на сцені Александринського театру. Дуже можливо, що, належачи до найближчого товариства Шевченка, цей самий Елькан міг намовляти Шевченка до писання пєс, обіцяючи, що завдяки його зв'язкам виставлять їх на Александринській сцені. Це тим більше ймовірно, що Елькан був із тих людей, що «де не посій, там уродяться», і сучасники характеризують його, як «хлестакова». Не виключене також, що Шевченко, як «улюблений учень-товариш» свого вчителя Брюлова, міг використати відповідні впливи приятеля Брюлова — Кукольника, що був у ті часи найславнішим російським драматургом.

Так чи інакше, а в згаданому часі Шевченко кілька разів звертався до писання драматичних пєс. У науковій літературі панує думка, що всі свої пєси Шевченко писав мос-

ковською мовою. Більшість дослідників гадає, що писав Шевченко свої пєси по-московському під впливом російської критики, що ганила його українські твори за «мужичу мову». Думається, що таке пояснення стимулів Шевченка до писання по-московському не має під собою тривких підстав, і правдоподібніше думати, що Шевченко писав свої пєси по-московському для того, щоб їх було виставлено на Александринському театрі, про що він безперечно мріяв, а в одному листі до Кухаренка навіть писав, як про факт, що одна з його пєс «...По-московському. Буде на театрі після великодня».

Але чи правда, що всі свої пєси Шевченко писав по-московському? До нас дійшла в цілості лише одна Шевченкова пєса — «Назар Стодоля», і та в українському тексті, та зберігся ще невеликий порівнюючи уривок із драми «Никита Гайдай», справді в тексті московському. Отже Шевченко робив спроби писати пєси по-московському. Чи задовольняли ці спроби поета? Чи доводив він ці спроби до кінця, чи, написавши частину пєси, кидав працю, незадоволений — це інша річ, а що спроби писати московські пєси робив, це — факт незаперечний. Але в науковій літературі панує думка, що Шевченко всі пєси писав по-московському, в тому числі й «Назара Стодолю», і вже пізніше переклав цю драму на українську мову. От це твердження нам видається дуже сумнівним. Хто перший висловив думку, що Шевченко написав оригінал «Назара Стодоля» московською мовою, сказати тепер тяжко, але вже 40 років тому така думка була загально прийнята. О. Кониський, працюючи над біографією Шевченка в початку 90-х років минулого століття, уважав це за річ настільки загально знану, що лиш мимохідь завважив: «„Назар Стодоля“ се та сама, що потім надруковано її по-українськи в перекладі самого автора». Так само це твердження не викликає ніякого сумніву у Ю. Тиховського, у П. Руліна та інших. П. Рулін твердить категорично, що Шевченко написав п'ять пєс по-московському. Про «Назара Стодолю» він пояснює: «Назар Стодоля» — п'ята вже зряду драматична спроба Шевченка, російська, як і всі попередні. Далеко заносився уперед своїми мріями Шевченко, пишучи Кухаренкові, що пєса «буде на театрі

після великодня». Ні справи цензурного комітету, ні «архів дирекції імператорських театрів» не дають на це доказів. Російською мовою «Назар Стодоля» [так] і не побачив сцени в оригіналі Шевченковому; почали цю пєсу виставляти в провінції українською мовою, і тільки згодом з'явилися переклади її на російську мову... Шевченків російський рукопис існував ще 1862 року (що його згадував Куліш — «Основа», 1862, кн. IX, стор. 4), але з того часу й згадки про його з'явилися».

У цих словах П. Руліна є кілька помилок. Перша та, що «Назара Стодолю» ніби почали виставляти в провінції; виставили «Назара Стодолю» мабуть таки в Петербурзі по-українському на Різдво 1844 р. в медичній академії українці аматори (може на різдвяних вакаціях після нового року, однак не пізніше перших днів січня 1845 р.). Друга помилка та, що він шукає доказів для перших вистав «Назара Стодоля» в справах цензурного комітету. Цензурний комітет було в Петербурзі засновано тільки в 1865 році, а театральні справи з сорокових років треба розшукувати в «Ленинградском Отделении Центрального Исторического Архива», куди перейшли справи цензурні при «Третьемъ Отдѣленіи». Третя помилка Руліна та, що ніби Куліш в «Основі» говорить, що мав у руках російський оригінал «Назара Стодоля», бо в дійсності Куліш каже, що мав переклад на російську мову першої і третьої дій «Назара Стодоля». Очевидно, Куліш у 1862 році ще не сумнівався в тому, що оригінал «Назара Стодоля» було написано по-українському. Четверта помилка Руліна та, що він уважає «Назара Стодолю» за п'яту драматичну спробу Шевченка, тоді як не може бути й мови більше як про чотири таких проби. Нарешті, помиляється Рулін, кажучи, що ця проба була російська «як і всі попередні». Твердження про «всі попередні» висить у повітрі вже хоч би через те, що про одну з них — драму «Данило Рева» взагалі не знаємо, якою мовою її написано. Шевченко тільки одним один раз про неї згадує в листі до Кухаренка з дня 30. IX. 1842: «Скомпонував я ще одну драму чи трагедію в трьох актах, зоветься «Данило Рева», не знаю, що ще з неї буде, бо ще і сам не читав...» Сам П. Рулін признає, що це «твір, про

який знаємо тільки з двох рядків цього листа...». Але в цих рядках ні словом не згадано, якою мовою цей твір написано. Звідки ж твердження, що її написано по-російському? Назва в кожному разі українська, бо не міг Шевченко не знати, що по-російському такий заголовок читався б «Данила Рьова», і дуже сумнівно, щоб таку немилозвучну назву Шевченко дав своєму творові, та ще й у російській мові. Навпаки, можна думати, що ця «драма чи трагедія» «Данило Рєва» — ніщо інше, як той самий «Назар Стодоля», лише з переміненою назвою героя з менш звучної на більше звучну й гарнішу для сценічної вимови. Що Шевченко міняв імена дієвих осіб у «Назарі Стодолі» підчас опрацювання твору, це ми знаємо з вищезгаданої замітки Куліша. Героїня драми спочатку називалася «Лукія», а пізніше Шевченко переробив на «Галя», так само міг переробити й імя героя «Данило Рєва» на «Назара Стодолю». Все, що ми знаємо про «Данила Рєву», якраз відповідає «Назарові Стодолі»: це — теж «драма чи трагедія» і так само має три акти. Розуміється, відомості наші про «Данила Рєву» замалі, щоб твердити щось рішуче, але можна з великою ймовірністю припускати, що драма «Назар Стодоля», про яку згадки з'являються тільки з лютого 1843 р., в 1842 році мала ще назву «Данило Рєва».

Зате з п'яти назов драматичних творів Шевченка, що дійшли до нас, дві назви: «Невѣста» і «Никита Гайдай» напевне відносяться до того самого твору; в цьому не може бути ніякого сумніву. По-перше, Шевченко сам пише до Квітки 8. XII 1841 р.: «Це, бачте, пісня з моєї драми «Невѣста», що я писав до Вас, трагедія «Никита Гайдай». Я перемайстрував її в драму». П. Рудін каже про «малозрозумілість цієї фрази» і дуже хиткими доказами силкується довести, що це два зовсім різні твори. Але нічим не може пояснити, навіщо Шевченкові писати, що він «перемайстрував» трагедію в драму. Нам лист Шевченка, навпаки, в цьому місці здається зовсім добре зрозумілим і ніяких сумнівів щодо правдивості не викликає. Але до цього можна додати, що коли ми уважно прочитаємо уривок із драми «Никита Гайдай», що зберігся до наших часів, то помітимо, що цей уривок дуже пророчистий, що в ньому якраз фігурує на-

речена («невѣста») Микити Гайдая, шлюб якої відкладається через якісь інтриги, та що, очевидно, коло цього моменту й зав'язується трагічний вузол. Отже назва «Невѣста» більше відповідає змістові драми, ніж назва за іменем головного героя. Таким чином не маємо ніякого сумніву, що «Невѣста» і «Никита Гайдай» це те саме, і тому, хоч до нас дійшло п'ять назов драматичних творів Шевченка, то в дійсності ми можемо говорити тільки про чотири твори¹⁾. А коли приймемо, що «Данила Реву» теж Шевченко «перемайстрував» у «Назара Стодолю», то тоді зостанеться тільки три проби драматичних Шевченка: перша — «Назар Стодоля» — драма в трьох актах по-українському, що дійшла до нас, друга — «Никита Гайдай» по-російському, що від неї дійшов до нас лише уривок (можливо, що до неї відноситься й пісня з «Невѣсты» «Три дара», надрукована в «Молодику» Бецького, як це припускає Єфремов); третя — це драма «Слѣпая красавица», про яку Шевченко писав до Квітки 8. XII. 1841: «Я ще одну драму майструю — назоветься «Слѣпая Красавица». Не знаю, що з неї буде...». Ледве чи багато «намайстрував» Шевченко цієї драми, бо вже через 9 місяців 30. IX. 1842 він писав до Кухаренка, що скінчив поему «Слѣпая», над якою, як це можна думати, чимало працював, і ця праця йому тяжко давалася: «Переписав оце свою «Слѣпую» та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом». І далі: «Не хочеться, дуже не хочеться мені дрюкувати «Слѣпую», але вже не маю над нею волі. Та цур їй! А обридла вже вона мені!...». Трудно думати, щоб Шевченко переробив викінчену, або бодай в плані розроблену драму «Слѣпая красавица» на поему «Слѣпая». Ця велика поема зовсім не має ні в конструкції, ні в викладі, особливо в першій частині, ніяких натяків на те, щоб припустити, що вона перероблена з драми. Далеко природніше припустити, що Шевченко, хоч і задумав драму «Слѣпая красавица», але сю-

¹⁾ Сам Рулін у 1925 р. тримався нашої думки, бо писав, перелічуючи драматичні спроби Шевченка: «мелодрама «Невѣста» (збереглася в уривку під назвою «Никита Гайдай»)». Див. у Збірнику 1 «Шевченко та його доба», ДВУ, 1925 — статтю Руліна «Шевченко і театр».

жет цей у нього вилився в поему «Слѣпая». Козачковський, що бачився часто з Шевченком, будучи в Петербурзі в кінці 1841 року і на початку 1842, згадує, що Шевченко читав йому «прекрасную повѣсть въ стихахъ „Слѣпая“, написанную кипучимъ вдохновеннымъ стихомъ». Виходило б з того, що вже з самого початку 1842 року, якщо не раніше, у Шевченка була поема «Слѣпая», над якою він працював, а не над драмою. Правда, до свідчень Козачковського треба ставитися обережно, бо він свої спогади про це своє перебування в Петербурзі писав більше, ніж по 30-х роках і, очевидно, деталі міг забути й переплутати. В кожному разі поема «Слѣпая» була викінчена і, хоч не була надрукована за життя поета, все ж до нас дійшла в цілості, від драми ж «Слѣпая красавица» не збереглось нічого, і можна сумніватися, чи пішла ця драма в виконанні далеко далі від задуму. Чи був навіть план цієї драми вироблений, — можна сумніватися, бо план поеми «Слѣпая» до драми ніяк не підходить.

Таким чином застається одинока драма Шевченка «Назар Стодоля», драма українська, що не тільки дійшла до нас, але яку вже виставляли правдоподібно аматори в Петербурзі в 1844 році, й яка з того часу не сходить з репертуару українського театру от уже скоро сто років. Про цю драму панує погляд, що оригінал її написано по-російському та що це драма слаба. Що до першого твердження, то воно більше ніж сумнівне. Дослідники доказів на таке твердження не приводять або ніяких, або, як Ю. Тиховський, посилаються на слова Шевченка в листі до Кухаренка з кінця лютого 1843 р., або, як П. Рупін, на той самий лист та на свідчення П. Куліша в «Основі» в примітці до тексту друкованого там уперше «Назара Стодоли». Але коли ми приглянемося докладніше до згаданого листа Шевченка, то побачимо, що відповідний уступ із нього можна різно розуміти. В листі сказано: «Скомпановавъ ще я маленьку поему Гамалія, дрюкують у Варшаві. Як видрюкують, то пришлю. І Назара Стодолу драма въ трьохъ актахъ. По московському. Буде на театрі після великоднѣ» т. III акад. видання, стор. 15). Отже як розуміти це місце? Чи: «Скомпановавъ ще я... І Назара Стодолу драма въ трьохъ актахъ. По московському». Чи: «По московському. Буде на театрі після великоднѣ». Стиль

Шевченка в цьому місці листа уривчастий, лапідарний. Думка, очевидно, бігла швидше, ніж перо на папері. Скінчивши ділову частину листа, Шевченко лаконічними реченнями повідомляв Кухаренка про біжучі справи. Навіть найдокладніша знайомість із стилем Шевченкової мови нічого нам не допоможе, і треба признатися, що обидва розуміння тексту однаково можливі. В першому випадку треба признати, що Шевченко дійсно написав «Назара Стодолю» московською мовою, в другому випадку можна думати, що Шевченко написав драму «Назар Стодоля», яка буде на театрі «по-московському», отже можливо в московському перекладі і можливо не автора, а іншої особи. На це проливає певне світло свідчення Куліша в примітці до тексту «Назара Стодолі», друкованого в «Основі». Описавши український рукопис «Назара Стодолі», писаний не тільки рукою Шевченка, а й рукою іншої особи, Куліш оповідає, що вкупі з цим рукописом зберігався також і «переводъ „Назара Стодоли“ на в.-русскій языкъ (второй актъ его потерянь). Въ зтомъ переводѣ, послѣ словъ Назара к ъ Галѣ (въ концѣ): «О мое сердце! доля моя!»... пьеса оканчивалась убієніємъ Хоми и готовностью к ъ смерти Игната; но это мѣсто потомъ перечеркнуто, и рукою автора написанъ конецъ сообразно украинскому подлиннику¹⁾, съ небольшими отмѣнами...». Отже Куліш не тільки вважав український текст за оригінал («подлинникъ»), а в російський текст за переклад, але, як видно, цей переклад написаний був чужою рукою, а Шевченко своєю рукою додав тільки нову редакцію кінцевої частини пєси згідно з її українським текстом. Таким чином ми бачимо, що нема незбитих доказів для досі загально прийнятого твердження, що оригінал «Назара Стодолі» Шевченко написав по-російському, а було, мабуть, якраз навпаки. Отже, щоб винести остаточний присуд у цій справі, треба звернутися до безпосереднього аналізу тексту «Назара Стодолі», докладно перестудіювати стиль мови і з цього постаратися зробити висновок: чи мова в своєму стилі має характер оригіналу, чи перекладу з мови російської. Не ризикуючи висловлювати свого присуду щодо про-

¹⁾ Підкреслення наше.

заїчного тексту, мусимо сказати, що ті пісні, що не вставлені з етнографічних матеріалів, але є творами Шевченка в стилі народніх пісень, справляють вражіння неоднакове. Оскільки не віриться, щоб була перекладом з російської мови пісня Галі в першому акті: «Гой, гоя, гоя! Що зо мною, що я» (див. на стор. 24), то навпаки, один принаймні з куплетів пісні Стехи в другому акті ніби скидається на те, що первісно міг звучати по-московському:

»Той почне говорить,
Той сережки сулить,
Кого знаю,
Привітаю,
Хто сережки дарить«.

Але без основного аналізу ми не ризикуємо робити остаточні висновки. Увага Куліша, що російський переклад мав інший кінець, ніж український оригінал, свідчить про те, що цей переклад зроблено з редакції старшої від того українського тексту, що зберігся. Але що цей текст не є первісним оригіналом Шевченка, видно з того, що він навіть не ввесь писаний рукою автора, а очевидно є текстом переписаним. Дати, що стояли на цьому тексті: з початку (18 = X. 24 = 44) і на кінці (18 = XI. 9 = 44), що їх наводить Куліш у вищезгаданій замітці, ніби свідчать про те, що текст цей спеціально приготовлювано для аматорської вистави на Різдво 1844 р. з якогось давнішого тексту, може з Шевченкового черновика. При розгляді драми «Назар Стодоля» з погляду сценічного мимоволі насувається вражіння, що драму конкретно писано для Александринського театру, принаймні головні ролі її ніби спеціально пристосовані до особливостей таланту трьох головніших тодішніх трагічних акторів того театру. А саме роля Назара ніби пристосована до сценічних засобів В. Каратигіна, роля Гната — для Брянського (що вже мав замолоду в своєму репертуарі ролю українською мовою в «Казекъ-стихотворецъ» кн. Шаховського) і роля Хоми — для Толчанова-батька, що був славним актором на ролі «Злочинців», а в сорокових роках почав старітися й переходити на ролі «батьків». Але присто-

совання драми для виконання на Александринському театрі ще само по собі не свідчить про те, що драму писано російському, бо на Александринському театрі в тих часах нераз виставляли пєси і українською мовою. Цих вистав було значно більше, ніж нараховує П. Рудін у своїй праці «Драматичні спроби Шевченка». Коли «Назар Стодоля» — та сама драма, що й «Данило Рева», то це був би швидше аргумент, що оригінал скомпоновано по-українському.

З мистецького погляду «Назара Стодолю» оцінюють, як драму невдалу, але така оцінка нам видається дуже несправедлива, а засновують її на недоладному й невмотивованому фіналі цієї драми, де лукавий батько героїні Хома несподівано кається та вирішує йти в ченці замолювати свої гріхи. Розуміється, це кінець — мелодраматичний, невмотивований, кінець, що псує драму. Але з вищенаведеної замітки Куліша ми знаємо, що первісно такого штучного кінця не було. Його приробив Шевченко пізніше. Чому? Відповідь на це можна дати зовсім категоричну без ризику помилитися. Це Шевченко напевне мусів зробити на вимогу цензури. Цензура того часу не дозволяла до вистави драматичних творів, у яких під кінець не були б покорані блуди і не «торжествувала добродѣтель». Цензор з мотивів «моральних» не міг дозволити, щоб закохана пара героїв пєси заснувала своє щастя на вбивстві батька, хоч би й «двучинного», як його характеризує автор. Тут Шевченко мусів або скоритися цензорові, або втратити надію на виставу «Назара Стодолі» на сцені. А для цієї останньої мети Шевченко драму й компонував і, розуміється, на компроміс для проведення її на сцену мусів піти. Ми знаємо, як знущалась тодішня російська цензура над Лермонтовим, і скільки разів той мусів переправляти фінал свого «Маскараду», аби тільки цензура дозволила його до вистави. І зрештою фінал драми Лермонтова вийшов зовсім незугарний. Ми знаємо, що фінал «Бориса Годунова» у Пушкіна, цебто знана ремарка: «Народъ безмолвствуетъ», — належить не Пушкінові, а цензорові, що перекреслив ремарку автора і вписав цю свою, бо не вважав за можливе пропустити драму, що кінчалась би сценою народнього обурення. Щось подібне сталося і з Шевченком.

Отже невмотивованого фіналу, цієї може самотньої хитби в шевченковій драмі, ми не повинні брати під увагу, оцінюючи драматургічний талант Шевченка. Коли ж уважати, що цю драму в оригіналі Шевченко написав по-російському, то треба констатувати, що це була найкраща в сорокових роках минулого століття оригінальна драма російською мовою. Драматичні твори Пушкіна, Грібоєдова, Гоголя, Лермонтова з'являлися в попередніх десятиліттях; твори Островського в дальших десятиліттях, а в сорокових роках, коли російські драми та трагедії постачали Кукольник, Полевой, Загоскін, Ободовський, Розен та інші казенно-патріотичні письменники, твори яких давно зійшли із сцени, то ні один із них своїми мистецькими якостями не дорівнює «Назарові Стодолі». Коли ж припустити, що «Назара Стодолю» написано по-українському, то мусимо констатувати, що після смерті Котляревського ні один із сучасних письменників не дав драматичного твору, що дорівнював би цій драмі. Історично-побутової песи такого класика української літератури, як Стороженко, — «Гаркуша», історичних драм такого освіченого письменника, як Костомарів, навіть побутових драм Квітки, Кухаренка та інших не можна й порівнювати з «Назаром Стодолею». Навіть пізніші історично-побутові твори Кропивницького (доречі всі перероблені з чужих сюжетів, а не оригінальні), такі історично-побутові драми І. Тобілевича, як «Сербин» («Лиха іскра поле спалить і сама щезне») слабші за «Назара Стодолю». Навіть кращі твори Тобілевича, як «Бондарівна», «Гандзя» тощо ледве чи перевищують драматичний твір Шевченка. Цей твір витримав суд найсуворішого судді, яким є час, і от уже скоро сто років, як не сходять із репертуару українського театру. А коли яка песа продержалася в репертуарі сто років і з репертуару далі не сходять, то легковажити сценічно-мистецькій якості такого твору не доводиться.

Отже з усієї драматичної творчості Шевченка до нас дійшли: українська драма «Назар Стодоля» та уривок з російської драми «Никита Гайдай». Редакція академічного видання творів поета обстоює той погляд, що це — лише частина Шевченкової драматичної творчості, і що Шевченко написав п'ять драм російською мовою. Ми вже довели вище,

що їх було не більше, ніж 4, а можливо, що й лише 3. Але також цілком можливо, що Шевченко, як драматург, написав лише те, що до нас дійшло, цебто драму «Назар Стодоля» по-українському та уривок із трагедії «Никита Гайдай» по-московському.

Література: Твори Т. Шевченка, т. III (Друкування), вид. ВУАН, К., 1929. — Том X нашого вид. (Варшава, 1935.) — Примітки П. Руліна до листів III-ка в згаданому т. III акад. вид. (стор. 420 та 449-50). — О. Конпський: Тарас Шевченко—Грушівський, хроніка його життя, т. I, Львів, 1898, стор. 116. — Ю. Тиховський: Велико-руська мова в творах III-ка („Українська Хата“, 1910, I, стор. 34—46). — П. Рулін: Драматичні спроби III-ка (Збірник „Тарас Шевченко“, К., 1921, стор. 97-106. — П. Рулін: Шевченко і театр (Збірник „Шевченко та його доба“, К., 1925, т. I.)

Д. Антонович.

ПОЕЗІЇ ШЕВЧЕНКА РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ.

I.

Першими відомими нам віршами Шевченка, написаними російською мовою, були ліричні діалоги та пісні в драмі «Никита Гайдай», другим хронологічно російським поетичним твором — драма «Слѣпая красавица», над якою поет працював у грудні 1841 р. і яку в кінці вересня 1842 р. остаточно переробив у поему та переписав. У той час Шевченко або продав її якомусь видавцеві, або передав редакторові якогось часопису, бо 30 вересня 1842 року писав Я. Кухаренкові, що «вже не має над нею волі». Проте вона ніде не вийшла тоді друком, і по 2^{1/2} роках Шевченко знову заходжувався її видати, про що й сповістив кн. В. Репніну листом, що не зберігся, але з відповіді княжни на цей лист знаємо, як вона тішилася, довідавшись про це поетове рішення¹⁾. Одначе і на цей раз поема не вийшла у світ. Аж у 1886 році опублікувала її «Кіевская Старина», при чому видала її текст із помилками та перекрученнями, і аж у 1912 році знайшов я автограф «Слѣпой» у члена київської «Старої Громади» Є. С. Трегубова. Це був той самий автограф, з якого видрукувала текст поеми редакція «Кіевской Старини», звідки він і дістався до рук Трегубова. Я опублікував поправки до тексту «Кіевской Старини», і тепер текст поеми можна вважати за усталений.

Із згаданого вже листа кн. Репніної довідуємося теж, що до поеми була ще присвята, але невідомо кому. Присвяту цю княжна називала «прекрасною» й казала поетові,

¹⁾ «Отже, Ви зважуєтеся друкувати „Слѣпую“, — як я тішуся» (лист з 19..VI. 1844 р.).

що вона «гармоніруєть съ содержаніємъ милой Оксаночки» — себто, що зміст її був у гармонії із змістом поеми. Автограф «Слѣпой» був також у Репніних, але чи то від них одержала його редакція «Кіевской Старини», чи десь дістала інший — невідомо. Є. С. Трегубов не памятав його історії.

Така зовнішня історія цього твору.

Внутрішня історія поеми дуже цікава, бо звязана з питанням про те, чого саме Шевченко, вже видруккувавши «Кобзаря» та «Гайдамаки», почав писати поезії також і російською мовою.

Усі видатніші українські письменники перед Шевченком свідомо писали і по-українському, і по-російському: і І. Котляревський, і Г. Квітка-Основяненко, і Є. Гребінка та інші. Шевченко навпаки — свідомо й довго не хотів писати по-російському.

Зараз по виході «Кобзаря» російська критика на чолі з Белінським напалася на Шевченка за те, що він пише по-українському. Українську мову поета російські критики називали і мертвою («несуществующей»), і «штучною», і «посованою», твори — повними «вувльгарних і сороміцьких виразів». Так само дісталося йому, як і Квітці, і за «мужицький» зміст його творів.

На це вже в заспіві-присв'яті до «Гайдамаків» Шевченко дав цілком виразну та сміливу, повну й особистої, й національної гідності відповідь. Цю відповідь він дав і тим критикам, що писали про нього, і тим, від яких чув особисто негативні осуди та поради писати по-російському, і тим, що їх нову критику на свій новий твір передбачав. Панове критики — так представляв це читачам Шевченко — нічого б не мали проти того, коли б він російською мовою розказував «про свої гетьмани»:

«А то дурень розказує
Мертвими словами
Та якогось там Ярему [отже «мужика»]
Веде перед нами».

Ніякої України нема («Од козацтва, од гетьманства — Високі могили — Більш нічого не осталося»), мова її мертва, і щоб здобути славу та гроші, треба писати «про Матрьошу,

про Парашу...» і т. інш. і, звичайно, по-російському (а не «мертвими словами»). На це Шевченко відповідав:

»Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте!.. Кричить собі, —
Я слухать не буду!»

Отже здавалось би, що питання про мову він остаточно вирішив. Було це написане 7. IV. 1841 р., а через 8 місяців він уже посилає Квітці «кацапські вірші своєї роботи», пісню з «Никиты Гайдая» — драми, де власне чужою мовою «розказує про свої гетьмани», та сповіщає Квітку про те, що працює над новим російською мовою писаним твором — драмою «Слѣпая красавица». Про перший твір, щоправда, сам висловлюється зневажливо: «Коли доладне що, то дрюкуйте, а коли ні, то закурить люльку, коли люльку курите», а про нову свою драму каже: «Боюсь, щоб не сказали москалі: „mauvais sujet“, бо вона, бачте, з українського простого бити. Ну, та цур їм, москалям». Отже все тут, на перший погляд, неясне, все повне суперечностей.

Минув рік, і Шевченко пише (30. IX. 1842) Я. Кухаренкові: «Переписав оце свою «Слѣпую» та й плачу над нею: який мене чорт спіткав, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом¹⁾. Лихо, брате-отамане, єйбогу лихо! Це правда, що окрім Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому! Мене тут і земляки, і не земляки зовуть дурним; воно правда, але що я маю робить? Хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом? Що нам робить, отамане-брате, прать проти рожна чи закопаться заживо в землю? Не хочеться, дуже не хочеться мені дрюкувати «Слѣпую», але вже не маю над нею волі. Та цур їй! А обридла вже вона мені!»

¹⁾ Підкреслення самого Шевченка.

Коли вже про свої вірші з «Никиты Гайдая» він сам висловлювався зневажливо, то про «Слѣпую» залишив виразне свідoctво, що написав її, «щоб не казали москалі, що я їх язика не знаю». Мовляв, коли думаєте, що не вмію здобути собі слави, пишучи по-російському, то помиляєтесь: от вам драма в віршах, от маєте поему. Пішов за голосом амбіції: власне хотів показати, що вміє, коли схоче¹⁾. Амбіція та — це й було те «щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому!». Розуміти це так, що Шевченко був завагався, що готовий був стати російським поетом, нема ніяких підстав. Аджо ж, обіцяючи вже в 1843 р. Г. Тарновському прислати «по-московському скомпоновану» поему, він одночасно писав (25. I. 1843): «Зовуть мене ентузіястом, сиріч дурнем. Бог їм звидить! Нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то м'ені більше нічого і не треба. Нехай собака лає, вітер рознесе». І це писав уже після нової, ще лютішої атаки московської критики на «Гайдамаки». Критику ту називав тепер гавканням собачим, а раніше «словом, брехнею підбитим». Вона його ні в чому не переконала: постановив і далі бути українським поетом, себто «прать проти рожна». Коли й були в нього вагання, то лише щодо того, чи слід, керуючись амбіцією, спростовувати брехливі твердження москалів, що він «уродуеть російській языкъ, поддѣльываясь подъ хохлацкій ладъ», показати російській критиці, що він, як казав О. Кониський, «спроможен писати і чужою мовою», «що російською мовою може він орудувати добре, що він знає її, тямить». Виступ його в російській поезії — це був лише дебют. Але Шевченко потім, як ми бачили, жалував, що й на цей дебют пішов, кажучи: «який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом». Зрештою в самій поемі підкреслив, що лише дебютує в чужій російській поезії. Вітаючи рідний український полудень, казав:

¹⁾ Порівняй пізніше сказане у «Сні» (1844 р.): «Так як же ти й говорить не вмієш по-здешньому?» — «Та ні, кажу, говорить вмію, та не хочу».

»Осенній полдень, полдень ясний!
 Какъ друга юности любя,
 Чужими звуками тебя
 Позволь привѣтствовать, прекрасный!».

Оповідав, що в чужій йому й ворожій Росії зазнав тільки розчарувань та страждань, що вже тільки на звуки рідної мови реагує його заледеніле серце:

»Я трепеть сердца навсегда
 Оледениль въ снѣгахъ чужбины,
 И только звуки Украины
 Его тревожатъ иногда».

Казав, що звуки рідної української мови єдиний лік на його душевні терпіння, що та мова — мова його молитов:

»...сердца тяжкіе недуги,
 Какъ благодатною росой,
 Врачую ими и молюся,
 И непритворною слезой
 Съ моею Украиной дѣлюся».

Але Україна не відгукалася на його спів-плач:

»Но глухо все въ родномъ краю!
 Я тщетно голосъ подаю, —
 Мнѣ эхъ нѣту изъ дубровы
 Моей козачки чернобровой:
 Тамъ все уснуло! Пустота
 Растлила сердце человекъ,
 И я на смѣхъ покинуть вѣкомъ —
 Я одинокій сирота».

Отже й у цьому зацитованому й розглянутому ліричному відступі, що ним Шевченко »сповідався кацапам«, він яскраво підкреслив, що ніколи не зраджував рідної мови, а одночасно чи з не найбільшою силою змалював трагедію свого ідейного й духового сирітства серед чужих та серед своїх.

Вагень щодо того, якою мовою треба писати, Шевченко не мав: не уродився ні кацапом, ні французом, а українцем, отже по-українському й писати мав. Відповідь

землячкові в «Сні»: «Вмію, та не хочу» та передмова до нового «Кобзаря» 1847 р. (див. у т. II) — цей маніфест свідомого українського письменника, закиди землякам у «Посланії», що всі мови словянські знають, «а своєї дасть-Біг» — все це остаточно стверджує виразність «язикової позиції» Шевченка.

Коли й пізніше (1844 р.) знову заходився друкувати «Слѣпую», то, очевидно, покинув усякі вагання: на своїй українській позиції стояв тоді непохитно, а сказати москалям своїм дебютом тверде слово дуже хотів — хотів і московською мовою дати «мужицький» сюжет. Змалював страшну трагедію двох кріпачок-українок і дику, страшну помсту божевільної дівчини насильникові — бунт доведеної до божевілья душі проти панської самоволі, джерело якої бачив у чужій і деспотичній російській самодержавній владі. Проте «Слѣпой» так і не надрукував, та й цензура напевно б її не пропустила.

II.

Оцінюючи «Слѣпую», як поетичний твір, доводиться відразу сконстатувати, що на цій поемі відбилися всі можливі впливи різних течій романтичного напрямку.

З композиційно-стилістичного погляду це найменш оригінальний твір Шевченка. І це зрозуміле: матеріал, з якого творить поет, це — мова. Шевченко взявся творити поему з чужого мовного матеріалу, — як слід не опанованого, органічно не засвоєного. Коли в його українських поезіях слова спливали під перо з глибин підсвідомости, коли образо-творчо-мовний матеріал, зібраний з безлічі знаних йому народніх пісень, лежав у мізку поета готовий у величезному запасі, то з нього творилися й пишні поетичні будівлі. Вже на заранні творчости, пишучи по-українському, Шевченко створив своєрідну українську романтичну поему, хоча багато в чому наслідував романтичну школу. Пишучи по-російському, орудував мовою, підпорядкованою вивченню, чужим — «черствим», як казав, словом. Отже, силою факту мусів більше наслідувати та позичати — і свіdomo, і несвіdomo.

З погляду композиційного «Слѣпая» наближається до «Катерини», але до поеми байронічного типу стоїть ближче, ніж «Катерина». У «Слѣпой» лірична манера оповідати — ще більше підкреслена й додержана у властивому байроністам деклямаційно-патетичному тоні. В ній особливо часто повторюються особисті ліричні дигресії автора, такі типові для «Безумной» російського поета Козлова, твори якого Шевченко добре знав, дуже високо ставив і деклямував у Репніних у той самий час, коли деклямував і свою «Слѣпую». Отже не дивно, що дослідник сюжету та стилю «Слѣпой» особливу увагу звернув на вплив Козлова, що виразно позначився на цій поемі Шевченка. Обмежимося таким прикладом:

У Козлова:

»Его хоромы опустѣли,
Широкій дворъ порось травой...«

У Шевченка:

»Опустѣли
Хоромы барскіе давно,
Широкій дворъ порось травой...«

Наведений приклад із початку «Слѣпой» відразу вводить нас у «романтичну лабораторію» Шевченкових поезій. Образ пустки — звичайний у романтичних лірико-епічних поемах. (Зустрічаємо його й у знаній Шевченкові поемі Лермонтова «Бояринъ Орша»). Перша половина поеми, оповідання сліпої матері про своє життя, — типова для байронічних поем сповідь героя або героїні. З інших характерних композиційних засобів кидається в очі «кільцева будова» поеми: починається вона й кінчиться тою самою піснею; типові для байронічних поем і діалоги, з яких складається в більшій частині друга половина поеми; чисто байронічний засіб — навмисне повторювання тих самих виразів, як напр.:

»У же въ объятяхъ казака,
У же за садомъ, за оградой,
У же на полѣ... воля... рай...«¹⁾

¹⁾ Пор. в поемі рядки 111—114, 317—319, 1075—76 та інші.

Давній свій мотив «покритки» Шевченко слідом за французькою романтичною школою (А. Мюссе, В. Гюго) заступає мотивом «коханки-наложниці», що його впровадив до російської літератури Боратинський.

У мотивах різних «страхіттів», що ними повна «Слѣпая», позначився загальний вплив романтиків «несамовитої школи» (*romans noirs*), що його репрезентували Жерар де Нерваль, Е. Сю та Бальзек і Гюго в молодості. Справді, бачимо в «Слѣпой» надзвичайне нагромадження «страхіттів»: пан убиває козака, потім гвалтує власну дочку, Оксана вбиває батька й божеволіє, спалює панський двір, гине в огні.

Мотив божевілля був одним із модних у романтичній школі, а особливо його любили російські романтики (Полевой, Козлов, Пушкін, Гоголь). Шевченкові цей мотив підходив тому, що давав змогу обернути невільника в невгамонного бунтівника. Дослідники шукали тут впливів Пушкіна (божевільна Марія з «Полтави»), Гоголя (танець Катерини з «Страшної помсти») і т. інш. Але з певністю можна ствердити, що над Шевченковою уявою панували образ Офелії з «Гамлета» та Гретхен з «Фавста». Зокрема вперше вказуємо на те, що пісні божевільної «Оксани» не лише загальним тоном та формою, але й окремими мотивами (кривавих та демонічних візій) безперечно відбивають на собі вплив останньої сцени 1-ої частини «Фавста» (Фавст у Гретхен у вязниці), сцени, яку Шевченко дуже високо цинив і якою захоплювався¹⁾.

«Слѣпая» була літературною вправою Шевченка в романтичному стилі. Позбавлена оригінальності, вона проте свідчить іще раз про надзвичайні здібності її автора, що навіть і чужим «черствим», неопанованим словом зумів дати сильні образи і знайти місцями справжній та щирий патос. Зокрема вдалися авторові пісні божевільної Оксани, бо вони — безсумнівний переклад з українських оригіналів. Увесь твір переповнений українізмами («въ гробу», «мой покою», «Оксано!», «въ ихъ я таю, въ ихъ тону», «мамо»,

¹⁾ Див. у «Художнику» — в т. VI та в «Журналі» — в т. IX за покажчиком під «Губер».

»третяя«, »пана... убито« й т. інш.), і з тонікою та ритмікою російського вірша Шевченко не скрізь дає собі раду.

Основний мотив »Слѣпой« — злочинну любов батька до дочки та божевілля героїні — Шевченко використав також у двох своїх українських творах — у »Відьмі« та в »Марині«¹⁾. Сюжет останньої дуже нагадує »Слѣпую«, але різниця в мистецькому оформленні — надзвичайна. Особливо яскраво це виступає в »Марині«, до якої поет повставляв окремі уступи з »Слѣпой«, лише трохи їх переробивши: не зосталося й сліду накинутих йому наслідуванням романтиків блідих уступів, штучних епітетів, що їх уживав у чужій мові, і т. інш. »Марина« — найсильніша, може, з Шевченкових поем, а образ божевільної в ній, як вирізьблений. Колишня вправа російською мовою придалася, як взірць того, як не треба писати: сила рідної мови знищила все, що було колись кволе, штучне, надумане, а передовсім — довге, розтягнуте. В »Марині« нема ні одного зайвого слова.

Людам, вихованим в сентиментально-романтичній традиції, »Слѣпая« подобалася. Гаряче вихваляла її кн. В. Репніна. Одначе й вона вказувала пізніше Шевченкові на композиційні недокладності в цьому творі.

III.

Восени 1843 р. Шевченко опинився в Яготині в домі князя Миколи Репніна.

Дочка князя — княжна Варвара, експансивна й егзальтована, глибоко перейнялася долею Шевченка, а конкретний випадок — тяжка образа, що її наніс поетові його бувший приятель дідич П. Лукашевич, дала княжні привід, щоб своє співчуття висловити надто яскраво: побачивши, як Шевченко плакав, вона, як сама оповідає, »цілувала його руку і готова була цілувати по ногах«. Співчуття княжни зворушило поета, а вона закохалася в ньому. Казала, що коли б Шевченко »схотів, то міг би бути вибранцем її душі«. Оточувала його опікою і, як уміла, старалася його витягти

¹⁾ Повторюється він — без божевілля — і в поемі »Княжна«.

з товариства людей, що бездільне життя своє заповнювали культом Бахуса, та втягти його в сферу релігійно-містичних настроїв.

Довідавшись раз про те, що Шевченко на одному весіллі «випив більше, ніж треба», княжна написала йому алегоричний лист: «Янгол-хранитель поета сумний літає над обважнілою від грішного сну його головою... Гаряча сльоза падає з очей янгола на серце поета, вона його пропалила й оновила: він не згине!...». Це було 9 листопада. Коли через кілька днів у товаристві, де був і Шевченко, всі раптом якось замовкли, у поета вирвалася звичайна в таких випадках фраза: «Тихий янгол пролетів!». Княжна ж відповіла: «Ви вмієте розмовляти з янголами, — розкажіть же нам, що вони Вам кажуть». Шевченко скочив з місця, схопився за перо й написав експромптом та подарував княжні присвяту до твору, що його обіцяв вручити їй пізніше. Це й була присвята до поеми «Безталанний», у пізнішій редакції — «Тризна». Кінчилася вона словами:

»Вашъ добрый ангель осьниль
 Меня безсмертными крылами
 И тихоструйными рѣчами
 Мечты о раѣ пробудиль».

Біограф Шевченка М. Чалий, знаючи про цей факт, прийшов до висновку, що поет написав свою «поему спеціально для княжни», щоб «зробити їй приємність». Звичайно це повторюють усі, що пишуть про Шевченка. Це твердження треба трохи поправити: Шевченко дійсно для княжни скомпонував цю поему, але в ній були фрагменти, що їх поет написав значно раніше. Коли Шевченко робив свої вправи в російському віршуванні — тоді, як писав «Гайдая» та «Сльлюю», у нього, очевидно, було чимало чернових нарисів ліричних мотівів, що їх бачимо і в драмі «Никита Гайдай», і в ліричних дигресіях у «Сльпой». Коли в атмосфері, що його оточувала в Яготині, у нього виникла думка вилити свою душу — розповісти своєму другові княжні, своїй названій сестрі, про свою душевну драму, йому вистарчило ті занедбані «вправи» звести

до купи, лише дечим доповнити: в них було вже висловлено багато переживань тою мовою, якою тільки й міг він до княжни звернутися — російською, бо української вона не знала.

Що висловлена вище думка — обґрунтована свідчить розбіжність у думках та настроях героя «Тризны»: Шевченко в поемі механічно сполучив свої давніші ліричні вправи російською мовою, де виразно звучали мотиви боротьби за правду й краще майбутнє, з повними покори мотивами, що повстали в психічній атмосфері яготинського палацу, просякнутій містицизмом та повною політичною пасивністю. Останні й були відповіддю на слова, якими княжна поета потішала: «людині потрібні вірє, надія й переконання, що, люблячи Бога, треба все терпеливо зносити». Вразливий, м'якої вдачі, він уперше чув такі слова від людини морально чистої та ще й у ньому закоханої і на деякий час, правда короткий, перейнявся цією новою для нього вірою.

Коли в ліричних уступах, що їх він привіз ще з Петербургу, він висловлював думку, що правда Божа — ідея Христової любови — для тиранів незрозуміла й чужа («сказать тиранамъ, — не поймутъ» — пор. pp. 237 до 256) і просив Бога благословить на боротьбу з ними, то в Яготині писав уже цілком інше: хотів «...рѣчью кроткой и смиреньемъ смягчатъ народныхъ палачей»; коли раніше проповідував боротьбу за народню справу, кликав інших «стать за добро и зло казнить», то тепер наділяв свого героя похвалами за те, що він «чиновъ и власти не казнилъ», себто не тільки не боровся за права батьківщини, а навіть не гудив влади. Ці повні ідеологічних суперечностей думки механічно об'єднав в ліро-поему, і сам тих суперечностей не помітив: робив це нашвидку, нервово, на короткий час піддавшись новим настроям. Така була, на нашу думку, генеза цього нового дебюту в російській поезії: за любов, за дружбу, за моральну підтримку він віддачувався своїй сестрі во Христі, розкриваючи їй свого «сердца раны» й змальовував свій оновлений духовий образ — знову покаяного грішника («снова ангель рая»).

Серед знайомих родини Репніних жива була традиція містичного масонства. Таким масоном-містиком був серед інших і О. Капніст, що мав вплив і на княжну, і на Шевченка¹⁾. Непевне Шевченко чимало чув у Яготині та взагалі в цих околицях про масонські братські організації. На самому початку й у кінці «Тризни» в описі братських сходин проступає образ традиційної масонської «аґапи» (трапези любови). Фактично до того часу Шевченко не належав ні до якої організації такого типу, якої образ створив у «Тризні» (люди, що їх він «братіями звалъ», що збиралися в окресленому числі і т. інш.). Образ цей не був ним органічно засвоєний, опертий на живих вражіннях, а тому, введений як мотив до твору, — зостався мертвий: друзі-брати нічого його героєві не можуть дати, він зостається чужий серед них, — як і давніше, духово самотній.

Душевної трагедії свого героя автор не вмотивував описами конкретних життєвих конфліктів. Відомо тільки те, що причиною його страждань і передчасної смерти була вічна самотність, розчарування в людях, брак особистого щастя — щасливої взаємної любови, свідомість неможливости бути корисним рідному краю, здійснити свої визвольно-революційні плани. Не зрозуміле зовсім і те, чому його героєм, що проповідує боротьбу за визволення народу, що вчить інших життя «пожертвовать отчизнѣ», сам цього навіть не пробує зробити. Правда, свою проповідь «общаго блага» він веде серед друзів-чужинців і на чужині, але що ж саме тримає його в чужому краї, чого він не вертається на укохану батьківщину, чого не веде і не пропагує там визвольної боротьби?

На це немає відповіді, і нізвідки її взяти. Можна лише здогадуватися, що Шевченко в петербурзьких фрагментах цієї своєї безперечно найбільш байронічної поеми описував не тільки свої петербурзькі переживання, але й той кінець, до якого, як він уявляв собі, довело б його даліше

¹⁾ Традиція ця жила теж у близьких до Репніних родинах Лукашевичів, Лизогубів, Гамаліїв та інш. Полтавські співробітники Репніна, його урядовці, коли він був генерал-губернатором Б. Гетьманщини, теж були масони (Новіков, письменник І. Котляревський та інші).

перебування на чужині — перебування бездіяльне в порівнянні з тими активними завданнями, що їх він і собі, і цілому сучасному поколінню українців ставив.

Серпанком таємничої мли овіяна постать героя «Тризны» і шлях його нещасливого життя¹⁾.

П. Филипович слушно сказав, що «це не поема в строгому розумінні, з окресленим сюжетом — скоріше великий ліричний вірш. У ньому багато неясности, недоговорености, чисто романтичних переходів від одної думки до другої, образи туманні, іноді майже загадкові». В основі поеми — переживання людини, що виросла в убогій сім'ї і сиротою мандрує за межами рідної землі. Герой «Тризны» «ужасною цїною уму познання купиль и дївство сердца сохранилъ». Друзі його любили всею душею, але він не поділяв ні з ким свого суму, чувся скрізь самотній, летів душею до батьківщини. В цих мотивах — багато автобіографічного.

П. Филипович, розглянувши досить докладно питання про відношення Шевченка до декабристів, хоче й у «Тризні» знайти відгуки симпатій поета до цих перших «апостолів-мучеників», як він їх називав. Декабрист кн. С. Волконський був рідним братом кн. Миколи Репніна, поет-декабрист К. Рилєєв — його небожем. У домі Репніних поет міг багато про них чути. Що Рилєєв мав вплив на Шевченка, як і на дальші покоління українських патріотів, у цьому немає сумніву. Але Филипович, знайшовши в «Тризні» кілька ремінісценцій з поем Рилєєва, пішов так далеко, що навіть в образі героя «Тризны» хоче бачити Рилєєва, але зовсім помилково: Шевченків герой гине без боротьби, а Рилєєв скінчив життя на шибениці. Так само й різні несвідомо запозичені Шевченком з мовної скарбниці російських поетів образіві речення можна знайти і в інших російських поетів. Филипович наводить, як приклад, часто повторювані в Рилєєва «любовь къ общественному благу», «общее благо» (у Шевченка: «...общее благо должно любовію купить»). Порівнює два такі уступи:

¹⁾ Шевченкову фразу про себе: «Байроническій туманъ онъ не пускалъ» треба розуміти так, що він відмежується від створених байроністами мізантропічних типів, що ставляться з погордою до оточення. Фраза ця ріже вухо читачеві, бо власне ціла поема по-байронічному «туманна».

У Рилєєва:

»Какъ должно юному герою,
Любя страну своихъ отцовъ,
Женой, дѣтями и собою
Ты ей пожертвовать готовъ«.

У Шевченка:

»...праздникъ жизни

Должно пожертвовать отчизнѣ,
Должно поставить подъ ударъ«.

Але в поета Е. Губера, знайомого Шевченка, в його «фавстівській» поемі «Антоній» знаходимо місце, що значно більше відповідає Шевченковій тираді:

»Что в этой жизни мнѣ? Нѣтъ! жертвовать собой
Для блага общаго въ порывѣ благородномъ

И смѣло умирать въ стремленіи свободномъ,
Своею жизнію чужую искупить...«.

Автім є в «Тризні» й справді цікаві (мабуть, несвідомі) запозичення з Рилєєва:

У Рилєєва:

»...вдали страны родной
Могу ль всегда быть равнодушень?
Рожденный съ пылкою душой,
Полезнымъ быть родному краю...«

(«Войнаровський»).

У Шевченка:

»Страдалъ несчастный сирота
Вдали отъ родины счастливой,
Его любимая мечта —
Полезнымъ быть родному краю«.

Це тільки свідчить, що українські сюжети Рилєєва глибоко запали в Шевченкову душу.

Але в «Тризні» можна вишукувати без кінця образиво-фразеологічні запозичення й ремінісценції з різних поетів. Знайдемо в ній не один мотив і з «Фавста». «Онъ хоталь, какъ демонъ лютой» нагадує гетівське

»сь изступленіємъ искалъ бездонной пропасти хохочущаго ада«. Місце, де герой «Тризнык» проклинає «познація», нагадує фавстівське: «Я прокляну пустое мнѣніе!»¹⁾ і т. інш. Слова «безталанного»: «душа парящая алкала огня любви» нагадують уступ з В. Гюго: «моя душа другой души себя искала и лучшихъ радостей алкала» («Братоубійца» — переклад Е. Губера). Ніхто з дослідувачів не помітив також досі схожості образів «Тризнык» на деякі образи в поемі «Мцири» Лермонтова. Особливо яскрава ця схожість там, де Мцирі, дивлячись на «глубокій» «небесный сводъ», «въ немъ глазами и душой тонулъ», як і Шевченків герой, що «очи въ чудномъ полуснѣ на сводъ небесный устремляетъ и въ безпредѣльной глубинѣ душой невинной утопаетъ». Дослідники вже підкреслювали інші нав'язні Лермонтовим місця («пророка каменьемъ побьютъ», «Ахъ, тучка, тучка, кто несетъ тебя такъ плавно и высоко»), Пушкінські — «людей и свѣтъ извѣдалъ онъ...» («Кавказскій плѣнникъ») та «кто жилъ и мыслилъ» («Евгеній Онѣгинъ»), що відгукнулися в уступі (рр. 191—200):

»Без крова жить,
Людей извѣдать и любить

И мыслить, чувствовать и жить».

Коли ми довше на цих ремінісценціях спинилися, то щоб показати, як чудово знав Шевченко сучасну йому російську поезію та європейських поетів у російських перекладах.

Оцінюючи мистецьку вартість «Тризнык», треба ствердити, що хоч Шевченко творив її з чужого мовного матеріалу, а проте дав у ній кілька першорядних уступів.

До таких треба віднести передусім той уступ, про який П. Куліш казав, що під ним «не відмовився б підписатися й Пушкін:

»Безъ малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,

¹⁾ Цитую з перекладу Е. Губера, що його Шевченко добре знав.

Измірять пропасти страстей,
 Понять на дѣлѣ жизнь людей,
 Прочестъ всѣ черныя страницы,
 Всѣ беззаконныя дѣла...
 И сохранить полетъ орла
 И сердце чистой голубицы, —
 Ессе homo“.

У цих справді сильних рядках — пророчий автопортрет самого автора.

Коли Куліш дякував Шевченкові за «Тризну», кажучи, що в ній «дещо промовляє до серця», то й тепер кожний українець не може байдуже читати палкої оди-молитви поетової за батьківщину:

»...О, святая,

Святая родина моя,
 Чѣмъ помогу тебѣ, рыдая, —
 И ты закована, и я...
 Великимъ словомъ Божью волю
 Сказать тиранамъ, — не поймутъ
 И на родномъ прекрасномъ полѣ
 Пророка каменьемъ побьютъ;
 Сотрутъ высокія могилы
 И пронесутъ ихъ словомъ зла!
 Тебя убили, раздавили
 И славословить запретили

Твои великія дѣла.

О, Боже, сильный и правдивый!
 Тебѣ возможны чудеса, —
 Исполни славой небеса
 И сотвори святое диво —
 Воспрянуть мертвымъ повели!
 Благослови всесильнымъ словомъ
 На подвигъ новый и суровый —
 Нз искупленіе земли,
 Земли поруганной, забытой,
 Чистѣйшей кровію политой,
 Когда-то счастливой земли!»

Шевченко двічі видрукував цю поему (в журналі «Маяк» під назвою «Безталанний» та окремою брошурою під назвою «Тризна»). Цензура немилосердно її пошматувала.

Пізніше жалував, що це зробив. Казав А. Чужбинському, що «вискочив, як Пилип з конопель»: «Чому не писати, коли руки сверблять, а друкувати не годиться». Але найцікавіше те, що цим дебютом (що видрукував її), як сам признався, керувало його «авторське самолюбіє» — те саме, що й тоді, коли збирався друкувати «Сльпую».

На цьому місці коротко згадаємо і про драматичний уривок з «Никити Гайдая», цю також «праву» Шевченка в віршуванні російською мовою. Щоб розглядати його, як

драматичний твір, замало матеріялу: акції нема ніякої, і змісту цілого твору не можна й приблизно собі уявити. Віршовані ліричні діалоги в цьому уривку заслуговують на те лише, щоб підкреслити глибокий український патріотизм, яким вони просякнуті. Монологи Никити пригадують наведену вище довгу патріотичну тираду Шевченка в «Тризні», тільки що в поемі — «тираны», а тут польські «магнаты». Навіть до батьківщини Шевченко звертається тими самими словами, що й у «Тризні» («Святая родина!»), так само кличе до Бога («О, Боже сильный!»). Цензура викинула з цього твору кілька місць: «Ми цѣпь неволи разорвемъ», «...наши вольные законы въ степяхъ широкихъ оживуть» і загрозу магнатам: «и вамъ, кровавые деспоты, не сдобровать». В патріотичних монологах Никити відчувається вплив улюбленого Шевченком німецького автора — Т. Кернера, а саме його драми «Зринський» („Zriny“). Я вже висловив рзд думку, що цим нібито «історичним» твором Шевченко старався ошукати російську цензуру, не стільки малюючи образ минулої боротьби козацтва з магнатами, скільки провадячи агітацію за боротьбу з сучасними «деспотами».

Досить докладний розгляд поетичної творчості Шевченка російською мовою переконує нас: 1) що Шевченко російським поетом ніколи не збирався стати, 2) що в поезіях чужою мовою він залишався таким самим патріотом-націоналістом, як і в українських, 3) що поетична творчість його українською мовою — своєю мистецькою вартістю безмежно вища від віршованих вправ мовою російською.

Література: П. Зайцевъ: Русскія поэмы Т. Г. Шевченка. („Вѣстникъ Харьк. Истор.-Филолог. Об-ва“, 1913, вип. 3 і окремо). — П. Зайцевъ: Неизданныя строки изъ Шевченка. („Рѣчь“, СПб., 1914, ч. 53, 24. П). — М. Гершензонъ: Русскіе прописки Т. Г. М., 1916. — П. Филипович: Шевченко й декабристи. ДВУ. 1926. — С. Родзевич: Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка. (Збірник „Шевченко та його доба“, II, 1926). — І. Стешенко: Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка (Укр. Наук. Збірник, М., 1916). — М. Марковський: Рос. й укр. твори Шевченка в їх порівнянні. („Україна“, 1918, 1-2). — О. В. Багрієв: Т. Г. Шевченко. Т. І. ЛІМ, X, 1931

П. Зайцев.

Т. ШЕВЧЕНКО Й ОСВІТА.

I.

У 40-х роках XIX століття повстав у Києві гурток ідейної української молоді, що поклала собі велике завдання — праці над визволенням рідного народу з духової та соціально-політичної неволі. Куліш у своїм поетичнім «Історичнім оповіданні» пише, що це «була молодь високої чистоти духовної, а апостольство любови до ближнього доходило в ній до'ентузіязму». Молодь ця взялася «проповідати серед просвіщенних панів українських визволення народу з крпацтва дорогою просвіти, разом і християнської, і наукової».

На питання, якими засобами бажала ця молодь здійснити свій великий задум, найкращу відповідь дають самі найчільніші члени цього гуртка.

Ідеологію, що лягла в основу всіх планів цієї молоді, зясовує у своїй записці Василь Білозерський. Основні думки її такі: «Релігія Христова дала світові новий моральний дух», «людську любов, мир і свободу, рівність для всіх і братерство народів», «але ті, що в їх руках влада і змога творити небесну правду, не сповнили надії підлеглих їм народів. Народи по-давньому в ярмі, щасливі лише ті, «у яких свідомість своєї національності така міцна й тверда, що ніяка зовнішня сила не може поневолити сили духа»; «народ збереже тоді і свою самостійність, і свобідний розвиток: ось ціль, до якої повинен прямувати всякий народ; бо горе тому, що в ярмі!».

«Усі словянські народи позбавлені політичної і навіть культурної самостійности». В такому жажливому становищі перебуває й Україна — «край, що своїм гірким терпінням за

правду заслужила собі вічну пошану...». «Права її забуті, і тепер вона не як сестра єдиновірного народу, а як невільниця, мусить зносити все, що тільки є найбільшим лихом у житті народу... І якщо довго потриває ще теперішній порядок, коли не шанують нічого українського, коли на нас накидають чуже ярмо, коли ми, о Боже мій! — як чужі на своїй давній дідизні¹⁾, в своїй власній отчизні, то Україна муситиме згубити свій народній віковий скарб і перемінитися в нового недоляшка». Таку низьку долю ми заслужимо, «коли віддамося бездіяльності, коли будемо спокійно дивитися, як убивають на наших очах найбільший Божий дар — народне життя з його духом, ідеєю, з його ціллю, до якої воно повинно простувати». Любов до свого національного та толеранція до чужого — «це святий обовязок як кожної людини, так і народу, що осягнув уже моральну самосвідомість і усвідомив собі своє призначення». «Як вірні сини своєї батьківщини, захоплені бажанням їй усякого добра та признаючи, що воно можливе тільки при сповненні заповіту нашого Божественного Спасителя, ми повинні прямувати до здійснення Божої правди в ній, до запанування в ній свободи, братньої любови й народнього добробуту, — незалежного розвитку тої ідеї, що її Творець уклав у природу нашого народу». Білозерський висловлює далі думку, що Україна може здобути й закріпити свою незалежність тільки у вільній спілці з іншими словянськими народами, та що для здійснення цієї ідеї доконче треба зорганізуватися в товариство.

Між обовязками, що їх Білозерський накладе на членів майбутнього товариства, знаходимо: «Треба зближитися до народу, дбати про його освіту й добробут та розбуджувати в ньому надію на можливість переміни існуючого ладу», а при цьому «бути готовим навіть потерпіти за слушну справу».

Докладніше зясовує нам ідеологію цієї молоді її листування. З нього виходить, що вона бажала вповні й без вагань віддати себе суспільній діяльності на користь «сироти-матері нашої» — України. А цю суспільну діяльність

¹⁾ Пор. Шевченкове: «на нашій, не своїй землі».

вважала вона за таке високе післанництво, до якого треба спеціально підготуватися. Перш усього шляхом уважного, постійного самовиховання. Вона задумувала підняти себе етично, стати вище голосних патріотичних вижуків, дійти до глибокої й міцної любови до рідного народу, рідної України, — любови, вільної від усяких егоїстичних почувань. Та самої цієї любови не досить: її треба звязати з знанням душі українського народу, з ясним, глибоким розумінням його дійсних потреб. Працюючи для майбутнього, не можна забувати, що підвалиною його є минуле, є історія народу. Без ясного розуміння минулого можливі великі помилки, для народнього поступу шкідливі. Минуле наше — аргумент проти тих, що дуже низько цінять український народ в його сьогочаснім стані занепаду.

Молодь ця відкидала поширений і наскрізь несправедливий поділ народів на вибрані й маловартні, вірила в великі духові сили українського народу. Якщо в історії України небагато можна назвати діячів, що щиро і з глибокою вірою піклувалися про добробут народу, то в цьому український народ не винен. Про велику духову силу його свідчить його історія, його високі духові скарби, збережені в його творчості — поезії.

У першій мірі молодь виповіла нещадну війну кріпацтву й мала намір всіма можливими засобами пропагувати його скасування. Соціяльне визволення може вивести український народ на шлях культурного розвитку — шлях, що досі для бездольного кріпака був неприступний. А щоб це визволення влегшити й прискіпити, треба піднести морально українське панство та запрягти українську інтелігенцію до культурно-освітньої праці. Цю працю задумувала молодь повести, закладаючи народні школи, видаючи народній часопис та книжки для народнього читання, не тільки популярні викладом, а й зразкові літературною українською мовою.

»Ми знали — читаємо в Куліша, — що в Англії не право і не декрет, а культура знищила кріпацтво«. А щоб це сталось, треба теж виховати суспільність, треба піднести її морально і приєднати для своїх ідей. За одне з найважливіших завдань ця молодь українська вважала те,

щоб на Україні було «якнайбільше письменного й тямущого жіноцтва» — «матерей та сестер тих діячів, що мали колись вирости серед стуманілого люду та холодного лінивого панства». «Ми не сумнівались — підкреслює Куліш, — що за цим першим і найважнішим фактом української свободи придуть уже інші факти, аж до останніх своїх наслідків, які тільки можливі для України».

Коли ж ця молодь дала своєму гурткові форму зорганізованого товариства. — Кирило-Методіївського братства, то внесла у свій статут та в «Головні правила товариства» і високу християнську мораль, і словянську ідею, і скасування невільництва та викорінення всякого пониження нижчих класів. Як окрему точку поставила вона справу освіти, загального поширення грамотности та своїх ідей, головню шляхом виховання молоді, розповсюдження відповідної літератури та псбільшення числа членів братства. Зокрема Куліш писав про потребу боротьби з неграмотністю. «Для неграмотних неуків треба писати підручники, повчальні, практичні книжки, й по змозі заводити школи» — сільські школи. Братчики навіть збирали фонди для підмоги тим студентам, що зобов'язуються по скінченні університетських студій служити шість літ сільськими вчителями. Ще більше ваги надавали вони самоосвіті та самовихованню, що мали дати Україні високоморальних і національно свідомих народніх робітників та робітниць.

Серед такої то молоді з'явився в 1846 році Шевченко.

II.

На самому заранні своєї суспільної праці Шевченко був суспільником-практиком. Ще в Петербурзі він своїм особистим впливом освідомлював і заохочував до національної праці тих молодих українців, що з ними сходився в столиці. Брав діяльну участь в організації українських вистав, писав для них пєси. Де міг і як міг, сів зерно національної свідомости. Навіть у листах до брата завжди навчав його писати «по-своєму, а не по-московському». Як поет, він ще першими своїми творами почав пропагувати поворот до української національної традиції, будити любов до забутої, зрадженої синами батьківщини, що «обідрана сиротою по-

над Дніпром плаче», будити віру в те, що «слава України» «не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда і чії ми діти». Гордо виявляв свою національну гідність, заявляючи, що свідомо пише українською мовою й про Україну, бо не шукає в москалів ні «грошей», ні «слави» — цього, щоправда, «теплого кожуха», та «не на нього шитого». Трохи згодом у «Никиті Гайдаї» писав: «ті, що їм чужа любов до рідної країни, — серцем бідні каліки, нікчемні в своїх ділах», учив інших, що «чим нещасливіша, тим миліша нам рідна країна».

Уже ці його ранні поезії збудили приспані патріотичні почуття в українській молоді, що їх читала, і змушували її шукати шляхів до національного відродження. Не оминув цей вплив і тих молодиків, що потім зорганізувалися в Кирило-Методіївське Братство. Коли ж Шевченко сам з'явився серед київської молоді в 1846 році і привіз із собою твори 1843—45 років, то вони стали правдивою духовою поживою нового покоління — його євангелією. Висловлене в них національне почуття дійшло в поета до найвищого напруження. З гнівом надхненного пророка викриваючи історичні помилки минулого (Богданову сполуку з Московією), плакав над тим, що сини України «на чужині, на чужій роботі», «картав «перевертнів», «недолюдків», що помагають «москалеві... матір катувати». Змальовуючи політичну та національну неволю України, виводив тих «землячків», «мерзенних каламарів», що викликали в нього розпачливий оклик: «Україно, Україно! Оце твої діти, твої квіти молодії, чорнилом політі, московською блекотою, в німецьких теплицях замучені. Плач, Україно, бездітна вдовице». В той час, коли це писав, не бачив ще тих, що вміли б «привітати угадати великеє слово», бо «всі оглухли, похилились, в кайданах — байдуже», але вірив у те, що прийде нове покоління, виростуть «малі діти», що «на ворога стануть»; з тим новим поколінням, очевидно, звязував і свою могутню віру в те, що «встане Україна» і «світ правди засвітить». Бачучи, як «заснула Україна, буряном укрилась, цвіллю зацвіла; в калюжі, в болоті серце проноїла і в дупло холодне гадюк напустила», знав, що не сльоз, а гострих, як «ножі обоюдні», слів треба, щоб її збудити до нового життя. Благов живих

ще душею земляків-інтелігентів «обняти найменшого брата» — стати до освітньої праці серед народу, працювати над його розкріпаченням, грозив кривавим судом історії тим, що «людей запрягають в тяжкі ярма».

У денационалізації вищої суспільної верстви бачив одну з причин національного лиха: «всі мови слов'янського люду, всі знаєте, а своєї дасть-Біг» — казав зрадникам і, оспівуючи укохану Україну, закидав їм: «А ви претеся на чужину шукати доброго добра», бо бачив, що з тої чужої науки вони приносили на Україну тільки «великих слів велику силу, та й більш нічого». Справу національної освіти уважав за певний шлях до національного відродження: «Учітеся, брати мої! Думайте, читайте і чужому навчаєтесь, — свого не цурайтесь: бо хто матір забуває, того Бог карає». «Жоли б учились так, як треба, то й мудрість би була своя». Кличучи інтелігенцію до самоосвіти, вірив у виховну силу рідної історії: «Подивітьс'я лишень добре, прочитайте знову тую славу, та читайте од слова до слова та й спитайте тоді себе: що ми? чії діти? яких батьків? ким, за що закуті?».

Коли кирило-методіївські братчики, ще не знавши особисто Шевченка і не читавши цитованих вище, тоді нелегальних його творів, вже перед тим високо його цінили, і не один із них його творам завдячував свою національну свідомість, то, пізнавши його особисто та його твори 1843—45 рр., знайшли вони в великому поеті, як казав Куліш, Богом зіслане «оправданн'я» своїх задумів, «запоруку своєї будучини». Ця Кулішева оцінка справджується й підтверджується надзвичайною однозгідністю в ідеології Шевченка і братчиків, — ідеології, до якої геніальний самоук дійшов зовсім незалежно від них. Можна навіть з певністю твердити, що київські братчики завдячували Шевченкові те, що вона в них окріпла, бо власне його проповідь з нечуваною силою закликала їх стати «за євангеліє правди, за темнії люди».

Для ідейної української молоді, що одним із перших своїх завдань поставила культурно-освітню працю серед темного народу, Шевченко, що сам з того народу вийшов,

був ще й живим прикладом чудодійної сили освіти, яку здобув самотужки.

III.

Коли в своїх поетичних творах, писаних перед засланням, Шевченко встиг щодо освітньої справи виступити, як пропагатор національної освіти та з палкими закличками до інтелігенції, щоб вона стала на шлях національного самовиховання, то в середовищі знаної нам київської молоді він мав змогу ближче підійти до освітнього питання, познайомитися теж і з чужими поглядами й думками та й сам не одне перодумати. Питання це так живо й так всебічно зацікавило Шевченка, що він часто міркував про нього, буди в неволі, і залишив свої думки про освітню справу в «Журналі», листах, а найбільше в повістях.

Шевченко вважав освіту за головний чинник поступу й культури. «Брак освіти — це початок великого лиха» («Художник»). «Де люди цураються освіти — там темнота, всякі недостачі, злидні, а вже про звичаї — краще мовчати» («Нещасний»). Наче навмисне підкреслюючи, що такий погляд на освіту — для українського народу традиційний, Шевченко вкладає його в уста двох старосвітських типів — хуторянина-селянина та священика, людей, що зберігають українську національну традицію: «Наука — світ, а невчення тьма» — каже старий Яким у повісті «Наймичка», «Корінь ученія горек, плоди же єго сладкі суть» — говорить пан-отець Нил у цій самій повісті. Селяни в його творах розуміють значення освіти: буртянці захоплюються малим Марком, що «читає — немов пташка щебече». Герой «Варнака», кріпак Кирило, ще дитиною швидко назчає-ть ся французької та італійської мови і незабаром випереджає в науці свого панича — гр. Болеслава. Отже освіта — річ цілком природна для кріпаків. Ні вік, ні стать не можуть бути перешкодою для науки. Ось старий ветеран Туман у повісті «Жалітанша» ретельно вчиться письма. Ось інвалід Трохим у «Прогулянці» «купує товсту книжку з кунштами» та вчиться грамоти, а сестра його Олена вважатиме за щастя, коли її брат навчиться грамоти. Селянин, що навчиться грамоти, зуміє й полюбити книжку: грамотний Трохим «як хижий беркут сидить над ко-

шиком з книгами, заглибившись у малюнки», а Яким і Марко купують собі «Житіє Єфрема Сирина» та «Житія святих отець», щоб було що цілий рік читати, і, слухаючи, як Марко читає, Яким «обновляється духом» (пов. «Наймичка»).

Але світлі приклади, що їх спостерігав у житті та описував у своїх творах Шевченко, були винятками. Поневоленний політично, а в переважній більшості і соціально, бо покріпачений, український народ змушений був жити в темноті та в злиднях: «О, мої любі, непорочні земляки мої! Якби ви й матеріальним добром були такі багаті, як моральним сердечним привабом, ви були б найщасливіший народ у світі. Та ба! Земля ваша, мов рай, мов сад, насажений рукою Бога-Чоловіколюбця, а ви — тільки дармові робітники у цьому плодоносному, пишному саді. Ви Лазарі убогі, що годуються окрушинами, які падають з пишної трапези ваших ненажерливих, ненаситних братів». Переважна більшість тих Лазарів убогих в умовах тодішнього деспотично-кріпацького політичного ладу була позбавлена всякої освіти. При мало-не поголовній неграмотності окремі люди типу «Основяненкового Шельменка, волосного писаря» зміли з своєї грамотности зробити джерело експлоатації своїх неписьменних братів-гречкосіїв. Недурно ж у народі з глибокою культурною традицією повстала приповідка: «Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі не повилезять». Шевченко називав цю приповідку «варварською», але й розумів, що вона вийшла «з неморального відношення» до народу письменних, особливо писарів, цього «наймерзеннішого типу». Тому він і казав, що «освіта в народі — величезне добро, але там, де на сто людей — один письменний, вона — величезне лихо» («Капітанша»).

Роздумуючи над освітньою справою, Шевченко виробив собі певні погляди на її організацію і то, здається, на підставі власних міркувань та спостережень.

Що читав Шевченко з теоретичної літератури про освіту, докладно не знаємо. У повісті «Капітанша» згадує він про «великого поборника народньої освіти Ланкастера», англійського педагога, що провадив безплатне навчання бідних дітей і мав свою оригінальну програму. У 1811 р. було в Англії вже 95 шкіл його системи

з 30 тисячами учнів. Першу таку школу заснували на Україні в Гомелі 1819 р. Це був рід інтернату, в якому було 50, а пізніше 200 хлопців. Учили релігії, основ граматики й арифметики, ремесла, а вліті рільництва та городництва. Пізніше таких шкіл у різних місцевостях Росії повстало більше. Та згодом вони позакривалися, а в 1862 р. їх зліквідували зовсім.

У першій половині XIX століття шкільництво в Росії стояло дуже низько, а на Україні зовсім підупало. Адміністрація пильно слідкувала за тим, щоб у всіх школах молодь виховували тільки в чисто російському дусі — в ім'я цареславія. Приватного шкільництва майже не було, неграмотність зростала. Очевидно, що ще гірше стояла справа позашкільної освіти. Лекції для народу залежали виключно від дозволу свавільної й народній освіті неприхильної адміністрації, — законів, що нормували б цю справу, не було ніяких. Нечисленні спроби в 30-их — 50-их роках закладати бібліотеки не повелися з причини кріпацтва та поголовної неграмотности. Отож нічого дивного, що серед таких для якоїбудь освітньої праці несприятливих відносин тямущі люди мусіли нераз згадувати ім'я Ланкастера та його ідеальної школи. Не можемо ствердити, що саме читав Шевченко про нього, але в кожному разі цинив його дуже високо.

У повісті «Варнак» згадує щез поет з пошаною іншого педагога — поляка Тадея Чацького, що в 1803 р. був візитатором шкіл у губерніях київській, подільській та волинській і організував відкрити 1805 р. в Крем'янці зразкову гімназію. З Шевченкової згадки про крем'янецький лицей і про Чацького: «Пером земля тобі, благородний Чацький! Ти любив мир і просвіту. Ти любив людину так, як заповів нам любити Христос» видно, як високо він цинив гуманні засади в вихованні, від яких така далека була сучасна поетові російська школа.

Терміну освіта вживає Шевченко в двоякому значенні: 1) для означення освіти шкільної та 2) для означення процесу культурно-освітнього поступу нації взагалі.

IV.

Шевченко значно раніше від фахових теоретиків-педагогів XIX та XX віків прийшов до переконання, що освіта повинна бути всебічна, що вона повинна розвивати гармонійно всі здібності людини.

Обсервуючи життя вищих та середніх класів суспільства, поет бачив, що поступ світової культури зовсім їх не ублагороднює, що моральний рівень їх залишається такий самий, який був іще за середньовіччя. В повісті «Музика» він каже: «Просвіта йде собі вперед широкими кроками, а як ми одначе недалеко відійшли від благородних лицарів-розбишак того сльозами политого віку! [себто XII ст.]». Сучасна поетові школа не виконувала свого виховного завдання «збагачувати людське серце», навпаки — вона його «обкрадала» — і завдання це залишалося лише теорією (пов. «Прогулянка»). А Шевченко був глибоко переконаний, що навіть фахова освіта повинна йти в парі з усім «розвитком внутрішнього, високоморального життя» («Художник»).

Цілком слушно ставлячи школі завдання морального виховання, Шевченко добре собі здавав справу також і з того, що вона повинна бути школою життя — виховувати волю, міцні характери. Коли давня українська школа й не виконувала цього, то на старій Україні люди принаймні могли надолужувати той брак тим, що посилали молодь на Запорожжя, де «хоч звичаю козацького наберешся та побачиш світа, — не такого, як у бурсі, а живі мислите з товариством прочитаєш, та по-молодечій будеш Богу молитись, а не по-чернечій харамаркать», як каже в поемі «Наймичка» старий козак синові Степанові, виряджаючи його на Запорожжя. Ідеал суспільного діяча — людини загартованої волі — змальовує поет у поемі «Сон»: він навіть «в муці, в каторзі... не просить, не плаче, не стогне», бо «раз добром налите серце звик не прохолоне».

Великої ваги надавав теж Шевченко й вихованню естетичного чуття в людині. Побувавши на акті в нижнегородському дівочому інституті, він записує в сво-

єму журналі ті немилі вражіння, що їх викликали ці відвідини: »В залах інституту окрім лавок та грізного, ярмаркового портрету самодержця — ні одної картини, ні одної гравюри: чисто, гладко, як в якомунебудь манежі. А де ж естетичне виховання жінки? А воно для неї так потрібне, як повітря, що освіжує віддих. Душогубці!« (6. XII. 1858 р.). Цей педагогічний погляд поета був послідовним висновком із його загально-філософського погляду на велике моральне значення для людської душі »краси, в чому б вона не виявлялась« — чи то в природі, чи то в творах мистецтва. Все життя його цікавила проблема популяризації найкращих творів мистецтва серед народньої маси. Ще студентом він навчився літографувати й робив спроби з іншими способами репродукції образів (гальванопластикою), знав і ритування, і удосконалені способи відливання скульптур, а коли наблизилася хвилина повороту з заслання, постановив присвятити всі свої сили розмножуванню й розповсюдженню мистецьких творів способом аква-форта. Як мистець-пластик був переконаний, що »правдивий мистецький твір... западає в душу сильніше, ніж сама природа« (лист до Залеського з 25. IX. 1855 р.). Гр. Ф. Толстому він писав, довідавшись уже про своє визволення: »Поширювати через гравюру славу славних мистців, поширювати серед невтаємничених у таїнства мистецтва людей любов до прекрасного й доброго — ось найчистіша, найугодніша молитва до Чоловіколюбця Бога й по змозі некорислива прислуга людству« (лист з 23. VII. 1857 р.). У звязку з цим поглядом на виховну силу мистецьких творів стоїть теж задуманий ним конкретний і вже суто-педагогічний план видання цілої морально-дидактичної сатири-поєми в малюнках під назвою »Блудний син«, звязаної з широкими планами перевиховання суспільства, про які буде мова нижче¹⁾.

Не менше глибоко розумів Шевченко й те, що виховання повинно бути оперте на релігійних засадах. Бувши сам палким пропагатором ідеї Христової

¹⁾ Про цей план дивись докладно в »Журналі« Ш-ка та в його листах до Бр. Залеського.

любови, як засади організації суспільства — ідеї, якою просякнуті всі його твори, він казав: «Свята, велика річ — релігія для людини» (пов. «Варнак»). Характеризуючи в повісті «Близнята» старого Сокиру, поет підкреслює, як «найгарнішу» прикмету його вдачі те, що «був він дуже релігійний», «більш за все любив читати Новий Завіт» та «глибоко розумів і відчував святі євангельські істини».

Бувши поетом, що, як жаден інший, апотеозував жінку-матір, він був і гарячим поборником жіночої освіти. Він часто в своїх творах ілюструє потребу жіночої освіти негативними та позитивними прикладами. Із російських шкіл жінки виходили і неосвічені, і невиховані. «Неосвічена, хоч і грамотна жінка, книжку просто ненавидить і якби була вона якоюсь маркграфинею за часів Гутенберга, то не завагалась би спалити на вогнищі славного друкаря. Це певне. Зате вона озолотила б того, що... вигадав карти; вона поставила б йому пам'ятник і молилася б, як просвітителеві людського роду» («Прогулянка»). Неосвічені жінки — це «бідні бездушні матері», що «свій обов'язок, свою святу повинність передають наймищці-гувернантці, або, ще гірше, — темній сільській бабі» («Прогулянка»). В оповіданні «Варнак» Шевченко змальовує тип такої матері-графині, син якої «...зростав швидко, а вчився дуже поволі й тупо. Не можна сказати, щоб зовсім не було в його здібностей: ні, дещо він мав, та все те було приспане через недбайливість, необачної матері». Отож нічого дивного, що поет стрічаючи таких матерів, висловив такий погляд: «я мало вірю в добре виховання дітей матерями, та ще коли в матері одна-єдина дитина» («Близнята»). Таким жінкам Шевченко протиставляє «прекрасну, добру істоту», Мардалену, що людяно відноситься до кріпака, «ласкавістю захочує його до науки» і «як добра мати піклується про моральне виховання» молодого графа («Варнак»).

На думку Шевченка в жінці повинно бути високо розвинене почуття краси й добра, отже їй найбільше потрібне естетичне виховання (6. II. 1858 р. — «Журнал»). Російська школа і хоробливі, ненормальні суспільні відносини витворювали шкідливий тип жінок бездушних кокеток. Єдину пораду проти цього Шевченко бачив у жіночій освіті («Художник»).

V.

Маючи такі широкі погляди на освітньо-виховний процес, Шевченко, як видно з деяких поданих ним прикладів, надавав у шкільній освіті більше значення виховному процесові, а менше — тій сумі формального знання, що його могла дати школа: «Чого не навчився в школі, нехай довчиться вдома» (пов. «Наймичка»). Завдання школи — прищепити дитині любов до науки, зацікавлення до книжки, чого тодішня офіційна російська школа рідко коли досягала. Ось у повісті «Прогулянка» бачимо тип пана, що саме цей факт ілюструє: він «почав свою освіту в якомусь корпусі кадетів, а скінчив у якихсь там казармах та в таборі. Коли ж і де мав би він змогу звикнути до книжки?». А самому поетові «грамотна людина, що живе без книжки», здавалася «чудна й ненатуральна». «...Треба вам сказати, що книжки мені потрібні, як хліб насущний», казав він про себе, і це була правда, про яку можна сказати, що Шевченко тільки й мріяв, щоб кожний мав право її повторити.

У сучасній собі школі не знаходив Шевченко ні добрих виховних, ні дидактичних метод. У школах панував формалізм, і способи заохочування до науки заступали карами до різок включно, а Шевченко знав, що заохочувати до науки треба ласкавістю, та що педагог повинен по-батьківському «підкуватися про моральне виховання» дитини (як то робила Магдалена з повісті «Варнак»). Власним досвідом — у процесі власної самоосвіти дійшов до висновку, що метода навчання повинна бути наочна: у «Прогулянці» він описує зацікавлення, що його викликала в дитині добре ілюстрована книжка.

Волів уже приватну школу, як офіційну: з симпатією оповідає в «Близнятах» про людей доброї волі — про старосвітських українських педагогів, як от про Степана Мартиновича, що сам заводить школу, збирає діти і вчить їх грамоти, та про «соборного дяка Перепелицю», що своєю елементарною наукою зумів прищепити Федорові Сокирі любов до знання: така школа принаймні не винародовлювала й не ламала характерів.

До офіційної російської школи, поминаючи вже інші застереження, Шевченко з національного українського погляду відносився цілком негативно, бо в ній бачив «причину несвідомости» — несвідомости національної: «У школі нас усього, всього, що тільки є, навчають, крім своєї любшої рідної мови. О, школо, школо! як би тебе швидше перешколити!» — каже він у повісті «Прогулянка». Школа на Україні в руках московської влади була знаряддям винародовлення і передусім — винародовлення інтелігенції. Він з болем серця дивився на те, як з тої школи виходили ті «мерзенні каламарі», «блюдолизи», ті «просвіщенні» землячки-перевертні — «пьяки» народні, що їх батько «може останню корову жидам продав, поки навчив московської мови» (поема «Сон»).

Шевченко обурювався, коли бачив в українських панів «упереження проти своєї рідної мови» («Музика»), коли зустрічав таких, що не хочуть «уст своїх паскудити мужичими словами» («Близнята»), коли бачив, як пані-українки бояться віддавати дочок до полтавського інституту, бо вони там «поробляться хахлачками» («Музика»).

Таким «просвіщеним» перевертням поет протиставляє часто типи глибоко привязаних до всього рідного українських селян та інтелігентів¹⁾ і з особливою сердечною ніжністю змальовує постать свого колеги-салдата Андрія Обеременка, який «за двадцять літ поганого, гидкого салдатського життя не опоганив і не понизив своєї національної та людської гідности. Він з кожного погляду зостався вірний своїй прекрасній національності».

Шевченко не уявляв собі виховного процесу, не опертого на національній традиції: «Та й справді, коли добре поміркувати, — писав він у «Близнятах», — якщо ми задля якогось марного срібника почнемо глумитися над святими звичаями старовини, то що з нас буде? Вийде який-небудь француз або, крий Боже, куций німець, а вже за тип або за національну фізіономію — і помину не буде! А на мою думку, нація без власної вдачі, що тільки їй самій на-

¹⁾ Див. у статті П. Зайцева «Прозова творчість Ш-ка» на стор. 301—302 VI тому нашого видання.

лежить та її характеризує, схожа на кисіль, та ще й найнесмачніший кисіль» («Близнята»).

Хоча Шевченко й добре знав, що для національного визволення українського народу треба скинути московське ярмо і виразно це висловлював, хоча й здавав собі справу, що московська неволя з її деспотично-кріпацьким ладом саме й унеможлиблює нормальне поширення освіти, але розумів і те, що тільки поширення освіти може привести народ до національної свідомости, без якої неможлива й політична самостійність: в повісті «Близнята» він виразно це висловив, кажучи, що тільки освіта «допомагає вберігати національне обличчя», прищеплюючи людям «пошану до всього того, що самій тільки нації належить та її характеризує». На власному прикладі переконався, що освіта приводить до національної свідомости. Освіченою людиною став через самовиховання, самоосвіту. Тому, не маючи ілюзій щодо офіційної школи, з ентузіазмом віддався справі позашкільної освіти, ідеї ширення серед народу самоосвіти. Рештки своєї життєвої енергії віддав цій справі, складаючи свій «Букварь», опрацьовуючи план видання популярних народніх підручників та живо цікавлячись і матеріально підтримуючи недільні школи для неграмотних¹). Роблячи це, твердо вірив, що це — єдина певна дорога до національного визволення: «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» — писав М. Чалому. Коли для освідчення народньої маси потрібна була елементарна література, то для інтелігенції близькі Шевченкові люди на чолі в них організували український журнал — «Основу», яку він називав «своїм журналом». (Перед поворотом із заслання намовляв Куліша видавати журнал). Сам задумувався над планами перевиховання середнього стану — міщанства й купецтва. Один із засобів того перевиховання бачив у «розумній і благородній сатири». Спостережливим оком він бачив особливу інертність «середнього громадянства», що «як лінивий школяр, на складах спинилося і без

¹) Про цю його діяльність див. докладно в статті С. Сірополка про Шевченків «Букварь».

понуки вчителя не хоче й не може перейти через оте безглузде „тму-мну“». Пишучи про konieczність »перешколити« школу, розумів, що для цього треба спочатку »перешколити« »батьків та матерей»: »Проект мій перевиховати добре вихованих батьків — справді проєкт прекрасний».

Можна сказати, що вся його поетична діяльність була одним великим закликком до перевиховання українського суспільства, а маніфестом у цій справі — його невмируще »Послانیє«.

Шевченкові думки про освіту в не одному сходяться з думками братчиків, особливо Куліша. Одначе ніхто з них так сильно не підкреслив потреби перевиховання суспільности, ніхто так ясно не протиставив самоосвіту офіційній шкільній освіті, як це зробив Шевченко. Він вразно підкреслював, що освіта, навіть фахова, повинна йти в парі з моральним піднесенням людини і виробленням твердих національних характерів. І цим саме сягнув думкою поза цілі десятиліття та зійшовся з поглядами найкращих світових просвітніх діячів ХХ-го століття.

Література: Твори Т. Шевченка, т. IV, вид. УАН., К., 1927. — Томи VI і X наш. вид., (Варшава, 1934-35.) Твори Шевченка, Укр. Накл., т. IV, V. — Т. Шевченко: Кобзарь, ред. В. Доманицького, II, вид. СПб., 1908. — М. Возняк: Кирило-Методіївське братство, У. Ф., Львів, 1921. — Твори П. Куліша, VI, „Просвіта“, Львів. — Василь Білозерський: Записка і О. Грушевській: З настроїв та думок К.-М. Братства, „Україна“, Київ, 1914, I. — В. Щурат: Літературні начерки, Львів, 1913.

Др. Іван Брик.

ШЕВЧЕНКІВ «БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКІЙ».

Попередня стаття д-ра І. Брика «Шевченко й освіта» дає повну підставу ствердити, що педагогічні погляди Шевченка не розбігалися з поступовими педагогічними ідеями, які пізніше проголосила в Росії трійця видатних педагогів — росіянин М. Пірогов та українці з походження П. Редкін і К. Ушинський.

Справді, те, що школа позинна бути школою життя, а не обмежуватися формальною освітою, висловив Пірогов аж у 1856 р.; що школа повинна гармонійно і всебічно розвивати всі здібності дитини та що освіта повинна бути національною — ці думки висловили Редкін і Ушинський аж у 1857 р. Але цього мало: Шевченко перевищував згадану трійцю педагогів тим, що він особливо яскраво підкреслив велике значення дошкільного виховання та позашкільної освіти.

I.

Коли після смерти царя Миколи I народолюбна інтелігенція на короткий час дістала змогу розпочати освітню працю серед народу, Шевченко щиро захопився тим освітнім рухом, що повстав на Україні з часу призначення Пірогова на посаду куратора київської шкільної округи та виявився переважно в організації недільних шкіл для підлітків та дорослих. Перша недільна школа на Україні повстала в Києві на Подолі 11 жовтня 1859 р., в слідом за Києвом пішли не тільки інші міста на Україні, але й деякі села, так що в 1859—1860 р. р. налічувалося на Україні вже 68 недільних шкіл. Поруч із недільними школами для підлітків і дорослих повстали по містах і селах школи для дітей, при

чому зріст цих шкіл ішов ще з більшою інтенсивністю. Національно свідомі інтелігенція, що взяла активну участь у цьому русі, докладала всіх старань до того, щоб навчання в них провадилося українською мовою, однак на перешкоді цьому стояли не тільки всілякі заборони й репресії, що їх чинила духовна адміністрація, але й брак українських підручників і книжок. Так, напр., М. Драгоманів оповідає у своїх «Австро-руських споминах», як він сам учив у недільній школі на Подолі обома мовами — російською й українською, «тільки звісно, більше на першій, бо на тій було більше книг».

Своє щире співчуття освітній акції на Україні виявив Шевченко не лише тим, що матеріально її підтримував, (напр., на користь недільних шкіл у Києві та в Чернігові він пожертвував 100 примірників «Кобзаря»), але й тим, що восени 1860 р. заходився скласти буквар, а далі збирався виготовити ще й цілу низку підручників. У листопаді 1860 р. рукопис букваря був уже готовий: у листі з дня 18 листопада Шевченко просить Д. Каменецького повернути рукопис, щоб показати його цензоріві Бекетову. Але тому, що «Букварь» містив у собі, між іншим, молитви та пояснення до них, то підлягав також і духовній цензурі. Якраз духовна цензура поставилася з упередженням до «Букваря», так що хворий Шевченко мусів одягти фрак і їхати до петербурзького митрополита Ісидора з проханням, щоб він дозволив друкувати «Букварь». Однак, справу з подвійною цензурою пощестило полагодити дуже швидко: вже 21 листопада духовний та світський цензор підписали дозвіл. «Букварь» видруковано в 10.000 примірників; друк його коштував 195 карб. 50 коп. Вже на початку січня 1861 р. Шевченко почав розсилати «Букварь» своїм приятелям для поширення на Україні: 1.000 примірників послав М. Чалому до Києва з проханням поширити «Букварь» по селах, де є школи; 1.000 прим. Ф. Ткаченкові в Полтаву — з проханням продавати «Букварь» по 3 коп., «а зібравши оті сердешні 30 карб.», віддати їх на недільну школу; 1.000 прим. Р. Тризни у Чернігів та 3.000 прим. полтавській недільній школі.

Зате справу впровадження «Букваря» до шкіл зустріла різні перешкоди з боку духовної та шкільної адміністрації.

Так, напр., Шевченко покладав великі надії на київського митрополита Арсенія, але вони не справдилися: митрополит Арсеній (в миру Федір Москвін з Костромської губ.) був запеклий україножер, і коли до нього звернувся протоєрей Петро Лебединцев з проханням дати дозвіл на поширення Шевченкового «Букваря», то він, не беручи його до рук, тільки й промовив: «А! Южнорусській...» Не пощастило також Р. Тризні дістати дозвіл чернігівського архієпископа Філарета: Філарет рішив передати цю справу на розгляд консисторії, хоч і додав у розмові з Р. Тризною, що «поважає Тараса Григоровича», але не може «минути порядку». Правда, Філарет признався Р. Тризні, що має намір друкувати синодальні букварі та продавати їх пастві. Р. Тризна цілком слушно зробив той висновок, що «як не поверти, а ждати од його — нічого не діждешся». В тому самому листі додає він, що «директор народніх шкіл також щось мнеться, посилається на окружне начальство та каже, що букварів мало в школи потребується».

Усі ці невдачі з поширенням «Букваря» по школах, а також те, що значна частина накладу залишилася у Шевченка, тяжко відбивалися на його душевному стані в останніх днях життя. А до того ще й Куліш іронізував, що Шевченко почав «Кобзарем», а скінчив «Букварем».

Уже після смерти Шевченка гурток харківської молоді закупив 2.000 прим. «Букваря» та хотів поширити його по школах Харківщини, але харківська консисторія відмовилася прийняти українські книжки, про що довідуємося з щоденника В. Гнилосірова.

II.

Буквар свій Шевченко назвав «южнорусскимъ» мабуть тому, що не був певний, чи цензура доброзичливо поставиться до його «Букваря», якщо він матиме назву «український». Може бути, що Шевченко зробив це за чияюсь порадою. Але, здається, в даному випадку обачність автора була мало оправдана, бо майже одночасно вийшли у світ у Москві два українські букварі — «Українська абетка» М. Гатчука та «Українська граматка» І. Деркача.

Щодо зовнішнього вигляду «Букваря», то це маленька книжечка на 24 сторінки, з окремою окладинкою та титульною сторінкою, без ілюстрацій, — в ній лише три вінетки: лежачий хрест, трикутник і сова — символи любови, по-трійности Божественного буття та науки. Як відомо, і в своїх поезіях Шевченко залюбки користувався символами, йдучи тут за традицією староукраїнського письменства. Прізвище автора «Букваря» скромненько притулилося внизу на звороті титульної сторінки: «Составиль Тарась Шевченко». Як на ціну «Букваря» (3 коп.), то видано його незле. Слід вказати, що ціна Шевченкового «Букваря» була найдешевша в порівнянні з тими букварями, що в той час були на книжковому фринку. Правопис «Букваря» — докулішівський, а тому в порівнянні з правописом «Граматики» П. Куліша, що вийшла у світ в 1857 р., це крок назад, бо Куліш у згаданій «Граматці» не вживає літери «ы», вводить літеру «є» та латинську „g“, що відповідає сучасній літері «г». Слід також вказати, що правопис «Букваря» не стійкий, бо те саме слово (іноді на тій самій сторінці) писано по-різному. Напр., «козакы» і «козаки»; «святый празныкъ» і «святій празныкъ»; зачували» побіч «зачувалы»; «пань Турецький» і «пань Турецкій»; «житы», але «пожыты» і т. д. Помічається непослідовність і в наголосах («пиря́тинского», але «пиря́тинській»); дуже цікаво, що наголоси деяких слів у молитвах — староукраїнські, — напр., «на небѣси», «живота», «символь». Можна думати, що так наголошував сам Шевченко, що в дитинстві вчився у дяків. Є також помилки, що їх можна пояснити неухважною коректора, — напр. «людой», «сидящого» і т. д. Все це показує, що видання «Букваря» робилося нашвидку й без досвідченого коректора. Розклад матеріялу в «Букварі» такий: дві сторінки займають велика й мала «гражданська» абетка та цифри від 0 до 9; одну сторінку — рукописна абетка; одну сторінку уділено лічбі, де, крім нумерації до 1.000.000, подано т. зв. Пітагорову таблицю множення, а решту сторінок — вправам у читанні, при чому псалмам, молитвам та поясненням до них уділено сім сторінок, а світському матеріялові — одинадцять.

Як бачимо, релігійний матеріял займає значну частину

«Букваря», що стоїть у повній згоді з глибокою релігійністю Шевченка. Вся його творчість пересякнута релігійними мотивами, але він вірив у Бога живої правди, а не у «візантійського Саваофа», що став знаряддям у руках політичної влади. Релігією Шевченка були етичні ідеї Христової науки, а тому мірою релігійності та праведності для нього було виконання людьми моральної науки Христа, — передусім любови до ближнього. Ці особливі релігійні погляди Шевченка знаходять свій вислів не лише в релігійному, але й у світському матеріалі «Букваря». Давидів 132-й псалом та уривки з інших його псалмів, як рівнож короткі пояснення Шевченка до молитви «Отче наш», Символа Віри та до молитви Єфрема Сирина — подано в ясній та поетичній формі, і все це в своїй цілості творить катехизис християнської віри, опертої на великій ідеї любови. Правда й любов — це єдиний святий закон, що його навчав Христос людей беззаконних, — така основна думка Шевченкового пояснення до молитви Господньої, і ця думка проходить червоною ниткою через увесь Шевченків «Букварь».

Світський матеріал «Букваря» складається з народніх приповідок (їх розміщено — за одним винятком — в абетковому порядку за початковою літерою приповідок), що містять у собі вислів народньої мудрости й дотепу, та з двох народніх дум — про пирятинського попівича Олексія та про Марусю Богуславку. В першій думі знаходимо ілюстрацію тої думки, що порушення закону любови викликає кару Божу, але щире каяття та рішуча постанова підпорядкувати своє даліше життя цьому законі спасає людину від загибелі. Дума про Марусю Богуславку ілюструє ту думку, що зрада батьківщині «для лакомства нещасного» так отроєє душу, що людина не в силі навернутися на правдивий шлях життя. Словом, увесь матеріал «Букваря» відповідає основній ідеї морального виховання, — як її розумів Шевченко в саме, що релігія для людини — «свята, велика річ» («Варнак»), а суть її — в правді та любові.

III.

Нас не може не цікавити питання, чи Шевченко, складаючи свій «Букварь», використав праці інших авторів і в якій мірі.

Як відомо, в бібліотеці Шевченка після його смерті знайдено декілька елементарних підручників та книжечок для дитячого читання в російській і польській мові. Це були: «Грамматка» Куліша (СПБ., 1857), «Начальное учение челоукомъ» (М., 1855), «Русская азбука для народныхъ школь» (СПБ., 1860), «Азбука по новому способу» архимандрита Вікторина (СПБ., 1860), „Elementarz dla chłopców wiejskich“ Й. Грегоровича (Варшава, 1860), «Katechizm rzymsko-katolicki» кс. Хвалібога (Житомир, 1860) та „Godzina czytania dzieciom“ (Житомир, 1860). Отже можна думати, що Шевченко, складаючи свій український буквар, навмисне ознайомився із змістом і методою цих підручників та книжок, виданих доступними йому мовами, але все ж тяжко дати ловну відповідь, в якій саме мірі використав Шевченко згадані тут підручники та книжки, бо лише «Грамматку» Куліша я мав змогу уважно переглянути, а про три російські підручники та про одну польську книжку маю лише досить докладні посередні відомості.

Ми знаємо, як радо привітав Шевченко «Грамматку» Куліша, заносючи у свій «Журнал» під датою 10 грудня 1857 р. такий запис: «Як гарно, розумно й благородно складений цей зовсім новий буквар! Дай Боже, щоб він прийнявся серед нашого бідного народу. Це перший вільний промінь світла, що може проникнути в здушену попами невольничу голову». А в листі до Куліша з дня 4 січня 1858 р. писав: «„Грамматка“ Твоя так мені на серце пала, що я не знаю, як Тобі і розказать. Розкажу колись, як, дасть Бог, побачимось, а тепер тільки дякую і ще раз дякую, і більш нічого».

Уже з цієї оцінки «Грамматки» Куліша можемо припустити, що вона могла служити Шевченкові взірцем при складанні ним свого «Букваря», а тому й подаємо тут коротко її зміст.

Куліш у своїй «Грамматці» з числа 143 сторінок тексту

майже половину уділює релігійному матеріялові, 32 сторінки — арифметиці та 42 сторінки — світському матеріялові. Куліш подає лише «гражданську» абетку, хоча молитви та окремі речення з Св. Письма надруковано церковно-словянськими черенками. Серед світського матеріялу не знаходимо вправ на читання складів, як це звичайно було в російських букварях, а відразу перша лекція після абетки починається з уривку 132-го Давидового псалма у віршованому перекладі Шевченка — «Чи є лучче, краще въ світі...». Далі йде дума про гетьмана Наливайка, потім народні приповідки, а в кінці знаходимо «Слово до письменнихъ», де автор зясовує значення української мови, що має об'єднувати всіх українців.

Релігійна частина «Граматики» містить у собі 12 молитов, коротку священну історію та розділи «Поглядь на Божу правду, которою держитця світъ» і «Велики слова изъ Письма Святого». В усій релігійній частині основною темою є признання засад братолюбія, милосердія та щирости у всякому слові й ділі за вищий Божий закон; тут нема зовсім згадки ні про «почитаніє» влади (серед молитов нема, напр., «Спаси, Господи, люди твоя...»), ні про догмати християнської церкви.

Щодо арифметики, то тут знаходимо правила чотирьох дій на прості та названі числа. Таблицю множення подано тут у такому вигляді: $2 \times 2 = 4$ і т. д.

«Начальное ученіе челоѡкомъ», обсягом в 62 сторінки, подає спочатку, як свідчить Й. Шемлей у своїй статті, склади з двох, а потім із трьох літер. Далі йдуть молитви, короткий катехизис та на п'ятих сторінках моральні поучення про любов до ближнього, пошану до батьків і влади. Дві кінцеві сторінки займають числа: цифри церковно-словянські, арабські та римські.

Й. Шемлей вбачає злежність Шевченкового «Букваря» від «Начального ученія» як у розкладі матеріялу, так і в тому, що обидва букварі мають в поодиноких словах молитов однакові наголоси, та що в обох букварях бачимс в Символі Віри — конструкцію «Творца небу...». Твердження Й. Шемлея — мало обґрунтоване: в «Букварі» Шевченка зовсім нема складів, у моральних поученнях нема й згадки

про владу. Щодо наголосів у молитвах та конструкції «Творца небу», то все це є і в «Грамматці» Куліша, а згадана конструкція — в усіх православних молитовниках.

Про два інші російські букварі, що були в бібліотеці Шевченка, знаходимо деякі відомості в рецензії одного педагогічного журналу 1862 р. «Русская азбука для народныхъ школь» подає спочатку склади, потім окремі слова, складені з вивчених уже літер, а далі окремі речення й оповідання. Азбуку цю складено за звуковою метою, при чому суть цієї методи та її вищість у порівнянні з давньою силабічною метою докладно й ґрунтовно зясовує окрема брошурка-додаток до цієї азбуки — «Наставленіе, какъ учить грамотъ».

Другий буквар — «Азбука по новому способу обучать дѣтей грамотъ» — складена, як твердить її автор, за новою метою, що дає можливість учневі з першої лекції читати зрозумілі йому слова, проте вона подає безліч, за висловом рецензента, «безглуздох» складів замість того, щоб одразу подавати такі зрозумілі слова з двох складів, як ба-ба, жа-ба й т. і.

Щодо трьох згаданих вище польських книжок, то, на жаль, можу подати тут опис лише підручника Й. Грегоровича — на основі інформацій, що їх ласкаво уділив мені П. Зайцев, який мав змогу ознайомитися з цим підручником!). «Elementarz dla chłopców wiejskich» Й. Грегоровича подає (після абетки) на 13-х сторінках склади з двох, далі з трьох літер і, на кінець, склади, до яких входять звуки, що їх у польській мові передають кількома літерами. Після складів ідуть на 5-х сторінках односкладові слова.

Другу частину цього підручника займає релігійна частина, що складається з молитовника (14 сторінок) та короткого катехизису в питаннях і відповідях (25 сторінок). Далі йде розділ „Prawdy gospodarskie“ (24 сторінки), що представляє собою практичний селянський «катехизис» в пи-

¹⁾ Катехизис кс. Хвалібога не міг мати ніякого впливу на працю Шевченка: і в повному, і в скороченому виданні — це дуже докладний виклад католицької віри. Житомирської „Godziny czytania dzieciom“ ми не могли роздобути. — Р е д.

таннях і відповідях. Тут поруч із господарськими порадами подаються й моральні поучення. Останній розділ підручника (3 сторінки) уділено лічбі, де одну сторінку займають римські та арабські цифри, а дві — таблиця множення від 1×1 до 10×10 включно — у звичайній формі.

IV.

З поданого вище матеріялу про ті підручники, що їх мав у своїй бібліотеці Шевченко, здається, можна прийти до того висновку, що при складанні свого «Букваря» поет додержувався розкладу «Граматки» Куліша; що він, як і Куліш, уважав за зайве вводити «безглузді» склади, що було неодмінною частиною всіх трьох згаданих російських букварів і польського „Elementarza“ Й. Грегоровича; що Шевченко, як і Куліш, уділив найбільше уваги релігійному та моральному матеріялові, відкинувши все те, що могло б надати «Буквареві» характеру традиційної «казенщини»; що Шевченко, як і Куліш, центральне місце серед світського матеріялу уділив народнім думам; що, складаючи розділ «Лічба», Шевченко міг взяти собі за взірець підручник Й. Грегоровича, де також знаходимо лише нумерацію та таблицю множення, з тою різницею, що в «Букварі» подано її в іншій формі. Треба також додати, що перша вправа в читанні як у «Букварі», так і в «Граматці» Куліша, вимагає від учня знання всієї абетки, а матеріялу до підготовчих вправ не подано. Очевидно, Шевченко, як і Куліш, віддавав вибір методи — силабічної чи звукової, що незадовго перед тим стала знаною на Україні, — на волю вчителя. Однак в огляді українських букварів, що його вміщено в першій книжці «Основи» за 1862 рік, рецензент відносить «Букварь южнорусскій», як і «Граматку» Куліша, до групи букварів, складених «старосвітським способом», під яким рецензент розуміє силабічну методу читання.

У всякому разі невиразність методи Шевченкового «Букваря», а також різні його хиби — відсутність системи в правописі, недостатність матеріялу для читання та інше — були причиною негативної оцінки його в учительських колах. Так, Б. Познанський у своїх спогадах про учительювання

в київській недільній школі, називає цей «Букварь» «пложеньким».

Аналогічну оцінку Шевченкового «Букваря» («неудовлетворительный») подали також розпорядчики полтавської недільної школи Лобода, Д. Пильчиков та О. Кониський в записці з дня 10 березня 1862 р., що її надіслали вони до Петербурзького Комітету Грамотности з проханням поклопотатися перед урядом про дозвіл уживати в школах на Україні підручники на рідній мові населення. А в справах самого Комітету Грамотности того часу про українські букварі знаходимо таку оцінку Шевченкового «Букваря»: «Абетка в цьому букварі займає всього одну сторінку, і навчитися читати з цього букваря тяжко, але він добрий, як книжка для першого читання».

Все ж із спогадів Б. Познанського видно, що Шевченкового «Букваря» вживали в недільних школах, не вважаючи на його хиби та ті перешкоди, що їх чинила духовна та світська шкільна адміністрація поширенню його в школах. А незабаром, як відомо, подув із півночі зимний вітер, і на довгий час настав на Україні «антракт» у культурно-громадському житті українського народу. Царським наказом з дня 12 червня 1862 р. закрито всі недільні школи в Російській Імперії, а через рік після того — 20 липня 1863 р. — видано тайний обіжник про заборону українських підручників та популярних книжок для народу, бо, мовляв, «никакого малорусскаго языка не было, нѣтъ и быть не можетъ».

Ще в меншій мірі надавався Шевченків «Букварь» до вжитку в народніх школах, і це тому, що в ньому бракувало матеріялу, який відповідає зацікавленню малого читача та близько звязує його з оточенням.

Коли в педагогічних своїх поглядах Шевченко, безперечно, стояв на одному рівні з найкращими педагогами свого часу, то, як автор «Букваря», він виявив недостатнє ознайомлення з питаннями методичного та дидактичного характеру.

Але цінність Шевченкового «Букваря» полягає не в тому, чи відповідає він і в якій мірі тогочасним педагогічним вимогам, а в тому, що «Букварь», ця лебедина пісня Великого Кобзаря, — історична пам'ятка виступу Шевченка —

і то в останніх днях його життя — на боротьбу з народньою темрявою та за національну освіту українського народу.

Література. Т. Шевченко: Букварь южнорусскій. СПб., 1861. — Твори Т. Шевченка, т. III (Листування), вид. ВУАН. К., 1929. X. т. наш. вид. — І. Айзеншток: Замітки й матеріали про Шевченка. „Червоний Шлях“, 1923, ч. 8. (Дані про бібліотеку Шевченка). — М. Драгоманов: Австро-руські спомини. Ч. I. Львів, 1889. — І. Жптецький: Шевченко і харківська молодь. „Україна“, 1925, ч. 1—2. (Уривки з „Щоденника“ В. Гнилоширова). — О. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський. Т. II. Львів, 1901. — П. Куліш: Граматка. СПб., 1857. — Наські граматки. „Основа“, 1862 р., число 1. (Рецензія на „Букварь“ Шевченка). — Б. П[озн]ав[і]скій: Воспоминанія изъ недалекаго прошлаго. „Кіевская Старина“, 1885, ч. 2. — Ст. Смалъ-Стоцькій: Т. Шевченко. Інтерпретація. Вид. УНІ Варшава, 1934. (Про релігійність Шевченка). — Д. Шарловскій: Азбуки, изданія Совѣтомъ С.-Петербуржскихъ воскресныхъ школъ, Лермонтовымъ и К^о, Яценко и другія. „Журналъ Мнистерства Народнаго Просвѣщенія“, 1862, жовтень і листопад (Рецензія на букварі „Русская азбука для народныхъ школъ“. СПб 1861 та „Азбука по новому способу обучать дѣтей грамотѣ Архимандрита Викторина“). СПб., 1860). — П. Шафрановъ: Къ історіі народнаго образования въ южнорусскихъ губерніяхъ. „Кіевская Старина“, 1902, листопад. (Оцінка „Букваря“ розпорядчиками полтавської недільної школи та петербурзьким комітетом грамотности). — Про Шевченків „Букварь“ спеціальні статті: П. Зайцевъ: Новое о Шевченкѣ. „Русскій Библіофилъ“, 1914, т. I. (Дані про друкування „Букваря“ та бібліотеку Шевченка). — П. Зайцевъ: До історії Шевченкового Букваря. „Вільна Українська Школа“, 1918, ч. 7, березень. (Про релігійність Шевченка та його педагогічні погляди). — П. Потоцькій: Букварь Шевченка. „Записки Іст.-філ. від. ВУАН“. Кн. XIII-XIV. К., 1927 (Оцінка „Букваря“. Автор, м. і., висловлює побажання про перевидання „Букваря“). — С. Черкасенко: І. Шевченко й діти. II. Шевченко педагогом. „Українська Педагогічна Бібліотека“. К., 1914. (Про педагогічні погляди Шевченка). — Й. Шемлей: „Начальное ученіе челоувѣкомъ“ і Шевченків „Букварь“. „Дажбог“, 1934, ч. 3—4. — Й. Шемлей: Недільні школи й Шевченків „Букварь южно-русскій“. „Життя і Знання“, 1934, ч. 3. (Опис „Букваря“). — Д-р В. Щурат: Шевченків „Букварь“. Збірник „Літературні начерки“. Львів, 1913 (Автор підкреслює ідейність в доборі матеріалу в „Букварі“).

Ст. Сірополко.

Т. ШЕВЧЕНКО, ЯК КРАЄЗНАВЕЦЬ І АРХЕОЛОГ.

Шевченко завжди глибоко цікавився минулим і сучасним життям України, але своє зацікавлення українським краєзнавством виявив не лише принагідними спостереженнями, а й плановою працею, задокументованою: 1) видаванням «Живописної України» та 2) кількома дослідчими експедиціями на ліво- і правобережній Україні в 1845—46 рр.

Коли ж доля закинула поета до далеких киргизських степів, то й те його підневільне перебування в цих малознаних тоді східних країнах не залишилося без сліду для науки краєзнавства: і як описувач, і як мистець-маляр він збагатив його, взявши участь 1) у військовій науковій експедиції для досліджу Аральського моря в 1848—49 рр. та 2) у військовій геологічній експедиції до гір Кара-Тау на півострові Мангішлаку в північно-східній частині Прикаспійського краю.

I.

Думка видати збірку малюнків з історії, природи та побутового життя України зродилася у Шевченка мабуть ще восени 1839 р., коли його товариш, студент Петербурзької Академії Мистецтв В. Штернберг, вернувся з України і привіз із собою цілий портфель українських краєвидів та побутових малюнків. Цими малюнками захопився не тільки Шевченко, але й професор Академії, учитель Шевченка Карло Брюлов. Штернберг змальовував тільки лівобережну Україну, але його малюнки безперечно пригадали правобережцеві Шевченкові, що на Правобережжі є чимало ще цікавіших та ще привабливіших тем. Незабаром Шевченко перейшов до класу «історичної живописі». Широке знайомство з історичними сюжетами в малярстві, а також багата історична та краєзнавча лектура могли ще більше зміцнити видавничі

плани молодого мистця¹⁾. Ще в кінці лютого 1843 р. Шевченко збирався був їхати закордон («...в Малоросію не поїду, цур їй, бо там oprіч плачу нічого не почую» — писав він Я. Кухаренкові), але вже літом цього таки року бачимо його на Україні. Тут він не тільки гостював у різних панів, як у Г. Тарновського, О. Капніста, П. Лукашевича, братів Закревських, кн. Репніних та інш., але побував і в Києві, і у «Межигорського Спаса», а потім і на Запоріжжі — на Хортиці; відвідав теж і рідне село Керелівку, де змалював вид батьківської хати. З Керелівки робив екскурсії в околиці і побував у Чигирині та інших історичних місцевостях, як от Суботів, про що свідчать поезії, написані ним по поверті з України. Повернувшись у лютому 1844 р. до Петербургу, розпочав він намічене діло. Першу виразну згадку про план видання знаходимо в листі Шевченка до Осипа Бодяньського з 13 травня 1844 р. «Ще ось що, — пише поет — чи я Вам розказував, що я хочу рисувать нашу Україну; коли не розказував, то послушайте²⁾. У цьому листі Шевченко розгорнув цілу програму видання, запрошуючи Бодяньського до співробітництва. Нарис цього плану стрічаємо ще й у другому листі поета до Бодяньського з 29. VI., в листах до кн. М. Цертелева з 23. IX. 1844 р. та до кн. Долгорукова з 16. I. 1845 р., а також у рекламівій статті, уміщеній у газеті «Съверная Пчела» 1844 р. ч. 193 (з 25. VIII.), в проханні до «Общества поощрения художниковъ» з серпня 1844 р. (див. стор. 172 цього тому) та в статті Р. А. Подберезького в „Tygodniku Petersburskim“ 1844 р. ч. 95. У всіх тих писаннях Шевченко заповідав, що намічене ним видавництво п. заг. «Живописная Украина» міститиме три роди малюнків: 1) краєвиди України, своєю красою або історичними подіями прикметні; все, що

¹⁾ Шевченко в той час прочитав історичні праці в у-темі, Гіббона, Мішо, Дж. Гілліса, мало не всю українську історичну літературу, а також найвидатніші твори краєзнавчої літератури, як от описи подорожей Араго, Дюмон-Дюрвіля, Ротчева, В. Ірвінга й т. інш.

²⁾ Ще вертаючись з України, Шевченко бачився в мск-кві з Бодяньським, але, як бачимо з цитованого листа, не на-раджувався з Бодяньським у справі задуманого видання, як це думав Ол. Кониський.

час зберіг від повного знищення: руїни замків, церкви, твердині, могили; 2) картини сучасного народнього побуту: обрядів, звичаїв, повір'їв, змісту народніх пісень та казок; 3) зображення важніших в історії України подій, починаючи від заснування Києва, що мали вплив на долю населення цього краю. Щороку мало виходити по 10—12 малюнків великого формату у 3—4 випусках з додатком поясняльного тексту при кінці року. Річна передплата вносила 6 карбованців. До помочі у складанні поясняльного тексту Шевченко закликав кількох визначних співробітників. До Бодяньського писав у листі з 13. V. 1844 р.: »На види і на людський бит текст буду сам писати, або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, Ви писать три листочки на рік, тільки по-нашому, щоб тямили безглузді кацапи«. У другому листі, з 29. VI., висловився ще докладніше: »А текст історичеський будете Ви компонувать, бо треба, бачите, по-нашому, або так, як єсть в літописях вірно; а Ви, як щонебудь начитаєте так, що можна нарисувать, то зараз мені і розкажіть, а я нарисую«, а далі: »Куліш буде компонувать текст для народнього телерішнього биту«. Як дальших співробітників намічував ще проф. П. Буткова, члена Академії Наук, відомого тоді дослідника історії, та Андрія Стороженка, варшавського сенатора, що писав історію України, якої рукопис загубився після його смерті. Цікаво, що план подібного видавництва зродився одночасно також і в польського письменника Михайла Грабовського, який, незалежно від Шевченка, гromадив матеріали до публікації п. заг. „Ukraina dawna i terażniejsza“. Шевченко, дізнавшись про це, задумав і його приєднати для »Живописної України«, і вже в другому листі до Бодяньського згадував: »А Грабовський буде мені польські штуки видавать«. Р. Подберезький, сповіщаючи в „Tygodniku Petersburgskim“ про появу »Живописної України«, підкреслив спільність планів Грабовського й Шевченка та намічене співробітництво Грабовського в цьому виданні й додав: »Ця спільність замислу «яняльного письменника й талановитого маляра-поета заповідає цілість у результатах своїх незмірно важливу для історії та звичаїв країни, якої минувшина досі не зясована досить повно ані в польській, ані в російській історії«.

Своє видавництво Шевченко розрекламував доволі широко листами до приятелів та оповістками по журналах. Крім цього вдавався і до деяких визначних представників російської бюрократії, стараючись за допомогою впливових кол офіційного світу запевнити собі якнайбільше число передплатників. Десь у серпні-вересні 1844 р. використав особисту зустріч з кн. М. А. Долгоруковим, тодішнім генерал-губернатором цілої Лівобережної України і zarazом куратором харківської шкільної округи, і підніс йому в дарунок три перші естампи «Живописної України», сподіваючись здобути його прихильність для видання. Долгоруков обіцяв підтримати справу, а присилка Шевченком дальших малюнків 16 січня 1845 р. була для князя немов пригадкою даної обітниці. В більше свобідному тоні й українською мовою звертався поет у цій справі 23. IX. 1844 р. до кн. М. Цертелєва, відомого етнографа, що займав тоді посаду помічника куратора харківської округи. «Якби мені Бог поміг докончить те, що я тепер зачав, — писав Шевченко — то тоді склав би руки та й у домовину. Було б з мене, не забула б Україна мене мізерного!') Так ось що: зачав то я зачав, а вже кончу не знаю як, бо без людей і грошей не втну нічого... Спасибі, сіятельний наш генерал-губернатор узявся мені помагати, та ще як Ваша мосьть та інші добрі люди скинуться та допоможуть, то тоді одживе наша країна хоч на папері». Долгоруков виконав обітницю й доручив підвладним собі губернаторам подбати про поширення «Живописної України» у своїх губерніях, висловлюючи надію, що серед дворян, поміщиків та інших людей знайдуться охочі до передплати, тим більше, що видання «відноситься до їхньої ближчої батьківщини і тому не може бути для них чужим». Заразом розпорядився, щоб передплату приймала генерал-губернаторська канцелярія, яка мала й розсилати передплатникам видання.

Охоту збирати підписку й постачати поодинокі випуски «Живописної України» заявив також орган Подберезького «Rocznik Literacki», а «Tygodnik Petersburgski» помістив дуже прихильну оцінку п'яти перших виданих малюнків.

1) Підкреслення наше. — А в т.

З приватних осіб найпалкіше заходилася розповсюджувати «Живописну Україну» приятелька Шевченка кн. Варвара Репніна. Захопившись планом Шевченка, вона заохочувала його до витривалости в наміченім ділі та все домагалася нових квитків на замовлення. «Але що ж це 30 білетів? — писала — треба було прислати їх сотками». Енергійно збирала пренумераторів на дворянських виборах у Полтаві та Чернігові, підшукувала пропагаторів в Одесі, Києві та Харкові, обурювалася, що Шевченко визначив надто низьку ціну. До грудня 1844 р. збрала 800 карб., а в кінці лютого 1845 р. повідомляла, що має 105 карб. асигн. і 30 карб. сріблом його грошей та запитувала, чи їх йому післати, чи підждати, аж назбирається більше грошей. Коли б знайшлося більше таких ревних кольпортерів, «Живописна Україна» мала б блискучий успіх. Та на жаль, як показалося, їх не було.

До виконання діла Шевченко забрався зразу дуже жваво. Вже в травні 1844 р. три перші малюнки були готові. Були це: 1) «Печерська Київська криниця», 2) «Судня в селі рада» і 3) «Дари Богданові і українському народові 1649 р.». Не маючи потрібної на видання готівки, поет звернувся в серпні до «Общества поощрення художниковъ» з проханням видрукувати своїм накладом перші два випуски «Живописної України» (разом 6 естампів) в кількості 600 примірників, а з них 100 або більше примірників взяти на продаж. «Общество поощрення» не взяло естампів на продаж, але видало Шевченкові 300 карб. «безвозмездной» субвенції. До кінця 1844 р. виготовив він другий зшиток, що містив три дальші картини: 4) «Свѣтання», 5) «Вид Видубецького монастиря» і 6) «Салдат і смерть» (ілюстрація до народньої казки). Обидва зшитки вийшли вкупі в кінці 1844 р., як перша, та разом, на жаль, і як остання книжка цього видання. Ніякого тексту, крім підписів під малюнками, не було. Українське громадянство поставилося до «Живописної України» зовсім байдуже. Намічені співробітники — так само: ані Бутков, ані Стороженко, ані Грабовський не дали нічого. Бодяньський хоч і не відмовлявся, але й не дав нічого: виправдуючися браком часу, потішав поета, що напише щось пізніше, коли почне видавати українські літписи. Куліш просто накинувся на видавця мокрим рядном та засипав

його докорами, що без його (Кулішевого) благословення взявся за таке діло. «Мені досадно — писав він 31 грудня 1844 р. Шевченкові, — що Ви, не списавшись зо мною, оголосили моє ім'я в числі співробітників, тоді як я уявляє маю про Ваше літературне підприємство. Оголошення Ваше так сильно тхне спекуляцією, що я постановив був, як тільки вийде у світ Ваша «Україна», написати рецензію та вказати всі помилки, яких без сумніву буде безліч у тексті Вашої скорозрілої книжки. Та час зменшив моє обурення. Ви, панове, по-хлопячому легковажно беручись за Україну, без порад людей, що поважно зайняті цим предметом, шкодите в opinіі публіки самому предметові та компромітуєте нас. Вибачайте за сю мову». Число передплатників також зовсім не відповідало перебільшеним надіям видавця та переведеній ним агітації. В харківській генерал-губернаторській канцелярії зголосилося ледве 35 передплатників. Тож не диво, що Шевченко, який сподівався прибутками з видавництва викупити братів із кріпацтва, швидко знеохотився й остиг. Уже в листі до нього з 20 грудня 1844 р. кн. Репніна завважувала: «Ви вже знов опустили крильця й упали всім тягарем Вашої легкодушности на землю».

У 1845 році Київська Археологічна Комісія покликала Шевченка в співробітники; це звернуло його увагу в інший бік і спонукало зовсім зректись вести далі видання. «Велика шкода — писала кн. Репніна 9 грудня 1845 р. до нього, — що ви так легковажно відмовились од доброго діла для родичів ваших» і легенько при цьому натякнула на невиконання зобов'язань супроти передплатників. Останні зверталися із скаргами до канцелярії харківського генерал-губернатора, і ще в серпні 1850 р. вона виправдувалася перед новозибківським маршалком, що дальших випусків «Живописної України» не може постачити, бо її видавець «по распоряженію правительства неизвѣстно куда сосланъ».

Шевченкову ідею підхопив пізніше відомий російський маляр Л. Жемчужников, який у 1860-х роках видав серію малюнків на українські теми під цим самим заголовком: «Живописная Украина».

Треба ствердити, що задуманий Шевченком план цього видання був першою спробою дати ве-

ликий альбом, що мав всебічно ілюструвати історію культури та побут українського народу¹⁾.

II.

У кінці 1843 р. зорганізувалася в Києві «Коммисія для разбора древнихъ актовъ». За почином тодішнього київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова в червні 1845 р. Комісія вирішила значно розширити свою програму, включивши до неї також і археологію, та охопити своїми дослідженнями не тільки київське генерал-губернаторство — Київщину, Волинь та Поділля, але й давню Гетьманщину, себто Чернігівську та Полтавську губернії. Показалося коначним зібрати в першу чергу відомості про досі існуючі пам'ятки старовини, передісторичні та історичні, щоб на цій підставі приступити до систематичних розслідувань. Спроба Бібікова поладити цю справу бюрократичною дорогою не дала вислідів. На його наказ, розісланий губернаторам, приходили незадовільні й баламутні відповіді, а бажаних рисунків прикметних об'єктів зовсім не прислали, виправдуючися браком людей, що зуміли б цю роботу виконати. Отже не лишалося нічого іншого, як підшукати в Києві відповідних людей і розіслати їх по краю. Саме тоді з'явився в Києві Шевченко. Отримавши в березні 1845 р. в Академії диплом «свободнаго художника», він покинув Петербург і після мандрівки по різних областях України прибув у вересні 1845 р. до Києва. У той час його вже скрізь знали, не тільки як славного поета, автора «Кобзаря», але й як мистця-малювача, що цікавиться краєзнавством і видає «Живописну Україну», — отже, як людину, яка об'єднує в собі прикмети співробітника того типу, що саме був потрібний Комісії. З другого боку й Шевченкові цей рід зайняття, так дуже схожий на його програму «Живописної України», був безперечно до вподоби. В листопаді Бібіков дав Шевченкові офіційне доручення поїхати на Полтавщину та розвідатися про тамошні могили, руїни та взагалі останки давнього життя та історичних подій

¹⁾ Оцінку мистецької вартости виданих ілюстрацій читач знайде в т. XI наш. вид. — Р е д.

і, по змозі, зрисувати найважливіші пам'ятки; на покриття видатків звелів асигнувати йому 150 карб. Слідом за цим Комісія на засіданні 10 грудня 1845 р. ухвалила покликати Шевченка, як постійного співробітника, з платнею в 150 карб. на рік і переслала цю ухвалу генерал-губернаторові до затвердження.

Здогад О. Кониського, що Шевченко, умовившись з Комісією, вибрався в дорогу раніше, а Бібіковське доручення було лише формальним затвердженням цієї умови, вповні підтверджується безсумнівними фактами. Для роботи, яку мав він виконати, треба було використати осінню пору, — зима для цього не надавалася. Тому, не дожидуючи закінчення всіх бюрократичних формальностей, Шевченко виїхав на експедицію вже в другій половині вересня. Звідомлення з його подорожі, яке після повороту повинен він був скласти Комісії, загубилося, а тому для того, щоб відповісти на питання, в яких місцях зупинявся та які роботи виконав, мусимо шукати інших джерел. Таке джерело — це в першу чергу малюнки Шевченка, що заховалися до цього часу і тепер знаходяться в Державному Музеї в Чернігові. Друге важливе джерело — його власноручні «краєзнавчі записки, пороблені саме підчас цієї екскурсії, недавно видані Мих. Новицьким. На підставі обох цих джерел та за даними писаних у той час віршів постараємося хоч приблизно усталити ітінерар поета та предмети його зацікавлення.

З Києва Шевченко поїхав, мабуть, просто до Полтави. Тут намалював загальний вид Воздвиженського монастиря та дім, де проживав Котляревський, з церквою поруч нього. В Решетилівці над Голтвою зняв два краєвиди: вид на церкву і групу хат над річкою. Звідти переїхав до с. Веселий Подол над р. Хоролом, маєтности А. Родзянка, де звернув увагу на руїни круглої башти, порослі густим лісом, і на суміжну з ними розкопану могилу. 4-го жовтня бачимо його в Миргороді¹⁾ де перебув майже цілий жовтень, нездужаючи, як це видно з його листа до Родзянка, писаного 23 жовтня, і навідувався звідти в село Мєрїїнське, або Шимково,

¹⁾ Дата написаних там поезій «Не завидуй багатому» та «Не женися на багатій».

Густинський монастир перед реставрацією.

Акварели Т. Шевченка (1845 р.).

маєток Ол. Лукяновича, 8 верстов від Миргорода. Розглядаючи околицю Миргорода, намітив на просторі між цим містом та містечками Сорочинці, Устивиця та Богачка, себто між річками Хоролом і Пслем більше ніж 40 городищ (валів) та чимало сторожевих могил, записуючи їхні місцеві назви. З Миргорода подався до Лубень. Тут згадує монастир, покликаючись на його опис в «Полтавських Вѣдомостях» з 30 серпня 1845 р., та руїни замка з недослідженим досі проваллям. В околицях Лубень нотує в своїх замітках с. Солонці, де Жолкевський розгромив Наливайка, та містечко Лукомлю з баштою, перебудованою в дзвіницю. Прибувши до Прилуки, змалював вид тамошньої церкви, але головну увагу звернув на збудований в 1674 р. гетьманом Ів. Самойловичем Густинський монастир, недалеко від міста. В Густині сколював вид головного храму, ще перед його «варварським ремонтом» нижнегородським ченцем Паїсієм, трапезну церкву, що її саме тоді відновлювали, і вид брами з руїнами церкви св. Варвари. По дорозі з Прилуки до Переяслава, на схід від Яготина, Шевченко звернув увагу на великі, правильно розміщені вали, а серед них сліди мурованих будинків; також занотував, що ті укріплення мі-

сцеве населення називало Телепень від імени розбійника, що там ховався в половині XVIII ст. 13 листопада зустрічаємо Шевченка вже в Переяславі, де перебував до кінця грудня 1845 р., виїжджаючи звідти від часу до часу в сусідні села, як от Вюнища, де змалював групу хат, Андруші, де зняв два краєвиди, та інш. В самім Переяславі скопіював три найприкметніші з артистичного погляду церкви, а саме: Вознесенський собор, збудований 1701 р. гетьманом Мазепою, церкву св. Покрови, збудовану полковником Мировичем, та церкву св. Михайла із старовинною дзвіницею. В записках він обурюється на варварське спотворення ремонтом церкви Успіння в вишньому городі, так що «не можна дивитись на неї, не те що рисувать», і подає опис старовинних речей з неї (лампади, ікон, чаші, рукописної євангелії). Також згадує про старовину в церкві св. Михайла та Вознесенському соборі (євангелію, даровану Мазепою; плащеницю, даровану молдавським воєводою Петром) та про дві рукописні євангелії в семінарській бібліотеці. З особливою увагою описує околиць Переяслава нотує різні могили (Трибратні, Богданову), вали, про які однак не заховалося переказів, і величні земляні окопи між Яготином та Березанню.

Цю свою полтавську екскурсію поет оповів пізніше в повісті «Музика», описуючи в ній заразом чудові полтавські краєвиди.

На початку лютого 1846 р. Шевченко вибрався на розвідку Чернігівщини і по дорозі забрав з собою відомого етнографа О. С. Афанасєва-Чужбинського. Обидва поїхали спершу до Ніжена, а звідти до Чернігова. Чернігів, після Києва найбагатше на пам'ятки старовини місто України, давав вдача поле для археологічних дослідів. Отримавши від чернігівського архиєпископа Павла дозвіл обслідувати церкви, Шевченко забрався до роботи. У своїх записках передусім описує церкву св. Спаса, закладену ще кн. Мстиславом Удалим, а потім Борисоглібську церкву, при чому зазначає, покликаючись на Нестора, що її збудував кн. Давид Святославич 1123 р.; тут додає, що не можна ствердити, чи від старої будівлі zostалися хоч стіни. Згадує Єлецький монастир, його Успенську церкву, печеру, в якій св. Антоній мав

ховатися перед гнівом кн. Ізяслава Ярославича, та могилу в монастирському саді, де за переказами ще за поганських часів похорнено княгиню Чарну або Цорну; також про позаміський Троїцький монастир, збудований гетьманом Мазепою, та про переховуваний там дар гетьмана — ковчег з рукою св. Онуфрія. Занотовує й цінні пам'ятки, переховувані по інших церквах, як от чашу з написом, дар Мазепи, в церкві св. Параскеви, і чашу в архиєрейській ризниці. Записує переказ про знахідку при копанні фундаментів для дзвіниці коло церкви Спаса двох срібних ідолів, з яких Мазепа наказав вилити царські врата для Борисоглібської церкви. Звертає також увагу на три великі старі гармати, що знаходилися в давній цитаделі. З Чернігова Шевченко їздив до віддаленого на 25 верстов на північ с. Седнева над р. Сновю маєтку Андрія Лизогуба, з яким саме тоді познайомився і пізніше щиро заприятелював. Тут змалював два краєвиди. Можливо, що десь на той час припадає й малюнок руїни палат Мазепи в Батурині, хоча Батурин від Чернігова досить далеко.

Зараз після Великодня, в квітні 1846 р., Шевченко вернувся до Києва. Саме тоді Комісія рішила приступити до видання видів Києва та його околиць. Шевченко, як оповідає Афанасєв-Чужбинський, так захопився працями Комісії, що цілі дні проводив на цій роботі. До помочі взяв свого товариша з Академії — Сажина, якому доручив викінчування подробиць малюнків. Змалював «Золоті Ворота», латинський костел, Видубецький монастир (з деякими змінами в подробицях супроти офорту виданого в «Живописній Україні»), Щекавицю, Київський сад, печери Київської Лаври. Крім цього цікавили його також різні типи людей та форми їхнього побуту. Копіюючи малюнки на стінах галерій, що ведуть до лаврських печер, зрисував чимало типів жебраків, калік та прочан, що завжди снувалися по тих галеріях. Де ці малюнки поділися, невідомо.

У червні цього року, користуючися літніми феріями, Микола Дм. Іванишев, проф. київського університету, один із головних керманічів працями Комісії, вибрався на археологічні розсліди в околиці Хвастова. Головним предметом його зацікавлення була могила «Перепетиха», перша дослі-

джена могила ранньої скитської доби; крім неї розкопав ще дві інші могили в цій околиці: «Малу» та «Остру». До помочі професор забрав з собою співробітників Комісії, Прушинського, Шевченка та Сенчилла-Стефановського; перший помагав при земляних роботах і провадив журнал розкопок, другий записував народні перекази і спільно з Сенчиллом зробив 11 рисунків Перепетихи та сусідніх могил¹⁾. Етнографічні записи Шевченко робив в околичних селах — в Перепяті, Хвастовиці (дати 15. VII. та 22. VII.). Сам Шевченко не любив, коли розкопували могили. «Я люблю археологію, я шаную людей, що присвятили себе цій таємничій матері історії, я зовсім розумію користь цих розкопок», казав він, але мав якесь, як сам висловився, «дивне, навіть нерозумне привязання» до «німих курганів». Могили були для нього невідлучною прикрасою українського пейзажу (пор. поезію «До А. О. Козачковського» в т. III). «Начинені нашим благородним трупом», могили ті передусім були для поета єдиними свідками минулої козацької слави:

«Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають» («Гайдамаки»).

Розкопування могил вражало його естетичні й патріотичні почування. На роботу російських археологів дивився він, як на рабунок національних святощів. Ще в поемі 1843 р. «Розрита могила» він уболівав, що

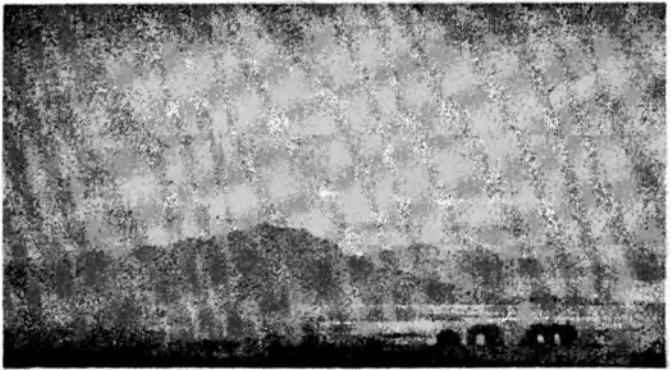
«...могили мої милі Нехай рие, розкопує,
Москаль розриває... Не своє шукає...»

і 1844 р. в містерії «Великий льох», нарікав, що

«Тепер уже заходились У могилах... бо нічого
«Древности» шукати Уже в хаті взяти».

Ці почування поета були зовсім зрозумілі. У тих часах наука передісторичної археології в Росії була щойно в за-

¹⁾ Репродукції в «Древностяхъ», виданих Київською Комісією 1846 р. В альбомі з того часу знаходимо кілька історичних та побутових пісень, ніким крім Шевченка ніколи не записаних і не виданих. — Р е д.

Аудія-Тау (Свята гора).

Аквареля Т. Шевченка (1851 р.).

в'язках, і розкопи велися не стільки в цілях систематичного вивчення доісторичних культур, як для розшукування т. зв. «скарбів», що їх відсилали потім до Петербургу, до царського музею в Ермітажі. Ясно, що поет не міг цьому співчувати.

Дня 21. IX. 1846 р. Шевченко дістав від Бібікова нове доручення. Він мав обїхати Київщину, Волинь та Поділля, виконуючи завдання анальоґічне тому, яке йому дала Комісія, коли посилала його в 1845 р. на Лівобережжя. Мав він також, коли де трапиться придбати якісь стародавні грамоти або акти, пересилати їх генерал-губернаторові. Зокрема доручено було йому поїхати до Почаєва й там описати та змалювати: а) загальний вид Почаївської Лаври, б) вигляд храму всередині, в) вид з лаврської тераси на околицю. На кошти подорожжя отримав 150 карб., а при відїзді поручальні листи до місцевих губернаторів та архиереїв. Урядове звідомлення Шевченка про цю подорож, на жаль, не заховалося, листів Шевченка з 1846 р. взагалі нема, а віршів з того часу (вересень-грудень 1846 р.) також не маємо¹⁾. Тому відомості про те, в яких саме місцях він побував і що робив, дово-

¹⁾ В альбомі, що його Шевченко мав тоді з собою є тільки дві дати: 3. X. датована пісня, записана в Кам'янці на Поділлі, та 20. X. — записана в Почаєві. — Р е д.

Богданова церква в Суботіві.

Акварель Т. Шевченка.

диться визбирувати з інших, не завжди певних джерел. Зовсім справедливо завважив Вол. Дорошенко, що оповідання Шевченка «Варнак» та подекуди й «Прогулянка» дають деякі подробиці про його побут на Волині в 1846 р. (як оповідання «Музика» про експедицію поета на Полтавщину). Цікаву звістку про перебування Шевченка у Вишнівці записав В. Щурат з уст старенького Федора Кружилки. Вкінці деякі вказівки подають Шевченкові рисунки, що збереглися, та два подорожні альбоми самого поета.

Спершу, здається, поїхав у південну Київщину. В селі Мошна черкаського пов., що мальовничо лежить на узгір'ях понад долиною Дніпра, нарисував кілька краєвидів. Та головною його метою в цих сторонах були пам'ятки, зв'язані з особою гетьмана Богдана Хмельницького. В Суботіві змалював руїни гетьманських будинків (дві акварелі), Богданову церкву та могильні хрести; в Чигирині дівочий монастир і загальний вид містечка з суботівського шляху. З Чигирина переїхав до Кам'янця на Поділлі, куди прибув в останніх днях вересня, про що повідомили Бібікова окремими листами тамошній архієпископ Арсеній з дня 2 жовтня та подільський губернатор з дня 7 жовтня. З малюнків, які тут безперечно

Богданові руїни в Суботіві.

Аквареля Т. Шевченка.

робив, не заховалося нічого, ані жадної про них звістки. Записав тільки тут дві пісні від П. Чуйкевича (одна з них — про Кармелюка). Згадка в оповіданні «Варнак» про гайдамацьку печеру між Заславом та Острогом дає підставу до здогаду, що Тарас з Кам'янця переїхав до славної резиденції князів Острозьких, — про руїни їхнього пишного замка згадує в повісті «Прогулянка». Звідти прибув до Вишнівця, де в старовинному замку князів Вишневецьких перебув кілька днів, малюючи та роблячи різні записки. Далі маємо вирізні сліди його побуту в Почаєві. В альбомі є пісня, записана тут поетом 20 жовтня. Тут намалював він чотири види Почаївської лаври: два загальні, один з півдня, другий із заходу, вид головної церкви всередині і вид лаврської тераси на околицю. На загальних видах поруч із величавими монастирськими будівлями бачимо й убогі сільські хати з обійстями та огорожею, а всередині головної церкви кілька типів місцевих селян. З Почаєва відвідав сусідній Крем'янець, де оглянув гору Бони і славний «крем'янецький лицей» (див. стор. 260 в т. VII). Спомини про Хмельниччину спонукали поета навідатися й до близького Берестечка, оглянути місце крива-

„Успенська церква Почаївської Лаври всередині.

Аквареля Т. Шевченка. (1846 р.)

вих боїв, про яке згадував пізніше на засланні в Кос-Аралі в думці:

»Ой, чого ж ти почорніло,
Зеленеє поле?«

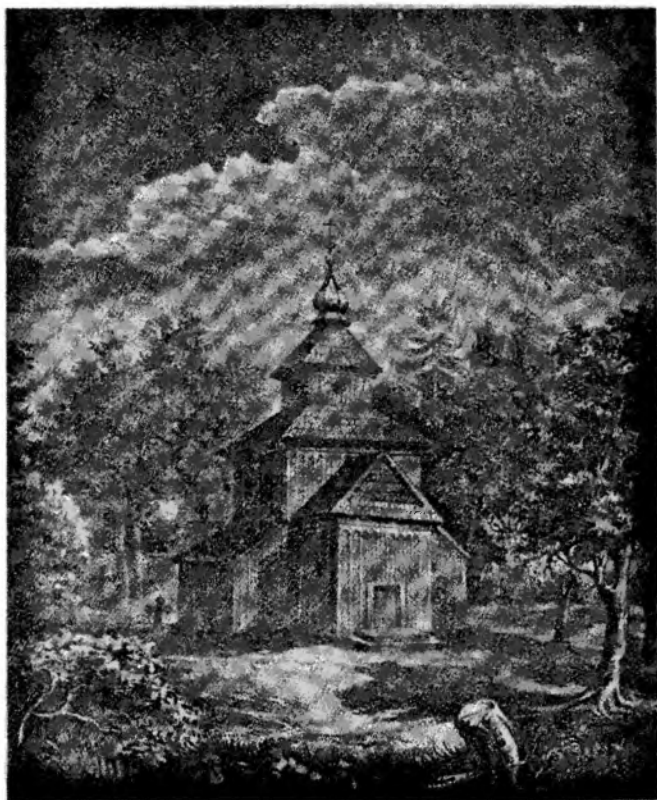
З Берестечка через с. Вербу поїхав до Дубна; свіжість та пластичність опису хутора в лісі під Дубном в оповіданні «Варнак» свідчить, що цей опис зроблений на підставі безпосередньої автопсії. Дальшими етапами подорожі були старовинний Луцьк та пам'ятні з побуту й діяльності кн.

Курбського околиці Ковля. Тут поет змалював вид дерев'яної церковці в с. Секуні і церкву та гробницю в с. Вербках, де спочивають останки заслуженого просвітнього діяча кн. Андрія Курбського, що знайшов на Волині свою другу батьківщину. Малюнки цих двох церков та 4 знімки з Почаєва — тільки й збереглися з волинської подорожі Шевченка і то не в архіві Комісії, а в приватній збірці одного з її членів проф. А. Роговича. Знаємо, що член Київської Комісії М. О. Судієнко, отримавши від Шевченка після його повороту до Києва малюнки, показав їх Бібікову; вони сподобалися ген.-губернаторові, і той звелів їх літографувати. З них побачив світ лише один — чудова літографія з малюнку церкви в Вербках без підпису автора-мистця, уміщена в виданні Комісії «Жизнь кн. А. Курбскаго на Литвъ и Волини» (К., 1849).

Секунь і Вербки — це найдалі на північний захід висунені пункти волинської експедиції Шевченка. Звідти вертався він через Корець, де зацікавився зруйнованою церквою, де спочивали бальсамовані тіла князів Корецьких («Прогулянка»), а далі через Новгород-Волинський (Звягель), коло якого над Случчю оглядав руїни величезної панської палати («Варнак»), та через Житомир в кінці грудня вернувся до Києва. Крім малюнків та археологічних записок привіз Шевченко з цієї подорожі ще й чимало записаних народніх пісень.

III.

У травні 1848 р. з наказу коменданта оренбурзького корпусу Обручева, Шевченка приділили до т. зв. раїмської експедиції. Завданням цієї експедиції було докладне вивчення Аральського моря. Начальником призначено капітана-лейтенанта О. І. Бутакова. Помічниками його були офіцери: знаний мандрівник О. Макшеев та моряк О. Поспелов. У склад експедиції входили майстри-робітники, валка киргизів з верблюдами, що везла дві розібрані вітрильні шкуни, харчі та знаряддя, і відділ війська: 5 унтер-офіцерів, фельчер Істомін та 36 «рядових» салдатів, а між ними Шевченко; вони мали підчас походу творити військову охорону, а на місці виконувати обов'язки матросів. Операційною базою експедиції була збудована для цього невеличка фортеця Кос-

Церква в с. Вербках, де похований кн. А. Курбський.
Літографія з малюнку Т. Шевченка (1846 р.).

Арал на острові при гирлі р. Сир-Дарї. Ціла каравана вирушила з Оренбургу 11. V. 1848 р. і, перейшовши 1000 верстов, по 40 днях 19. VI. прибула до Раїму, фортеці над р. Сир-Дарею, 60 верстов від Аральського моря¹⁾. Про роботи, які тут велися протягом півтора року, деякі подробиці подають записки самого Бутакова. Шкуна «Константинъ», на якій пра-

¹⁾ Цей похід через безводну пустиню описав Шевченко в повісті «Близнята» (т. VI: наш. вид.). — Р е д.

Киргиз в юрті.

Сенія Т. Шевченка (1851 р.).

цював Шевченко, проживаючи в офіцерській каюті, відчалала з Раїму 25 липня, а 30-го виплила на море. Плавба тривала майже два місяці, до 23 вересня. З настанням осінніх холодів і непогоди експедиція вернулася до форту Кос-Арал на зимівлю. В 1849 р. плавба почалася 6. V. і тривала до 22. IX. За час цих двох кампаній пороблено знімки берегів Аральського озера, геологічні досліді, астрономічні позначення найважливіших точок і потрібні для корабельної плавби поміри глибини. Сильні, довготривалі вітри, що часто переходили в нагальні бурі, утруднювали та перепиняли дослідчі роботи й наражували цілу залогу на велику небезпеку на незнаних водах. «Вообще большая часть сдѣланнаго нами — писал Бутаков — сдѣлана съ опасностью и съ рискомъ, выходившимъ иногда изъ предѣловъ благоразумія».

Головним завданням Шевченка під час плавби було змальовувати прибережні краєвиди. Умовини життя, яке доводилося тут вести, були куди кращі, ніж за побуту в салдаській казармі в Орському. Тільки пригноблювала його

туга за рідним краєм та неможливість листуватися з приятелями. Невгоди і небезпеки плавби зносив він зовсім добре, тільки в серпні 1848 р. мучили його болі голови. Коли 8 жовтня 1849 р. Бутаков виїздив з поворотом до Оренбургу, то з дозволу Обручева забрав із собою й Шевченка «для окончательной отдѣлки живописныхъ видовъ, чего въ морѣ сдѣлать невозможно, и для перенесенія гидрографическихъ видовъ на карту». До Оренбургу добралися 10 листопада. Тут незабаром усі роботи були закінчені. Бутаков передав корпусному комендантові цілий альбом краєвидів, змальованих Шевченком, та почав робити старання, щоб поета нагородили рангою унтер-офіцера. Але замість нагороди з Петербургу прийшла кара, ще більше жорстока ніж дотеперішня — заслання до Новопетровського форту.

IV.

Ще в 1850 р. Шевченко мав виїхати до берегів Каспійського моря на півострів Мангишлак з експедицією, що мала робити геологічні досліді в горах Кара-Тау та Ак-Тау¹⁾, але Шевченка весною того року заарештували на донос одного офіцера, а експедиція виїхала з Оренбургу лише в травні 1851 р. Базою експедиції був той самий Новопетровський форт, до якого й Шевченко попав на нове заслання. В експедиції брали участь оренбурзькі приятелі Шевченка поляки-засланці Бр. Залеський та Л. Турно. Невідомо, чи на їх просьбу, чи з власної ініціативи комендант форту полк. Маєвський, який дуже добре відносився до Шевченка, приділив його до експедиції, але вже в травні того року Шевченко вирушив з відділом війська, що супроводив експедицію. Табор був розташований біля колодязя Апазір в долині гір Кара-Тау. Залеський прибув туди з форту лише в червні, бо тяжко хорував і пролежав довго в шпиталі в Новопетровському. Мешкав Шевченко разом із Л. Турно та Бр. Залеським в одній кибітці, що стояла на голій пісчаній рівнині. Тяжко було там працювати: вітер наносив до кибітки піску, температура була дуже висока, але Шевченко і в цих не-

¹⁾ Ці два гірські ланцюги піднімаються на сході Мангишлацького півострова й тягнуться в південно-східньому напрямку.

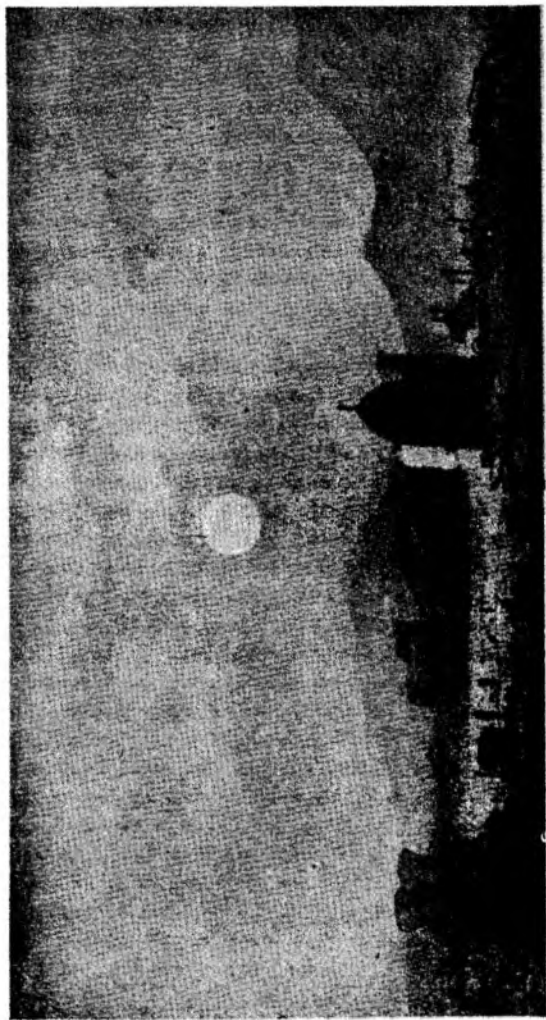
сприятливих умовах встиг зробити дуже багато. Він вільно міг малювати, бо Залеський видавав його малюнки за свої: він був рисувальником експедиції. Робили з Бр. Залеським далекі прогульки, а потім Шевченко в кибітці викінчував зрисовані краєвиди, жанрові сцени з життя киргизів та види місцевих пам'яток старовини¹⁾.

Краєвиди, що їх намалював Шевченко підчас цієї експедиції та перебуваючи в Новопетровському форті, вирізняються якоюсь особливою меланхолійністю і чудово передають сумний характер природи тих убогих пустинних східних країн. Відбилася в них перейнята глибоким смутком душа мученика-мистця, а його мистецький талант піднявся на справжню височінь. До найкращих належать Ак-Миш-Тау, Тюк-Карагай, Аулія-Тау, Чир-Калі-Тау, туркменське кладовище, скеля «Монах» і т. інш.

Бр. Залеський посилав деякі жанрові сцени та краєвиди, намальовані підчас цієї експедиції А. Венгжиновському до Одеси, і той продавав їх за добрі гроші. 17 ліпших краєвидів Бр. Залеський повіз 1856 р. з собою на Литву, але не зміг їх продати, і вже пізніше від П. Куліша придбав їх В. Тарновський за 250 карбованців. Деякі з цих сюжетів Шевченко повторював (мав у себе ескізи, зроблені з натури) і продав потім П. Кочубеєві. Деякі образи опинилися в колекції сен. Е. Рейтерна. Дещо продав Б. Залеський на Литві, і тих образів іще й досі ніхто не знайшов.

В усіх краях, до яких Шевченка закидала доля, він вивчав природу та людей, їх матеріальну й духову культуру. Скрізь робив цікаві й цінні спостереження. Як мистець-пластик, він уважав, що вдало зроблений з натури ескіз олівцем дає більше, ніж довгий і докладний опис, але хоч і казав, що не любить описів, все таки залишив їх чимало. Найцікавіший з них — це опис походу на Арал через безводні пісчані пустелі (в «Близнятах»). Фрагменти різних краєзнавчих описів знаходимо ми і в його листах, і в «Журналі», і в повістях. Читаємо в них цікаві спостереження з життя приураль-

¹⁾ Користуємося тут неопублікованими ще даними, що їх зібрав П. Зайцев.

Туркменське кладовище в долині Долнапа.

Акварель Т. Ші-вчинга (1851 г.).

ських козаків, описи окремих місцевостей Поволжя, знайомимосся з цінними народознавчими причинками до духової культури киргизів і т. інш. Досить докладний опис подорожі Волгою дуже добре характеризує Шевченка, як краєзнавця: він сам оповідає нам, як, подорожуючи, знайомився з регіональною історичною літературою, як збирав усякі народні перекази і т. інш. Археологічні записки з експедицій по Україні свідчать про фахове підготовлення до завдання, яке виконував, а також про те, що він використовував під час праці і літописи, і давніх наших письменників, і польську літературу, і навіть сучасну періодичну пресу. Бувши в приуральському краї, прочитав усе, що було цінного з місцевої регіональної літератури, яку, на підставі власного досвіду, вмів критично оцінити.

Замолоду Шевченко побував на Білорусі, Литві та в Польщі, добре пізнав Росію, десять років прожив у киргизьких степах, але найкраще знав Україну: знав усе Лівобережжя (1859 р. побував і на Слобожанщині), знав і Правобережжя. Був одним із найкращих знавців українського фольклору. Добре знав історію України. Кількасот його ескізів та малюнків з українського життя дають досить повний образ української культури та сучасного поетові українського побуту. Серед змальованих ним пам'яток старовини є такі, що вже не існують (нпр. церква Б. Хмельницького в Суботові, руїни Мазепиних палат у Батурині і т. інше) або так змінені реставруванням, що від їх первісного вигляду мало що й залишилося (як от Густинський монастир). Такі рисунки мають велику археологічну вартість. У жанрових образах з українського життя (як нпр. Ярмарок, Свячення п'ясок, Судня рада тощо), як рівно ж і в етюдах та ескізах з подорожів по Україні ми знаходимо цінний історичний матеріал: старосвітські типи, дуже характеристичні постаті в характеристичних, уже неіснуючих костюмах, — все це пам'ятки побуту, що вже загинув. Краєзнавча вартість таких побутових образів — величезна. При цьому треба підкреслити надзвичайну працьовитість і плодovitість Шевченка, як мистця-краєзнавця; сотки своїх образів та ескізів з українського життя він виконав за дуже короткий час: 15-літнім хлопцем виїхав він з України, а за все своє свідоме життя не

провів на Україні і 3^{1/2} років разом (подорож 1843/44 рр., двохлітнє перебування в 1845-47 рр. та трьохмісячна подорож 1859 р.).

Коли цікаві з краєзнавчого погляду українські малюнки Шевченка, зібрані до купи, дадуть імпазантний образ »живописної« України, то більше ніж 200 ескізів, рисунків олівцем, малюнків сепією та акварелею, зроблених у киргизьких степах та пустелях, над Аралом та в Закаспійському краї, коли їх теж зібрати в одному альбомі, дадуть не меншої вартости краєзнавчо-мистецьку збірку, що всебічно зілюструє природу та побут мешканців тих країв. Крім крзеєвидів, що чудово передають характер і кольорит цих східних місцевостей, ми маємо серед творів тої групи і цінні побутово-жанрові малюнки, і першорядної вартости образи памяток тамошньої культури та старовини. Як взірцеві приклади чудових побутово-жанрових речей можна назвати такі, як »Тріо« (досі його називали »Киргиз грає на домрі«), »Киргизя біля груби«, »Киргизка бє кумис«, постаті киргизів на конях, групи киргизів у кибітці, »Байгуші« — діди-жебраки і т. ін. З краєзнавчого погляду образи ці особливо цінні тим, що на багатьох із них детально передані подробиці побуту та матеріальної культури — вся обстановка, начиння, навіть орнаменти на тканинах. Є й такі образи, що одночасно ілюструють і вірування та обряди (як »Молитва по вмерлих«). З-поміж памяток старовини та культури звертають на себе увагу »Туркменське кладовище в долині Долнапа« (з детальними ескізами до нього), »Далісмен-мула-ауле« (могила святого), »Дустанові могили« і т. інш. На жаль, із східних пейзажів ще й досі не знайдені ті, на яких Шевченко змалював специфічні явища природи країв-пустель, де він побував, як от міраж, пісчаний буран у пустелі, пожар у степу.

Краєзнавчу вартість Шевченкових пейзажів — як українських, так і східних — збільшує те, що серед них дуже мало таких, де не були б намальовані чи то окремі людські або звірячі постаті, чи то цілі людські групи. Взагалі його краєвиди часто переходять у жанр: »брак людей на краєвиді викликає в мені немиле вражіння« — говорив Шевченко (повість »Нещасний«). Жанрові додатки зустрічаємо теж і на

знімках старовинних будівель та інших пам'яток (пор. аквавелю «Церква Покрови в Переяславі»).

Як добрий краєзнавець, Шевченко вмів вибрати найприкметніші й найбільш характеристичні для даної околиці краєвиди, найяскравіші типи, найцікавіші пам'ятки старовини. Як талановитий мистець, він не перевантажував своїх малюнків зайвими подробицями і не робив невільничих копій: як у своїх поезіях кількома словами вмів намалювати цілу картину, так і в образах кількома рисами вмів передати цілу красу даної місцевості або найважливі характеристичні прикмети будівель, національних груп та типів.

Історик мистецтва, і дослідувач матеріальної культури, археолог, і етнограф знайдуть у малярських працях Шевченка різноманітний матеріал першорядної вартости.

Література: Твори Т. Шевченка. том III. видання УАН., К., 1929. — X том нашого видання. (Варшава 1935.) — Ол. Конпський: Т. Шевченко-Грушівський т. І. Львів, 1898. — В. Щурат: З життя і творчости Т. Шевченка, Львів, 1914. — Й. Ф. Павловській: О распространении въ Малороссіи произведенія Шевченка „Живописная Украина“ (Труды Полт. Уч. Архивной Комиссії, вып. V). — Ол. Новицький: Т. Шевченко як маляр. Львів, 1914. — Краєзнавчі записки Т. Шевченка, видані Мих. Новицьким („Україна“, Київ, 1925, кн. I-II). — Вол. Дорошенко: Шевченкова подорож по Волині 1846 р. (Ювіл. Збірник на пошану М. С. Грушевського, т. II). — В. Адарюков: Офорт в России. „Искусство“, Москва, 1923, ч. 1. — Н. Шугуровъ: О рисункахъ Т. Г. Шевченка („Кіевская Старина“, 1894, кн. 2). — Гн. Жптецький: „Описная экспедиція“ Аральського моря і Шевченко. („Україна“ 1928, кн. 3). — П. Зайцевъ: Новое о Шевченкѣ. („Русскій Библиофиль“, ч. 1. СПб. 1914, ст. 1—27). — К. Шероцький: Шевченко-художникъ. (Ibid., ст. 28—47). — Малюнки Т. Шевченка, вид. Общества им. Т. Г. Шевченка за артист. доглядом проф. В. В. Мате, СПб., 1911. — Каталогъ предметовъ малорусской старины и рѣдкостей коллекціи В. В. Тарновскаго, вып. I. Шевченко, Київ, 1893. — Я. П. Забіла: Автографи й нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архіві Департаменту поліції. „Україна“, 1907, т. III. — Н. Стороженко: Два записки книжки Шевченка. (Альманах „Нова Рада“, К., 1908).

М. Кордуба.

АЛЬБОМИ Т. ШЕВЧЕНКА.

Як мистець-маляр, етнограф і археолог, Шевченко завжди мав при собі альбом для ескізів та записів. Ще будши студентом Академії Мистецтв, він мав звичай носити з собою т. зв. «штамбух», про що сам оповідає в повісті «Художник»¹⁾.

Таких Шевченкових альбомів-записників збереглося п'ять. У них ми знаходимо: ескізи олівцем і малюнки сепією та акварелею, роблені з натури; ескізи до задуманих мистцем образів та замовлених йому ілюстрацій, побутові сцени й цікаві типи, а також записи фольклорних матеріалів, переважно народніх пісень. Є в них дати, що по-собляють нам точніше усталити хронологію подій поетового життя, є також і первісні, чернові редакції фрагментів його поезій і навіть один план задуманого ним прозового твору. Іноді зустрічаються записи, роблені сторонніми особами та різні інтимні нотатки. Отже зміст альбомів дуже різноманітний і цікавий, але, на жаль, Шевченкові записи з цих альбомів не всі або не в цілості опубліковані, а рисунки недокладно описані.

1. Альбом 1842—43 рр.

Альбом цей зберігається в Чернігівському Державному Музеї ім. поета, заснованому В. В. Тарновським-молодшим. До колекції Тарновського він перейшов, мабуть, зараз після смерті поета: перед смертю (в 1858—61 рр.) Шевченко мав його при собі в Петербурзі, бо показував Гр. Честахівському, а той по смерті поета робив до деяких рисунків пояснення, що їх чув ще від самого Шевченка. Альбом цей найскупіше описаний: на 56 сторінок тексту — лише

¹⁾ Див. стор. 121 т. VI наш. вид.

Ескіз ілюстрації
Шевченка до поеми
„Сльпая“.

„Она спала, а мать сидѣла
И тихо, грустно тихо шѣла“.
(рр. 184—195 поема)

одинадцять рядків опису. Опис той ми можемо трохи доповнити на підставі кількох репродукцій рисунків із цього альбому.

В альбомі цьому є ескізи, роблені Шевченком в Академії Мистецтв: це постаті його товаришів-мистців. Нажаль, імена нарисованих осіб ніким неусталені. На одному рисунку є дуже характерний ескіз постаті самого автора¹⁾. Далі йдуть ескізи до ілюстрацій, що їх Шевченко 1842 р. робив для книги Полевого: «Історія Суворова». На цих

картках бачимо й ескізи-ілюстрації до творів самого поета: на одній — ескіз до картини «Катерина», на другій — до поеми «Сльпая». Малював Шевченко «Катерину» 1841 р., а «Сльпую» скінчив у лютому того самого року.

Альбом цей Шевченко взяв із собою, коли поїхав на Україну 1843 р.: тут є ескізи до його офортів з «Живописної України»; із них один репродукований — «Дорога над Дніпром», що послужив матеріалом до офорту: «У Києві».

У цьому альбомі бачимо також усім знаний вид батьківської хати поета та портрет його діда — Івана Шевченка-Гриня²⁾. О. Новицький висловив слушну думку, що портрет цей зроблений з пам'яті, а не з натури: про це свідчить непевність ліній. Невідомо, чи жив іще старий у 1843 р. (У 1841 р. напевне був живий).

Є в цьому альбомі, як довідуємося з каталогу колекції Тарновського, «з а п и с и р у к о ю Ш е в ч е н к а та ст о р о н н і х о с і б». Внутрішня сторона оправи ціла заповнена власноручним записом Шевченка. Що то за записи, — невідомо.

¹⁾ Див. на стор. 63 VI тому наш. вид.

²⁾ Честахівський твердив, що це портрет батька поета, але о. О. Боцян та О. Новицький усталили, що це — дід поета.

2. Альбом 1845 року.

Теж власність Чернігівського Державного Музею.

У цьому альбомі 28 сторінок заповнені рисунками олівцем і малюнками сепією та акварелею. Половина з них — це пам'ятки старовини та краєвиди, зрисовані Шевченком підчас археологічної експедиції на Полтавщину восени та взимі 1845 р., решта — зрисована на Київщині. Але коли? За проф. М. Кордубою виходить, що 1846 р.¹⁾, я гадаю, що вони, як і полтавські, походять теж із 1845 р. Весною й літом 1845 р. Шевченко досить довго перебував у рідних околицях і міг теж бути й під Чигирином, де найбільше малював. Принаймні в Потоках він зрисував комору в 1845 році в червні, а її теж бачимо в альбомі серед рисунків із Київщини. Поки альбом не опублікований в цілому (більша частина рисунків репродукована), не можна нічого певного сказати. Можна навіть припускати, що й полтавські краєвиди (принаймні частина) мальовані ще весною 1845 р., бо поет тоді з Петербургу приїхав просто на Полтавщину. За прийнятою нами датою промовляє й те, що Шевченко не мав цих альбомів з собою, коли його арештували, а альбоми з подорожі на Правобережжя з 1846 р. — мав.

Найцікавіші з малюнків цього альбому названі в статті проф. М. Кордуби в цьому томі в описі полтавської експедиції поета 1845 р. та правобережної 1846 р.

На жаль, «записи рукою Шевченка» в цьому альбомі — не видані.

Археологічно-краєзнавче значення цього альбому — найбільше.

3. Альбоми 1846—50 рр.

Підчас арешту 1847 р. жандарми забрали в Шевченка два альбоми, в яких він змальовував і записував, що вважав за варте уваги, — в першому літом 1846 р., коли брав участь в археологічній експедиції проф. Іванишева під Хвастовом, у другому — восени 1846 р., коли їздив на Київщину, Волинь та Поділля. Коли його висилали до Оренбургу, то жандармерія ці альбоми йому звернула, бо в них не було нічого «злочинного». Літом 1848 р., виїжджа-

¹⁾ Див. стор. 269 цього тому.

ючи в експедицію на Аральське море, Шевченко обидва ці альбоми забрав теж із собою. Коли його в 1850 р. заарештували, то знов забрали й ці два альбоми підчас трусу. Військовий слідчий питався на слідстві в Шевченка між іншим і про вірші, пісні та рисунки в цих двох записниках, — де й коли та при кому Шевченко їх рисував та писав. Шевченко про ці два свої альбоми-записники зізнав таке: »Вірші та пісні мовою українською — не мої твори, а записані мною як пісні народні, коли я 1846 року перебував у київській, кам'янець-подільській та волинській губерніях, і з 3-го відділу Власної Його Величності канцелярії їх повернули мені. Рисунки, що в цих книжках, рисовані переважно на Україні 1846 року і кілька на Аральському морі з наказу капітана-лейтенанта Бутакова, як гідрографічні види, яких копії прилучено до опису берегів Аральського моря«.

Зізнання ці були не зовсім правдиві, бо в одному більшому альбомі — «хвастівському», були перші чернові редакції творів, писаних у 1847—1850 рр., але представники влади в цьому не зорієнтувалися.

Альбоми знов помандрували до Петербургу до 3-го відділу, і знову їх долучено до »Дѣла о художникѣ Т. Шевченкѣ«. Аж у 1906 році, коли за протекцією сен. А. М. Марковича (сина історика Миколи) пощастило петербурзьким українцям здобути згоду уряду на передачу забраних у Шевченка жандармами автографів Чернігівському Музеєві імені поета, то Я. Забіла, вишукуючи в архіві Департаменту Поліції Шевченкові автографи, з доручення Петербурзького Товариства імені поета, описав ці два альбоми в томі 3-му »України« за 1907 рік. Незалежно від цього проф. М. Стороженко, що мав доступ до того архіву ще раніше, теж переглядав ці два альбоми і десь після революції 1905 року написав про них замітку-статтю для українського альманаху »Нова Рада«, що його задумав був видати М. Старицький, але альманах цей вийшов аж у 1908 році. Надто вже побіжний опис Стороженка) був спізнений: опис, зроблений Я. Забілою, був кращий, хоч теж не дуже докладний.

У »Хвастівському альбомі« (так його названо) Шевченко записав щось із двадцять пісень. Серед них бачимо

історичні, історично-побутові, п'яницькі, родинні й гумористичні.

З історичних пісень Я. Забіла називає такі: «Ой хвалився Бондаренко», гайдамацьку: «Ще не світ, ще не світає, а вже Гнатко з кравчиною коника сідлає», про Котляренка: «Ой пише, пише наш імператор до князя Котляренка» та дуже цікаву пісню про Палія й Мазепу:

»Під городом Салидоном Палія Семена
Мазепа гуляє, На охоту визиває«.

Цікава теж запорозька пісня з часів колонізації колишніми запорожцями краю між Бугом та Дніпром: «О, Боже наш, Боже наш єдиний», де оповідається:

»Заслужили ми землю од Дністра до Бугу,
А гряницею по Бендерську дорогу;
Звеліла цариця запорожцям жениться,
По-над лиман-річку слободами селиться«.

Дуже цікава пісня — з групи т. зв. «родинних»:

»Ой, піду я не берегом лугом,
Зустрінуся з несуженим другом...«.

про життя з недоброю жінкою. Двічі записав Шевченко кінець цієї пісні — розпач нещасливого чоловіка-батька:

»Вийдеш в хату — самі діти в хаті.
— „Тату, тату, а де наша мати?“
Ударишся о поли руками:
„Дітки мої, пропав же я з вами” !)«.

До фрагменту одної гумористичної пісні:

»Ой, піду я до церковці Раз погляну я на Бога,
Та стану в преднику, А тричі на дівку...«.

він зробив ілюстрацію: нарисував парубка, що витріщився на дівчину.

Є ще пісні: «О, горе мені та на чужині, та що не вкупі та брати мої», «У Києві на ринку пють козаки горілку», «Упилась я на меду» і т. інш.

Цікаві два рядки з пісні:

!) У другому альбомі останній рядок: «Діти ж мої, проживати я з Вами». Пісню цю використав Шевченко в поемі «Сотник».

»Ой, за пана Браніцького орали волами
А за пані Браніцьку коровами«.

Крім записаних на Київщині є ще пісні, записані на Волині й на Поділлі, як от пісня »Ой, у саду, саду гуляла кокошка«, що її уміщували в збірках поезій Шевченка, як його твір (записана в Почаєві 20. X. 1846); пісня про Кармелюка, вписана до альбому, мабуть рукою етнографа П. Чуйкевича, приятеля Куліша:

»Ой, Кармелюче, по світу ходиш,
Не одну дівчину ти з світу зводиш...«

про те, як зрадила Кармелюка Магдалина, його коханка.

Теж Чуйкевичем записана пісня (здається, «інтелігентського» походження):

»Зійшла зоря із вечора, да й не назорилася,
Прийшов милий із походу, я й не надивилася...

Він теж вписав і ще одну пісню:

Пливе щука з Кременчука, тече собі зтиха,
Хто не знає закохання, той не знає лиха...«

Дата записаних в Кам'янці пісень 3. X. 1846 р.

Є в альбомі також т. зв. *cryptadia*.

Крім записаних пісень чимало в цьому альбомі чернових редакцій різних фрагментів з поезій 1847—50 рр. — з »Марини«, »Титарівни«, »Сотника« й окремих ліричних поезій¹⁾.

Є й нескінчений твір: »Дурні та гордії ми люди«, що його автограф — лише в цьому альбомі.

Рисунки в цьому альбомі є з українського побуту — з 1846 р.; є й з киргизького — з 1848—49 рр. Їх дуже багато. Особливо багато ескізів з верблюдів та коней.

Альбом цей — найрізноманітніший з усіх.

Другий альбом, оправлений у полотно, на 58 сторінках, теж мав Шевченко при собі підчас подорожі 1846 р. на Волинь та Поділля. З трьох пісень, що в ньому, одна напевне подільська:

¹⁾ Див. у варіантах до т. III наш. вид., де всі їх використано.

»Ой, на горі по тім боці
Гуляли ми у купочці«.

Кінчиться вона так:

»Дністре, річко крутогора, Нехай люди, люди знають,
Возьми моє горе, горе, Як з кохання умирають«.

Друга — «Шумить, шумить дібровонька, плаче, плаче дівчинонька», а третя — пісня-діялог між дівчиною та козаком, здається, без початку. Вона звертає на себе увагу тим, що в ній сконтаміновані мотиви з різних подібних пісень (початок її, як він записаний — «Хоть годину посидимо в купочці з тобою»). Кінчиться вона так:

»Ой біліє в полі трава-тирса край могили,
Тож мені постеля широкая розстелилась,
Широкая, серце, та дарма з шириною, —
Холодная буде, як та крига зимою.
Одно хіба сонце, поки вітер не віє,
Нагріє постелю, та без мене нагріє;
А я, моє серце, аж поки не прибудеш,
Журитися буду; нехай знатимуть люди,
Як то ми з тобою щиро-вірно любилися,
Любилися довго, та як скоро розійшлися«.

Крім цих пісень є тут план якогось твору під заголовком: «Изъ ничего почти баринь». Текст його в українському перекладі — на 168 стор. цього тому.

Далі два маленькі записи — пісня та прислів'я, записані від уральських козаків (російські).

Серед рисунків цього альбому звертає на себе увагу жанрова сцена з українського життя: бандуриста, що грає, слухає задуманий козак.

Серед східніх сюжетів — ескізи, роблені над Аралом.

4. Альбом з подорожі на Україну 1859 р.

Альбом цей знайшов я 1912 року у 80-літнього Ф. Л. Сулієва (Сулія). Купив його Сулієв у письменника Б. Лаза-

ревського. В альбомі цьому не було вже деяких карток з рисунками: вони стали власністю інших осіб¹⁾.

В альбомі знаходимо і малюнки, і записи.

Малюнки свідчать про те, що Шевченко, після 12 років примусової розлуки з рідним краєм, тепер, подорожуючи по Україні, цікавився вже більше рідною природою, за якою так тужив на засланні: нема вже в цьому альбомі пам'яток старовини, будівель і т. інш., зате бачимо пейзажі, етюди лопухів та дерев — дубів, що їх так любив Шевченко, і під одним із них підпис: «козакуватий дід». На Харківщині Шевченко змалював урочище «Стінку» (під Сумами)²⁾, у Лебединському повіті — греблю в Лихвині, маєтку Хрущових, пейзаж у Корсуні на Київщині і т. інш. Альбом цей теж був у Шевченка, коли він у липні сидів в арешті в Мошнах, а потім у Черкасах. З вікна свого арешту він змалював групу хат — це один із найкращих його етюдів (туш), оживлений, як він то любив, на першому плані людською постаттю — черкаського «дядька» в киреї. Всіх рисунків — 9.

Альбом цей цінний тим, що в ньому є дати, що доповнюють та зясовують хронологію перебування Шевченка на Україні 1859 р.

До цього альбому Шевченко в рідній Керелівці, в Корсуні у Варфоломея Шевченка, навіть у Черкасах під арештом і коли його арештованого везли до Києва, записував сам пісні й інших, навіть дітей, просив записувати. Між 16—12. VI. поет записав у Керелівці жартовливу пісню, що її склали односельчане поета, сусіди його брата Микити:

»Через греблю Микитину
Ведуть Варку підтикану,
Кричить Варка репетує,
Ніхто її не рятує.

Через греблю Шевчину
Ведуть Варку Репчину,
Кричить вона, репетує,
Ніхто її не рятує«.

Варфоломей записав йому в Корсуні 28. VII. пісню

¹⁾ Сен. Е. Рейтери купив краєвиди: «В Межиричці» й «Коло Канева».

²⁾ Цей рисунок з цього альбому — в Чернігівському музеї; може й особисто був подарований Шевченком Тарновським.

про похід на турків («Ой, ви галочки-чорноперочки»). Останню строфу цієї пісні Шевченко дописав сам:

«Ой, розвився край дороги Помандрував з Керелівки,
Явор зелененький, Козак молоденький».

Як бачимо, у Керелівці не лише співали, а й творили або переробляли пісні.

Коли Шевченко сидів під арештом у Черкасах, то його очевидно розважила комічна пісенька, з якої він і записав таку строфу:

«Чи бачиш ти, дядьку, Усіх курей порізала,
Що дядина робить, — Тільки півень ходить».

Коли його арештованого везли до Києва, то на півдороги, в селі Зеленька, він записав 27. VII. цікаву побутово-п'яницьку пісню «Ой, п'яна я, п'яна», що з Наддніпрянщини забрела аж на далеку Бойківщину.

В альбомі цьому бачимо також цікаві рисунки пером — ескізи з картини Рембрандта «Успіння Пресвятої Богородиці». Це графічні вправи Шевченка з того часу, коли він почав працювати над технікою гравюри способом аквафорта. Артистична їх вартість дуже висока. Альбом цей поет привіз із собою до Петербургу і вже там, очевидно, це рисовав.

Є в альбомі цікаві записи. З одного видно, що Шевченко разом із редактором О. Оболонським 11 вересня 1859 р. слухав циганські співи. Є вірші, вписані до альбому рукою знайомої поета Амалії Кльоберг. Усе це відноситься до 1859 р.

Побіжний навіть перегляд змісту знаних нам п'ятих альбомів дає передусім цікавий матеріал для характеристики Шевченка, як етнографа: він дуже добре вмів вибрати справді цікавий матеріал серед творів народньої творчості. Мало не всі пісні, записані ним, — невідомі іншим збирачам. Записуючи пісні, він керувався, як видно, або їх культурно-історичною вартістю, або гарною мистецькою

формою, або оригінальністю походження¹⁾. Сам знав їх на память сотками, а тому так небагато й записував, — лише те, що його, як знавця народньої поезії, зацікавлювало новизною. Записував і варіанти, іноді й імена співців.

Деякі з записаних пісень такі мистецькі, що проф. Стороженко приймав їх за оригінальні Шевченкові твори, а Я. Забіла уважав за перерібки народніх пісень.

Малюнки та рисунки Шевченка (особливо ескізи) вводять нас у лабораторію його творчости, як мистця-пластика, показуючи, як з його нарисів повставали більші композиції, або закінчені малюнки фарбами.

Біографічний матеріал промовляє сам за себе.

Альбоми дають іще більше даних для пізнання Шевченка, і можна жалувати, що їх і досі не видано.

Література: Зміст альбому 1842—43 рр. (ч. 1) коротко поданий в „Каталогъ предметовъ малорусской старины и рѣдкостей коллекціи В. В. Тарновскаго“, вып. I. Шевченко. Київ, 1893 — Альбоми 1845 р. (ч. 2). — *ibidem*. — Альбоми чч. 3 та 4 (1846—1850 рр.) описані проф. М. Стороженком. (Альманах „Нова Рада“, Київ, 1908) та Я. Забілою („Україна“, кн. III, стор. 4—19). — Про альбом 1859 р. див. П. Зайцев: „Новое о Шевченко“, „Русск. Біблюфилъ“, 1914 (стор. 9—12, 17—18).

Павло Зайцев.

¹⁾ Нпр. пісня про Котляренка — ген. Котляревського, одного з завойовників Кавказа, яка тільки через Кубань могла дістатися на Київщину.

ПРИМІТКИ ТА ВАРІАНТИ.

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРИС.

Текст його опублікував уперше акад. Д. І. Яворницький (Еварницький) в окремій брошурі п. з. «Нові матеріали до біографії Т. Г. Шевченка» (Катеринослав, 1909), подавши там і факсиміле цілого твору, написаного на 6½ стор. паперу великого поштового формату. Репродукція початку автобіографії у нас — на 10-ій стор. Автограф цей — власність катеринославського музею б. ім. О. М. Поля. До музею перейшов від П. І. Зуйченка. Літературна історія цього *scriptum vitae* Шевченка — в цьому томі, в моїй статті «Дві автобіографії Ш-ка».

У збірці творів поета вперше умістив цей нарис В. Яковенко (Твори, т. II, СПб., 1911). І Яворницький, і Яковенко не все в тексті прочитали добре (див. нижче в примітках до тексту).

СТОП. 7. В. В. Енгельгардт, генерал, б. смоленський губернатор, — небіж фаворита Катерини II гр. Потьомкіна, брат гр. Ол. Браніцької. Був власником «Вільшанського ключа» — кількох маєтків на Звинигородщині. Управа його маєтків була в Вільшаній. — Граматка — стара укр. назва букваря. — Часловець — в Галичині часословець. — Во місто — арх. замість. — **СТОП. 8.** Про П. В. Енгельгардта — див. у повісті Ш-ка «Художник» (т. VI наш. вид.). П. Куліш, перересбляючи цей уступ для друку, викинув з нього прізвище дідича. Ш-ко особисто познайомився з сином свого бувшого власника — знаним меломаном і музикологом Василем Павловичем і записав у щоденнику: «Багато, багато ворухнулось у душі моїй при зустрічі з сином мого бувшого дідича. Забуття минулому. Мир і любов — сучасному!» (14. IV. 1858). — Солвей-розбійник — фантастичний герой рос. «білін», епічний чародій-розбійник. — Кульнєв Я. П. (1763—1812), — рос. генерал, герой війни 1812 р., талановитий начальник авангардів. Згинув у бою під Клястицями 1812 р. — Кутзов М. І., фельдмаршал (1745—1813) — командував цілою російською армією в 1812 р. — Платов гр. М. І. (1751—1818) — командував у війні 1812 р. всіма козачими військами й знищив багато франц. війська підчас відвороту армії Наполеона з Москви. Всі троє були популярними в Росії ге-

роями 1812 р. — **СТОР. 11.** Про життя Ш-ка у Ширяєва — див. у т. VI, в «Художнику» та примітках. Там також — і про початки мистецької кар'єри Ш-ка та про ролю І. М. Сошенка в його житті. — Про Івана Нечипоренка нічого не відомо. Акад. О. Новицький висловлює здогад, що рисунок ч. 410 в Чернігівському музеї «Хлопчик у ліvreї» — це один із портретів, списаних Ш-ком з Нечипоренка. — Портрети метрес Енгельгардта ніде ще досі не знайдені. — Про те, як «куплено свободу» поета, оповідає він теж у «Художнику». Пор. також його зізнання жандармам (стор. 176 цього тому). Куліш викинув із цього уступу згадку про царську родину (пор. стор. 18), як також усе те, що на **СТОР. 12,** починаючи від 5 рядка. Про арешт 1847 р. див. у біографії. — Про заступництво гр. Н. І. Толстої — див. у т. X за покажчиком імен. Як Шевченко «щасливо повернувся» до Петербургу 1859 р., див. в зізнанні поета на стор. 188 цього тому та в біографії, а також згадки в різних листах його з другої половини 1859 р. та в примітках до них у т. X.

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЛИСТ.

Літературна історія і бібліографія цього авторизованого Т. Шевченком твору, опрацьованого для друку П. Кулішем — у моїй статті «Дві автобіографії» в цьому томі.

СТОР. 13. Увесь вступ до автобіографії написав П. Куліш. — Про Оболонського див. у т. X за покажчиком імен. — С. Т. Аксаков, російський письменник, описав «свої дитячі... літак» в автобіографічній повісті «Дѣтство Багрова внука». Про нього та відносини з ним Шевченка див. у т. IX та X за покажчиком імен, а також у моїй статті «Прозові твори Ш-ка» в т. VI. —

СТОР. 18. Кінець цього автобіогр. листа, написаний Кулішем, всі дослідники досі цитували, як автентичний Шевченків.

«НАЗАР СТОДОЛЯ».

У першій редакції цю «драму чи трагедію в трьох актах» Шевченко назвав був «Данило Рева» і написав її, на нашу думку, по-московськму — для петербурзького Александринського театру. У вересні 1842 р. вона вже була «скомпонована». В лютому 1843 р. Ш-ко писав Я. Кухаренкові, що її, вже під назвою «Назара Стодолі», будуть виставляти «на театрі після Великодня». Проф. Д. Антонович (див. його статтю в цьому томі) прийшов до висновку, що Шевченко написав її був спочатку по-українськму. За підставу для цього Д. Антоновичеві послужила помилка П. Куліша, який, друкуючи український текст «Назара Стодолі» в «Основі»

1862 р., оповів, що мав у руках і «російський переклад першої і третьої дій» цієї пєси. Куліш просто помилився, назвавши російський автограф цієї драми «перекладом», бо він не знав її літературної історії, а нам тепер з листа Ш-ка до Кухаренка відомо, що вже в лютому 1843 р. Шевченко мав викінчений текст «Назара Стодолі», а з опису автографу українського тексту цієї драми, поданого П. Кулішем, знаємо, що його Шевченко, за поміччю якоїсь незнаної нам особи, написав між 24. X. тз 9. XI. 1844 р., себто півтора року пізніше. Це був перший український текст цієї драми. Що це перша чернова редакція, це цілком очевидно. Уважний перегляд переконує нас, що це переклад з російської мови (і то навіть написаний не Шевченком; лише її частина — останні 5 сторінок нашого видання — писана його рукою). Ніколи Шевченко не вжив би в опрацьованому тексті таких слів як «батюшка» (батько), «пожалуй» (чого доброго), «сулить» (обіцяти), «плошати», «шутки», «иш ти», «пущє», «погнушались», «заперли ворота» і т. інш. Таких цілком невластивих Шевченкові русицизмів у драмі повно, а це текст — уже поправлений Кулішем, отже можливо, що їх було ще більше. В кінцевій частині драми, написаній рукою Шевченка, майже нема русицизмів, між іншим нема й того просто дикого «батюшка», а скрізь «батько» або «тато».

Шевченко написав цю свою драму спочатку по-російському для російського театру. Це треба вважати за річ усталену. Такої думки і трималися досі дослідники Шевченка.

Текст «Назара Стодолі» подяємо точно за текстом «Основи». Мало не в усіх пізніших виданнях в тексті є дрібні пропуски й довільні поправки. Всі авторські ремарки перекладені в нашому виданні наново (в «Основи» вони за оригіналом подані по-російському). Переклад їх у більшості видань — неточний, а часом і скорочений.

П. Куліш писав П. І. Зуйченкові, що «доробляв недороблене» Шевченком, між іншим, і в «Назарі Стодолі», й казав, що Шевченко «забув», що він, Куліш, йому «Назара Стодолі» та інших поправлюваних творів «не опрозив». Не міг Шевченко пам'ятати того, що Куліш робив з «Назаром Стодолею» два роки по його смерті. Що саме «доробив» Куліш, не знаємо. Усуваємо лише з тексту його мовно-правовисні поправки, залишючи Шевченкові форми: «тілько» (у К. — тільки), «восьмусь» (у К. — візмусь), «на старості» (у К. — старісті), «пак, так» (у К. — бак, дак), «матінко» (у К. — матюнко) і т. інше.

У тексті робимо такі конєтури й поправки:

СТОП. 21. «Діється в XVII столітті» — в автографі очевидно помилка пера: «XVI ст.», яку виправляємо. — **СТОП. 41. Ряд. 3:** «Не все треба переймать». Куліш, очевидно помилково, надрукував: «Не вже треба...». Тут знане українське прислів'я. — **Ряд. 11:** «А поки — ке нам» і т. д. У Куліша було: «А коли — ке». Мабуть, друкарська помилка. — **СТОП. 61. Ряд. 6:** «Хома і Стеха крадуться із-за стіни» — у Куліша було «із-за шкапи». Досить уважно прочитати авторську ремарку про декорацію цієї дії (стор. 55) та порівняти її з кінцевою сценою, щоб зрозуміти, що розвалена корчма не займає цілої сцени. Під стіною її й прокрадаються Хома та Стеха. — **СТОП. 62. Ряд. 13 знизу:** «у його, здається, ще й хустка у руці» замість «що й хустка» — очевидної помилки.

УРИВОК З ДРАМИ «НИКИТА ГАЙДАЙ».

У пізнішій редакції ця драма мала назву «Невѣста», але автограф її не зберігся. Про літературну історію цього твору див. у статті Д. Антоновича в цьому томі¹⁾. Автографу цього уривка — також нема. Вперше надруковано його в журналі «Маяк» (1842 р., т. V). «Кіевская Старина», друкуючи цей уривок, мала або якийсь інший текст, або друкований примірник з авторськими дописками, бо в тексті «Кіевской Старини» додані уступи, непропущені в «Маяку» цензурою. Серед автографів російських творів Ш-ка, що належали спочатку М. М. Лазаревському, а потім перейшли до М. Костомарова, був якийсь автограф «Уривка драми без назви», але чи це був уривок з «Никити Гайдая», — невідомо. Серед переданих Укр. Академії Наук російських автографів поета, що були власністю Костомарова, уривка цього нема (див. у кн. 1 «України» 1925 р. статтю С. Єфремова «Спадщина Кобзаря Дармограя»).

А. Козачковський у своїх споминах про Ш-ка каже, що це була «історична драма з часів Виговського», але це не так, бо герой її Никита їде до короля Владислава IV, що вмер ще за життя Хмельницького.

Текст уривка друкуємо за текстом «Маяка», доповнюючи його «Кіевскою Стариною» (1887, кн. 10).

Варіанти.

СТОП. 65. Ряд. 5. У «К. Ст.»: «матушка сказала». **Ряд. 6.** У «К. Ст.»: «смѣмся мы». **Ряд. 8.** У «К. Ст.»: «А что же будетъ послѣ?». **Ряд. 9—10.** У «К. Ст.»: «...гетманъ вѣрно угощаетъ его за то, что онъ оборонилъ его отъ смерти». **Ряд.**

¹⁾ Деякі мої істор.-літературні завваги див. на стор. 212 в моїй статті про поезії Шевченка рос. мовою.

16—17. У »К. Ст.«: »должно быть злой«. — **СТОР. 66. Ряд. 51.** У »К. Ст.«: »Какія это грамоты, Никита?« — **СТОР. 68. Ряд. 113.** У »К. Ст.«: »Холодный камень онъ; онъ вретъ«. **Ряд. 118.** У »Маяку« викинуті були підкреслені тут розбивкою слова: »Какъ Богъ одинъ, — одна любовь«. Беремо їх з тексту »К. Ст.«. — **СТОР. 69. Ряд. 150.** У »Маяку« з огляду на цензуру було: »Славу родины люблю«. »Славу Украины« беремо з »К. Ст.«. — **СТОР. 71. Ряд. 233.** У »К. Ст.«: »Зачѣмъ ты ѣдешь?«. — **СТОР. 72. Рядки 257—58** були в »Маяку« перероблені для цензури:

»И право нашего закона
Магнатамъ правдою моею
Я докажу«.

Згадку про доказування в соймі (парламенті) »святости народнього закона« цензор боявся пропустити. — **СТОР. 73. Рядки 297—300** цензура в »Маяку« викинула. **Ряд. 305.** У »К. Ст.«: »исполняются клятвы«. **Ряд. 306.** У »К. Ст.«: »война — между кѣмъ?« — **СТОР. 74. Ряд. 331** у »Маяку« віднесено було помилково до попереднього монологу Никити, мабуть, через недогляд. **Ряд. 341.** У »К. Ст.«: »...уже не слушается«. — **СТОР. 75. Ряд. 345.** У »К. Ст.«: »Немного погодя, останавливаясь« і т. д. — **СТОР. 76. Ряд. 396** у »Маяку« викинула цензура. **Рядки 401—402** — теж.

»СЛѢПАЯ«.

Літературна історія й оцінка твору — в моїй статті про поезії рос. мовою в цьому томі. Текст друкуємо за автографом.

Усі відміни, що їх можна зустріти в інших текстах, починаючи від перводруку («Кіевск. Стар.» 1886 р., кн. 6) — це або помилки й довільні зміни, зроблені в перводруку, або помилки пізніших видавців. З них подаємо нижче кілька, лише як приклад того, як перекручували текст Шевченка, не вміючи читати його письма. Поправки до тексту я опублікував у своїй праці »Русокія поэмы Т. Г. Шевченка« («Вѣстникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества», вип. 3, Харків 1913 і окремою відбиткою). З видань, де текст »Слѣпой« опубліковано зовсім точно, можемо назвати лише харківського »Кобзаря« 1930 р. (вид. »Рух«, редакція Романа Шевченка). Ів. Франко, редагуючи текст поезій Шевченка, зробив кілька вдалих конектур у тексті поеми ще в 1908 р. (див. т. VII »Українсько-руської бібліотеки«, вид. НТШ. у Львові). Усі прийняті нами Франкові й наші конектури обговорюємо нижче. Усі вони — в квадратних дужках.

СТОР. 79. Рядки 1—24 — це ніби переспів української ліричної псалми «Плач Йо:ифа» («Святий Йосип на молитві стояв»), але романтична стилізація її російською мовою (реторичність, «романтичні» слова: «тоскуя», «тоска», «угасну», «нѣмыя стѣны», «заржавленныя цѣпи», «лелѣять») позбавила псалму всякого українського кольориту. — **СТОР. 80. Ряд. 50.** В автографі: «Она прекрасна», і так треба поправити; «прелестна» — це наш редакторський недогляд. Слово це «К. Ст.» звела не безпідставно, а все ж довільно. — **СТОР. 83. Ряд. 155.** Франко впровадив таку поправку: «Ты тотъ же тихій, такъ же м и л ь». Франко цю поправку робить для рими (р. 157 — «быль»), але ми її не приймаємо, бо щоб добре вийшло по-російському, то треба вже було б поправити так: «Ты такъ же тихъ и такъ же миль», а це вже буде перероблювання тексту. **Ряд. 172.** «Въ ихъ... въ ихъ» — українізм, і то діалектичний; у квадратних дужках зазначаємо, як треба вимовляти. — **СТОР. 96. Ряд. 636.** В автографі: «В чужую дальну страну». Бракує одного складу для ритму. Мабуть недогляд, або Ш-ко хотів написати: «дальну сторону». Літерат. рос. — «дальнюю». — **СТОР. 97. Ряд. 680.** Редакція «К. Ст.» без якоїбудь підстави замість цього рядка надрукувала: «И з ъ о б н о в л е н н а г о с е л а». — **СТОР. 99. Ряд. 760.** У Ш-ка цей рядок недописаний: очевидно пропущене слово «ноги». Додаємо його за Франком. — **СТОР. 101. Ряд. 837—40.** В автографі, очевидно, при дуже поспішному переписуванні — тут зовсім зіпсований текст, який проте легко реставрувати:

»И остался безъ свиты панъ
Въ снѣ бѣлый зарытый.
Ай, да й дамаки!»

Редакція «К. Ст.» два останні рядки так «реставрувала»:

»Въ снѣ гъ бѣлый зарытый.
Ай, да й домоклъ!»

Ясно, що це місце треба читати:

»Въ снѣ гъ бѣлый зарытый.
Ай, да гайдамаки!»

СТОР. 104. Ряд. 970. В «К. Ст.» читаємо безглузде «на роковомъ огнѣ».

»ТРИЗНА«.

Літературна історія цього твору — в моїй статті про рос. поезію Ш-ка в цьому томі.

Уперше побачив він світ під назвою «Безталанный» в журн. «Маяк», т. XIV, 1844 р. Дата цензурного дозволу — 20. II. 1844 р. Того самого року вийшла в Петер-

бурзі також і окремою брошурою (цензурн. дозвіл — 3. IV) вже без підзаголовку «поэма».

У 1913 р. вийшла в Харкові моя студія над текстом поеми, в якому є значні відміни («Русскія поэмы Т. Г. Шевченка»). Крім двох друкованих текстів є ще два джерела для реставрації тих спустошень, що їх і в «Безталанному», і в «Тризні» зробила тодішня рос. цензура: 1) Київський антиквар К. Семинський мав коректурний примірник російськ. творів Ш-ка, виданих «Кіевскої Стариною» (К., 1888) — саме той, що побував у цензурі; видавці у своїй передмові спробували були вмістити найцікавіший уступ, що їх викреслила цензура 1844 р. (рр. 233—256 твору); уступ цей скопіював у К. Семинського І. І. Любов, я ж дістав його в Любова й опублікував (газета «Рѣчь, СПб. 1914, ч. 53); 2) У 1916 р. М. Гершензон знайшов у небоги кн. Варвара Репніної — А. Є. Орлової друкований примірник «Тризну», в якому кн. Варвара власноручно вписала з Шевченкового автографу всі викинуті цензурою місця. З опублікованих Гершензоном автотипій цих місць («Русскіе пропилеи», т. II, М., 1916) ми й узяли їх до нашого тексту. Автограф цілого твору не зберігся. Є лише фрагменти, вписані рукою Шевченка, як епіграфи, на євангеліях, подарованих П. Кулішеві (рр. 146—154 та 183—191) та два вірші — на Шевченковому малюнку батьківської хати, подарованому кн. Репніній (в 1914 р. це теж була власність п. Орлової). За основний приймаємо текст «Тризни». Нижче подаємо відміни в тексті та свої конектури разом з іншими заувагами. Дуже цікаві маніпуляції цензури з цим Шевченковим твором: що дозволяв один цензор, то другий викидав, але обоє солідарно викинули патріотичну тираду поета (рр. 233—256).

СТОП. 109. Ряд. 8 був викинутий цензурою. **Ряд. 12.** У «Безталанному»: «тихо стро йными». — **СТОП. 111. Ряд. 17.** Хоч у «Тризні» (друк. прим.) в цьому рядку «земль», але ми друкуємо, як у «Безталанному», «земли», бо так у кн. Репніної — в копії з автографу в р. 20. **Ряд. 20** у нас так, як у Репніної, а в обох цензурованих текстах: «Воспойте побѣду безъ злобы и крови». — **СТОП. 112. Ряд. 28** — так у Репніної; в «Тризні» рядок крапок, а в «Безталанному»: «И долю рая въ сей ю доли». **Рядки 43—46** і в «Тризні», і в «Безталанному» заступлені крапками. **Рядок 46** виглядає так: «... теперь». **Ряд. 48** в «Безталанному»: «Съ тоской безстрастною глядишь». **Ряд. 51** у «Безталанному»: «Молюсь, тоскую щій душою». — **СТОП. 113. Ряд. 69** в «Безталанному»: «Добро лишъ сѣять въ жизни сей», а в «Тризні» — рядок крапок; у нас — з автографу Репніної. **Ряд. 70.** У «Безталанному» й усіх передруках: «Да

про с в ѣ щ а ю» — очевидна друк. помилка. — **СТОР. 116. Ряд. 176.** У «Безталанному»: «г о р о й». **Рядки 183—191** вписав Шевченко Кулішеві на євангелії, але в р. 191 не «Се челоуцькь!..», а «Ессе homo!..». **Ряд. 192** в «Безталанному» — крапки. — **СТОР. 117. Ряд. 207** в «Безталанному» зовсім пропущений. **Ряд. 225** в «Безталанному»: «на красоти своєї природи». **Рядки 233—236** в «Тризні» й «Безталанному» викинула цензура, лишилися тільки слова «И горько плакаль» в р. 233. **Ряд. 238** цензура переробила або сам Ш-ко переробив так: «Сказать строптивымъ — не поймутъ». — **СТОР. 118. Ряд. 240.** У «Безталанному» — українізм «каменемъ». **Рядків 241—256** цензура не пропустила, і замість них в обох друк. текстах 6 рядків крапок. **Ряд. 262** такий у «Тризні»; в «Безталанному»: «Закономъ Господнимъ возмогу укротить». — **СТОР. 120. Ряд. 289.** У «Безт.»: «Стать за добро и зло казнить». **Ряд. 305.** У «Безт.»: «И между ними свѣтлой рѣчью». — **СТОР. 121. Ряд. 335.** У «Безт.»: «Они то мнѣ гады мой умъ источили». **Ряд. 344.** У «Безт.»: «Въ своемъ бы я сердць ее схоронилъ». — **СТОР. 122. Рядки 379—382** є в «Тризні», а в «Безталанному» їх зїла цензура, очевидно як «неморальні». — **СТОР. 124. Ряд. 432.** У «Безт.»: «Про злобу и грѣхи людеѣ», а в «Тризні»: «Про беззаконія людеѣ»; наш текст — з автографу Репніної. **Ряд. 433.** У «Безт.»: «И свѣтлымъ гимномъ помянете». **Ряд. 454.** У «Безт.» ліпше: «Въ трапезѣ», а не «въ трактирѣ». — **СТОР. 125. Ряд. 492.** У «Безт.»: «Старикъ сидить и дожидаетъ».

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ ШЕВЧЕНКА.

Знайшов їх Я. Забіла в архіві Департаменту Поліції в Петербурзі 1906 р., коли переглядав там «справи» Шевченка. Про їх існування вперше й довідалися із статті Забіли «Автографи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в архіві Департаменту Поліції» («Україна», 1907, т. III). В 1906 чи 1907 році автограф цих записок перейшов на власність Чернігівського музею (б. Тарновського). Опублікував їх М. Новицький в кн. 1—2 «України» аж у 1925 р. Перекладено їх у нас з «України». Треба одначе завважити, що ручитися за точність тексту М. Новицького не можна. Акад. Ол. Новицький подав текст напису на хресті в пам'ять св. Бориса й Гліба (див. стор. 159) з Шевченкового рисунку того хреста, і там бачимо інші дати (див. стор. 51 праці О. Новицького «Тарас Шевченко як маляр»).

»БЕНЕФІС ПАНІ ПІУНОВОЇ 21 січня 1858 р.«.

Бібліографічна вказівка — в тексті, під заголовком твору. Крім того передрукували цю рецензію «Московскія Вѣдомости» (1858 р., ч. 18), де змістив її, на просьбу Шевченка, М. С. Щепкин. Про захоплення Шевченка акторкою К. Піуновою (на сцені Шмітгоф) див. у т. IX та X. Рецензія Шевченка викликала полеміку на сторінках нижньгородської преси (ч. 8 «Нижегородскихъ Вѣдомостей»). Автор статті Щоголев боронив Васілеву, як артистку, що «дивує різноманітністю свого таланту», і доводив, що інші артисти не заслуговують на похвали, якими їх обдарував Шевченко, та вказував на непослідовності в рецензії поета й на перебільшену ним оцінку гри Піунової. В ч. 43 тої самої газети незнаний автор боронив Піунову. Не входячи в оцінку дрібних фактів, треба загалом признати, що рецензія Шевченка щодо форми, як тип такого твору, — дуже вдала, і ще раз змушує нас дивуватися різноманітності його талантів. Написати таку рецензію міг тільки автор, що добре знав театр. Про відношення Шевченка до театру є розвідка П. Рудіна в збірнику «Шевченко та його доба», ч. 1, ДВУ. 1924. Про артистів та пєси, згадані в рецензії, див. у примітках до т. IX. Полеміка з приводу Шевченкової рецензії передрукована на стор. 653 та 654 т. IV акад. вид. Творів в примітках до «Журналу» поета.

Уперше переклав на українську мову цей Шевченків твір О. Кониський (див. частину 3 «Кобзаря» за редакцією Ом. Огоновського, Львів 1895, та «Зорю» 1894 р.).

ПРОЄКТ СПРОСТУВАННЯ ФЕЛЕТОНУ «СЪВЕРНОЙ ПЧЕЛЫ».

Восени 1860 р. в Петербурзі була велика вистава мистецьких творів. Шевченко виставив на ній свій портрет олійними фарбами, що його репродукцію вміщено на початку цього тому, а також свої офорти: з картини К. Брюлова «Вірсавія» та пейзажів А. Мещерського («Дуб») і М. Лебєдева («Гай»).

Рецензент «Съверной Пчелы» (ч. 212, 24. IX. 1860 р.) в своєму огляді вистави писав: «Мистецьке виконання цього портрету — прегарне, лише схожість не зовсім вражає, як то буває, коли мистець змушений вхоплювати вираз та риси не інакше, як з дзеркала. При цьому всьому Шевченко змалював себе не в справжньому своєму вигляді. Він, скромний і миролюбний мистець, змалював себе в українських смушках і в світі, і тому іноді раптом лунали з задніх рядів публіки голоси: «Чи то Палій, чи то Дорошенко, чи то Сагайдачний?» Дехто з першого погляду, через свою несвідомість, приймав цей портрет навіть чи не за копію з відо-

мого портрету, здається, Яна Собеського. Панові Шевченкові бракувало тільки булави («палицы»), але магічна сила його — в його пері, олівці та пензлі¹⁾.

Рецензент, що спромігся на цей «дотеп» (певне, «землячок») написав, що Шевченко виставив портрети Лебедева та Мещерського. Отже, річ ясна, навіть добре не оглянув праць Шевченка. Шевченка це зачепило, і він почав писати спростування. Здається, воно ніде не було надруковане, принаймні ні в «Съверной Пчелѣ», ні в «Петербуржскихъ Вѣдомостяхъ» його нема. Можливо, що Шевченко пізніше занехав цю справу. Автограф, що належав С. В. Лазаревському (два клептики паперу), був на Шевченковій виставі в 1911 р., і впрямчик вистави пок. экад. О. Новицький помилково назвав цей текст спростуванням до редакції «Петербуржскихъ Вѣдомостей» (у Шевченка скорочене «С. П.»). Я опублікував ці листочки (в рос. оригіналі) в «Русскомъ Библиофильѣ» (1914, кн. 1), звідки взято текст і для нашого перекладу.

Дальша історія цього Шевченкового портрета, що дав привід фелетоністові «Пчели» до невдалих дотепів, дуже цікава: портрет цей купила рідна сестра царя Олександра II — вел. кн. Олена Павлівна й заплатила за нього велику суму — 200 карбованців. Шевченко місяць перед смертю викинув другий такий самий портрет і пустив теж за 200 крб. на лотерію (на користь популярних видань для народу). Виграв його ректор архітектури Петерб. Академії Мистецтв Ол. Резанов, а потім подарував В. Лазаревському. Вел. кн. Олена Павлівна співчувала селянській реформі і, мабуть, хотіла заманіфестувати свою симпатію «поетові з народу», а може й бажала маги твір популярного мистця-поета. (Сестра її Марія Павлівна мала подаровані їй Шевченком пейзажі). Це саме був час, коли про Шевченкову автобіографію та листування його з Фльорковським скрізь було голосно.

Спеціалісти дуже високо оцінюють мистецьку вартість цього портрета. Малюючи його, Шевченко не так старався віддати повну схожість, як свій душевний настрій. Репродукція не віддає надзвичайної світло-тіневої техніки оригіналу. Це одна з найкращих — «рембрандтівських» речей Шевченка.

¹⁾ У ч. 206 «Съверная Пчела» приписала Ш-кові портрет Петра I, якого мистець не виставляв.

»ТРИ ДАРА«.

Ствердити напевне, що ця поезія Шевченка, — не можна. Припускає це акад. С. Єфремов на підставі таких даних: 8. XII. 1841 р. Шевченко писав Гр. Квітці-Основяненкові: «Ще посилаю Вам кацапські вірші своєї роботи. Коли доладне що, то дрюкуйте, а коли ні, то закурить люльку, коли люльку курите. Це бачте, пісня з моєї драми „Невѣста“» (перша редакція — «Никита Гайдай», але Шевченко її потім «перемайстрував» — див. т. X, стор. 18). Квітка відповів Шевченкові: «...усе гарнеє потучили, як треба. Буде у Молодику...». Переглянувши «Молодик» (харківський альманах), Єфремов переконався, що єдина з поезій уміщених там, підписана псевдонімом «Руель», — невідомо чия. Отже, можливо, що це й є «кацапські вірші» Шевченкової «роботи». Як розуміти в присвяті скорочення «М. І. М-у», на це нема відповіді. Єфремов припускає, що це хтось із родини Мартосів. Як повстав псевдонім Руель — це теж загадка.

Поезія ця — типова анакреонтична пісня. Можна здогадуватися, що її в «Невѣсть» могли співати в Варшаві якісь шляхтичі, бо на підставі уривка з «Никиты Гайдая» можна припускати, що дальша акція драми розгортається в Варшаві. В устах козаків вона б звучала фальшиво.

»МАЛО НЕ З НИЧОГО — ПАН«.

Опублікував цей конспект-план Я. Забіла в статті, згаданій уже вище. Проф. М. Стороженко, описуючи альбом, в якому цю річ записав Шевченко, каже: «В сій записній книжці є дещо в роді плану драми, накинутого власноручно Шевченком, але було б дуже сміливо викладати його зміст, бо він написаний дуже незрозуміло і до того олівцем, який від часу принаймні на половину витерся». Я бачив цей дійсно незрозумілий автограф, але памятаю й тепер, що Забіла його добре прочитав. П. Рупін каже, що «не можна знайти якихбудь певних підстав, щоб уважати ці похалцем накинені рядки дійсно за план драми». Якщо поділити думку Рупіна, то залишається одне припущення, що це конспект якогось незнаного нам прочитаного Шевченком твору, але звичаю записувати прочитане Шевченко не мав. Мабуть таки це план драми. Написано його десь між 1846—1850 рр.; це той час, коли Шевченко мав при собі записник, де цей конспект (див. у цьому томі мою статтю «Альбоми Т. Шевченка»).

ДОКУМЕНТИ, ПІДПИСАНІ ШЕВЧЕНКОМ.

Тексти більшої частини зібраних тут документів (крім ч. ч. 9, 10 та 14) беремо з т. IV академічного видання Творів поета (ДВУ., 1929), де їх уміщено серед листів поета. Там їх видруковано дуже точно — за автографами.

Тексти зізнань Т. Шевченка на слідствах: жандармському 1847 р., військовому 1850 р. та поліційному 1859 р. беремо з таких видань: ч. 9 — із «Збірника Памяті Тараса Шевченка», 1915, вид. Укр. Наук. Т-ва в Києві¹⁾; ч. 10 — із згаданих у примітці до ч. 9 «Матеріаловъ» Гн. Житецького; ч. 14 — із «Русскаго Библиофила», кн. 1, 1914 р. (моя стаття «Новое о Шевченкѣ»). Опублікував цей документ теж і М. Новицький (в «Шевченк. Збірнику» 1924 р.), але виправив правопис.

Ні одного з цих документів Шевченко не написав власноручно: вони тільки підписані його рукою. Отже всі правописні та граматичні огріхи в них — не Шевченкові.

Павло Зайцев.

¹⁾ Уперше видані в «Матеріалахъ по политическому дѣлу Т. Г. Шевченка», зредагованих Гнатом Житецьким, а вміщених у т. II Творів поета вид. В. Яковенка (СПБ., 1911).

ІЛЮСТРАЦІЇ:

1. Передсмертний автопортрет Т. Шевченка (1861 р.).	
2. Палати Енгельгардта в Вільшаній	8
3. П. Енгельгардт	9
4. Автограф першої сторінки автобіографії Т. Шевченка	10
5. Автопортрет Т. Шевченка	110
6. Церква св. Покрови в Переяславі збудована полк. Мироновичем 1709 р.	156
7. Брама в Густині	157
8. Густинський монастир перед реставрацією	264
9. Аулія Тау (свята гора)	268
10. Богданова церква в Суботові	269
11. Богданові руїни в Суботові	270
12. Успенська церква Почаївської Лаври всередині	271
13. Церква в с. Вербках, де похований кн. А. Курбський	273
14. Киргиз в юрті	274
15. Туркменське кладовище в долині Долнапа	277

ЗМІСТ:

Передмова	3
АВТОБІОГРАФІЯ:	
Автобіографічний нарис Т. Шевченка	7
Автобіографічний лист Т. Шевченка до редактора часопису «Народное Чтеніє» О. О. Оболонського	13
ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ:	
Назар Стодоля	21
Уривок із драми «Никита Гайдай»	65
ПОЕМИ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ:	
Сльпая	79
Тризна	109
БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКІЙ	127
СТАТТІ, ЗАПИСКИ ТА ІНШІ ДРІБНІ ТВОРИ:	
Археологічні записки з Полтавщини та Чернігівщини	155
Бенефіс Пані Піунової 21 січня 1858 р.	163
Проект спростування фелетону «Съверной Пчелы»	166
Три дара	167
Мало не з нічого — пан	163
ДОКУМЕНТИ	169
ПОЯСНЯЛЬНІ СТАТТІ:	
П. Зайцев: Дві автобіографії Т. Шевченка	193
Д. Антонович: Шевченко — драматург	201
П. Зайцев: Поезії Шевченка російською мовою	212
Др. І. Брик: Т. Шевченко й освіта	229
Ст. Сірополко: Шевченків «Кобзарь Южно-русскій»	245
М. Кордуба: Т. Шевченко, як краєзнавець і археолог	256
П. Зайцев: Альбоми Т. Шевченка	281
ПРИМІТКИ ТА ВАРІАНТИ	291

Повне видання творів ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

- T. I Поезії до року 1843 з передмовою до цілого видання Президента Головної Ради НТШ проф. Р. Смаль-Стоцького.
- T. II Поезії за _____ 1843—1847 рр.
- T. III " 1847—1857 рр.
- T. IV " 1857—1861 рр.
- T. V Назар Стодоля. Різні твори.
- T. VI Повісті: Художник. Наймичка. Варнак.
- T. VII " Княгиня. Музика. Несчасний. Капітанша.
- T. VIII " Близнята. Мандрівка.
- T. IX Журнал.
- T. X Листи.
Редактор тт. I—X — П. ЗАРПЦЕВ.
- T. XI Т. Шевченко, як маляр (160 репродукцій малюнків).
Автор розвідки — Д. АНТОНОВИЧ.
- T. XII Т. Шевченко в чужих мовах. Переклади Шевченка на інші мови.
Редагує — Р. СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ.
- T. XIII Збірник статей про Т. Шевченка та його творчість.
В тому ще ніде надрукована праця Ю. КЛЕНА.
- T. XIV Бібліографія творів Т. Шевченка та праць.
В. ДОРОШЕНКО.

Автори поясняльних статей і дослідних праць, друківаних у цьому Повному Виданні Творів Т. Шевченка: Антонович Д., Білецький Л., Брик Л., Дорошенко В., Дорошенко Д., Дубицький І., Зайцев П., Кордуба М., Лешой Б., Лотоцький О., Луців Л., Маланок Б., Сірополко С., Станьський В., Смаль-Стоцький Р., Смаль-Стоцький С. і Чумачевський Д.

ВИДАВНИЦТВО МИКОЛИ ДЕНИСЮКА

MYKOLA DENYSIUK PUBLISHING COMPANY
2228 W. Chicago Ave., Chicago 22, Illinois

Перше Повне Видання Творів Тараса Шевченка
видав

Український Науковий Інститут у Варшаві 1937 р.
з друкарні

Наукового Товариства ім Т. Шевченка у Львові.

Появилось воно під редакцією окремої

Редакційної Комісії в складі:

Голова Комісії О. Лотоцький

Секретар Р. Смаль-Стоцький

Редактор П. Зайцев

Друге Повне Видання Творів Тараса Шевченка
появляється накладом

Видавництва Миколи Денисюка

в Чикаго 1959-1960 рр. при співучасті:

Р. Смаль-Стоцького, П. Зайцева, В. Дорошенка
і інших.

А Т И Т Р У Б И К О